

הַפְּעוּי

כתב עת מוצא לאור על ידי
מוסד יצחק ברייער
של מועלי אגודת ישראל

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י היום תשס"ט

בתוכן:

- 1 שכן ארץ ורעה אמונה .
- 3 זכרונות (סיום) / הרב משה אויערבך וצ"ל .
- 24 הרב משה אויערבך ו„הישלב השלישי“ / הרב ר' אויערבך .
- 30 מכתבי הרב משה אויערבך אל קבוץ חפץ חיים .
- 39 מקומם של טורי אמנון לשיטת הרמב"ם / י' שטרנפלד .
- 52 הפרושים המתמטיים של מרכבת המשנה / שמעון בולג .
- 60 על ייחוסו של בעל הידושי הרי"ם / אברהם שישא .
- 63 כוית בכדי אכילת פרס לברכה אחרונה / אברהם נחשון .
- 66 מרן הרב קוק והבדלה בין קדש לחול / הרב שלמה אבינר .
- 70 שיטת „תורה עם דרך ארץ“ — מהי? / פרופ' יהודה לוי .
- על ספרים ועל סופריהם
- 72 שו"ת אור שמח / יונה עמנואל .

בס"ד ירושלים תשרי תשמ"ב • כרך כב, גליון א • המחיר 12.50 שקל

מנוי שנתי: בישראל — 40 שקל
בחוץ לארץ — 10 \$

www.daat.ac.il

כתובת המערכת: רח' צפניה 26, ירושלים, טל' 288883

שכן ארץ ורעה אמונה

מערכת „המעין“ זקוקה למנה גדושה של אמונה ואופטימיות, כאשר היא נוגשת לכתיבת מאמר מערכת לקראת גליון תשרי תשמ"ב הבעל"ט.

היהדות הדתית הפסידה השנה בבחירות לכנסת חצי מכוחה, המפד"ל הפסידה ששה נציגים, פא"י אפילו לא עברה את אחוז החסימה ורק אגודת ישראל הצליחה לשמור על כוחה. המו"מ של המפלגות הדתיות לפני כניסתן לממשלה לא הוסיף כבוד ליהדות הנאמנה, כאשר רוב התביעות נגעו לנושאים כספיים.

מעמדה הקשה של היהדות הנאמנה התגלה בכל חומרתו במשבר סביב החפירות הארכילוגיות על יד העיר העתיקה, הקשורות עם חילול קברים יהודים. שרי המפד"ל הצטערו בפומבי על הרבנות הראשית שהוציאה איסור על המשך החפירות. ראשי העדה החרדית בירושלים השמיעו כלפי אגודת ישראל אותה טענה שראשי אגויי טענו בעבר נגד המזרחי, – להיות נאמנים לממשלה חילונית תמורת הבטחות כספיות. אכן, גלגל חוזר בעולם.

ראש עיריית ירושלים, וכן ראשי האוניברסיטאות בישראל, הביעו את התנגדותם להתערבות רבנים ב„חופש המדעי“ שבחפירות הארכילוגיות. והנה, באותם ימים, מצא רב הכותל מנהרה בסביבת הכותל המערבי. הידיעה עוד לא נקלטה בציבור וראש העיר מיהר להזהיר שאין לחפור במקום זה המקודש לערבים! אכן, יש צורך באמונה כדי לא להגיע ח"ו ליאוש.

←

לקראת השנה החדשה אנו מבקשים את קוראינו למלא את תלוש ההומנה בדף זה ולשלוח לנו בהקדם. אנו מבקשים לא לחכות לבקשה נוספת בנידון. דמי מנוי לשנה (4 גליונות) – 40 שקל. בחוץ לארץ – \$ 10.

לכבוד

מערכת המעין

רחוב צפניה 26

ירושלים 95301

הריני חותם על מנוי שנתי ל„המעין“ ומצרף בזה דמי מנוי.

השם

הכתובת

המקום

(חתימה)

ממשלת בגין הבטיחה, ^{את} ^{על} ^{עזרה} ^{מכיל} ^{להחזיר} ^{למחנה} ^{הרצף} למצרים את כל סיני, כולל חבל ימית. הפינוי הסופי הובטח לאביב הבא. הדעות חלוקות כלפי ויתור זה תמורת „הסכם שלום“. אך אפילו אם מוכרחים לוותר, – למה לא נשמעים קולות של חרדה יהודית אמיתית על פינוי ישובים בארץ ישראל, על העברת בתיים, שדות ופרדסים לידי גויים. האם אין כאן עונש על העדר מעשים למען „שכן ארץ ורעה אמונה“? למה אין קריאות צעוד על הסכנה של סגירת בתי כנסיות וישיבות בחבל ימית, על איום נפילת יישוב עצמונה ועל תלמידי הישיבה הלומדים שם תורה מתוך הדחק. זה מה שאמרנו. יש צורך באמונה ואופטימיות לקראת השנה הבאה עלינו לטובה.

בגליון זה אנו מסיימים את פרסום הזכרונות של הרב ד"ר משה אויערבך ז"ל. מערכת „המעין“ רואה זכות בכך להיות שותף בפרסום זכרונות אלה. הרב ד"ר משה אויערבך למד ולימד, הדריך ופעל בגולה ובעיקר בארץ ישראל, תוך שאיפה לראות את הטוב בכל חוג ביהדות הנאמנה. זכרונותיו מהווים שילוב של אהבת תורה, אהבת הבריות ואהבת ארץ ישראל. חייו הברוכים היו דוגמא נלפאה של „שכן ארץ ורעה אמונה“.

בברכת כתיבה וחתומה טובה

מערכת המעין

זכרונות (ג)

בברלין

בקיץ תרפ"ב הציע לי ועד בית המדרש לרבנים בברלין, את משרת המרצה (דוצנט) להסטוריה הישראלית⁹⁷ ולתלמוד בכתה השניה, ואח"כ גם לפדגוגיה. בשמתה קבלתי את ההזמנה לשוב למוסד המכובד, אשר אבי זצ"ל היה בין מייסדיו וגם אני למדתי שם כארבע שנים.

עוד בקיץ הזה השתתפתי באסיפת ראשי „אגודת ישראל“ בברסלאו⁹⁸. והנה בא אלי הרב קלמנוביץ (או – הרב מרקוב)⁹⁹, והציע לי בשם ד"ר עוזר גרודז'ענסקי ובשם בעל „חפץ חיים“, לבוא לפולין – לייסד שם בית מדרש למורים. היה לי

97 בשיחה בעל-פה, הוסיף רמ"א, שמשרה זו נתפנתה עם פטירתו של הרב ד"ר שמעון אפשטיין ז"ל (תרכ"ד–תרפ"א. כיהן במשך 22 שנה כרבה של קהילת ביריסן בפרוסיה המערבית, והחל משנת תרע"ב שימש כמורה בביהמ"ד לרבנים בברלין לתולדות ישראל וספרות ימי הביניים, ואח"כ גם לפרשנות המקרא – משרה אותה קיבל כממלא מקומו של פרופ' א. ברלינר. פירסם מחקרים רבים בתחומי הלשון העברית, חכמת היהדות והתרגומים. אוסף ממאמריו („עיון וחקר“) יצא לאור ע"י מוסד הרב קוק, תשל"ו).

98 המועצה המרכזית של „אגודת ישראל“ העולמית, התכנסה למושב היסוד שלה בוויא בחודש אדר ב' תרפ"א (1921), ורמ"א נטל חלק בשיבותיה, אשר נערכו בהשתתפות גדולי הדור. המושב השני של המועצה המרכזית, התקיים בברסלאו בטבת תרפ"ג (דצמבר 1922), ובין הנואמים היה הרב ד"ר יצחק אויערבך מהלברשטט, אשר הירצה על פעולותיה של אגו"י בגרמניה. במועצה זו נבחר רמ"א כחבר הועד לעניני חינוך ות"ת. ר"י רוזנהיים, המדווח בזכרונותיו על ישיבות אלו (עמ' רע"ח–רפ"ח), כותב בין דבריו: „התרגשות רבה גרם נאומו של הרב ד"ר מ. אויערבך אשר זרק לחלל הועידה את השאלה, האם הנהלת „אגודת ישראל“ חושבת באמת ובכנות להטיל את כוחותיה בעבודת בנין הארץ, או רואה בכך רק ויתור שיש לעשותו למראית-עין לגבי הרוחות המנשבות אצל אחרים“. בהמשך הדווח, מובאים מדבריהם של ר"י רוזנהיים, ד"ר נתן ביננבוים וד"ר יצחק ברויאר אשר התייחסו לנאומות של רמ"א (וראה הערה 114).

99 הרב אברהם קלמנוביץ מראקוב, נשלח ע"י הח"ח ורח"ע גרודז'ענסקי זצ"ל לאסיפת ברסלאו, בכדי לעורר את חברי המועצה של אגו"י למצבם הירוד של יהודי רוסיה, „בזילנא בלבד – התריע הרב קלמנוביץ – בירושלים דליטא, מתחנכים כשלושה אלף ילדים על ברכי הכפירה, בבתי הספר של ה„קולטור-ליגא“ (רוזנהיים, עמ' רפ"ב). על רקע המצב הזה, ניתן להבין את רצונם של גדולי ישראל לייסד ב"מ למורים חרדי – בהנהלתו של רמ"א – אשר יכשיר מורים להצלתם של ילדי ישראל בפולין וברוסיה.

אתר דעת - מכללת הרצוג
קשה מאד לא להסכים ולמלא רצון שני גדולי הדור, אבל כבר התחייבתי לבית המדרש לרבנים בברלין, ולא יכולתי להפר את דברי¹⁰⁰.

בחשון תרפ"ג (1922), החילתי ללמד שעורי בתלמוד ולהרצות על תקופת התלמוד. יו"ר של חבר המרצים, היה מו"ד הרב ד"ר יוסף וולגמוט זצ"ל¹⁰¹, שלימד פוסקים, פילוסופיה ישראלית והומילתיקה¹⁰². הוא היה מפורסם כעורך הירחון „ישורון“ למדעי היהדות. הרב רא"א קפלן, נתן השעורים לתלמוד בבתה הגבוהה. הוא היה איש מושלם בתורה ומוסר, והוא הכניס אוירה של ישיבות ליטא אל בית מדרשו. אך רק שנתיים זכיתי להיות עמו בצוותא. בימי ספירת העומר של שנת תרפ"ד – נפטר¹⁰³. הרב ד"ר שמואל גרינברג¹⁰⁴ הרצה על תנ"ך ודקדוק עברי.

100 דו"ז סיפר לי, שהוא הורה לרב קלמנוביץ למסור לבעל ה„חפץ חיים“ את העובדות כהייתן ולהכריע, היכן הוא נחויץ יותר – בגרמניה או בפולין, והח"ח הורה לו להישאר בגרמניה, מאחר וכבר התחייב להנהלת ביהמ"ד לרבנים.

101 ראה לעיל הערה מס' 18.

102 = תורת הנאום.

103 הג"ר אברהם אליהו קפלן זצ"ל, נולד בליטא ב"ב חשון תר"ן. אביו, הרב ר' אברהם אליהו – „העילוי מראקוב“, נפטר קודם לידת בנו, אשר נקרא עלישם אביו. רא"א למד בישיבות טלז וקלם, ואח"כ עבר לישיבת סלבודקה, בה למד כשמונה שנים והתאהב על רבותיו – הגר"מ אפשטיין וה„סבא“ מסלבודקה. כשרונותיו העילויים, יראתו והליכותיו האציליות – רוממוהו משכמו ומעלה, ובשנת תר"פ – בהיותו בן 30 – הוזמן לכהן כר"מ ראשי בביהמ"ד לרבנים בברלין, לצידו של הגר"צ הופמן הישישי. עם פטירתו של רצ"ה, נתמנה לראש בית המדרש. בתקופה הקצרה בה כיהן במשרתו, הכניס לביהמ"ד את שיטת התלמוד שבישיבות ליטא ואת רוח המוסר שלהן. שמו נתפרסם ברבים, והוא הפך לפוסק עבור יהודי אשכנז. בד בבד פורסם מאמרים עיוניים רבים. תלמידיו אהבוהו אהבת-נפש, ובהשפעתו פנו צעירים רבים לישיבות ליטא. הוא החל בהכנות לעריכת פירוש-מתודש לתלמוד והחל בכתיבת „מבוא“ לפירוש, אשר בו הוא מפרט את הצורך בפירושו. רק הפרק הראשון של ה„מבוא“ וקטעים מן הפירוש – נכתבו, ואז אירע האסון. ר' אברהם-אליהו, נסתלק לפתע, בדמי ימיו, בשעה שעסק בתשובה לשאלה קשה – בליל ט"ו אייר תרפ"ד, למגינת לבם וכאבם של כל יודעיו ומוקיריו אשר תלו תקוות רבות בגאון צעיר זה. ספרו ההלכתי „דברי תלמוד“ הופיע בהוצאת מוסד הרב קוק (תש"ח), ובראשו דברים לזכרו מאת הגרא"ז מלצר זצ"ל וידידו – הגר"י סרנא זצ"ל, ראש ישיבת חברון. (ח"ב הופיע בתש"ל ובראשו דברי הראי"ה קוק זצ"ל, באזכרה שנערכה בירושלים במלאת 10 שנים לפטירתו). דבריהמהשבה אשר כתב, כונסו בספר „בעקבות היראה“ (מוסד הרב קוק, תש"ב), ובראשו רשימה אוטוביוגרפית ותולדות חייו.

104 הרב ד"ר שמואל גרינברג זצ"ל (מיושטי, רומניה, ד' תשרי תר"ם – ת"א, ז' אדר א' תשי"ט), למד בישיבת פרשבורג ובביהמ"ד לרבנים בברלין, ורכש את השכלתו הכללית באוניברסיטאות ברלין וגיעסען. עם הסתלקותו של פרופ' יעקב בארט, נתמנה הרב גרינברג ב'1920 למרצה למקרא בסמינר הברליני, ונהיה לאחד מעמודי

על ידו התדגלו הרבה תלמידים לטהרה בעקרונות כמראה חיה. בחורף תרפ"ד, נכנס הגאון הרב ד"ר יחיאל יעקב ויינבערג¹⁰⁵ אל חבר המרצים, לתת את שעור התלמוד בכתה הגבוהה וגם להיות פוסק לשאלות הלכה, אשר הגיעו לבית מדרשו משנת הווסדו ע"י הגאון ר"ע הילדסהיימר, ואחריו אל מו"ר ד"ר הופמן ורא"א קפלן.

התוך של המוסד. כבר מגיל צעיר נקשר לשפה העברית, לדקדוקה ולמכמניה ופירסם חבורים ומאמרים על המקרא ועל לה"ק, ובהשפעתו שוחחו ביניהם רבים מתלמידי ביהמ"ד לרבנים בעברית. שימש כנשיא-כבוד של "המזרחי" בגרמניה, והיה ציר בקונגרסים הציוניים ה-12 וה-20. ב-1930 יסד בברלין את הארגון העולמי "שומרי שבת" ודאג לפעילותו. עם עלותו ארצה ב-1939, התיישב בת"א ופעל בה רבות להחדרת תורה וחסד בין בני הישוב החדש. היה ממייסדי ישיבת "הישוב החדש" ואף לימד בה, ישיבת "תורה ומלאכה" בפ"ת ועוד, ומשנתמנה ליו"ר המועצה הדתית בת"א — הגביר את פעילותו התורנית והצבורית, תוך שהוא משפיע באצילותו ובהליכותיו על כל שכבות הצבור בעיר (מתוך: "הליכות" — בטאון המועד"ת ת"א יפו, ניסן תש"ך, ומתוך "ספר האחים של לשכת בני-ברית שמעון רוקח, ת"א תשל"ו — 1976). תודתי נתונה לבן אחיו — מר גדליה גרינברג מת"א, על העמדת הפרסומים הנ"ל לרשותי. וראה עוד במאמרו של ד"ר י. איזנר: *Reminiscences of the Berlin Rabbinical Seminary, Year book of the L. B. I. vol. 12, 1967*).

105 הגאון רי"י ויינבערג זצ"ל נולד בתרמ"ד בפולין, ולמד בישיבות מיר וסלבודקה. בשל חריפותו ומידותיו, היה מקורב לרבנותו ולגדולי תנועת המוסר כר' נפתלי אמסטרדם, ר' איצילה בלזר וה"סבא" מסלבודקה. בצעירותו נבחר לרבה של העיירה הליטאית פילוויסק, בה כיהן שבע שנים, עד עברו לגרמניה — בשל סיבות משפחתיות — בעת מלחמת העולם הראשונה. עם פטירתו של הגרא"א קפלן, נקרא למלא את מקומו כראש ביהמ"ד לרבנים — תפקיד אותו מילא עד עלות הכורת על יהודי אירופה. באותן השנים, ולאחר השואה הנוראה, היה הגרי"י ויינבערג לפוסק של יהודי אירופה, ותשובותיו כונסו בספרו הגדול "שרידי אש" (מוסד הרב קוק, ירושלים). הרב ויינבערג עמד בקשר ובמו"מ עם גדולי דורו, וגדולתו התבטאה לא רק בלמדנותו אלא אף במידותיו ובהתבטלותו לגדולי התורה שבדורו. יצוינו שתי דוגמאות מפורסמות, בהן באה התבטלות זו לידי ביטוי: האחת, כאשר פירסם את קונטרסו הגדול, בו התיר בחריפות ובבקיאות רבה את ההימום החשמלי לבהמות קודם השחיטה (עפ"י דרישת הממשלה הארורה), בידעו את כורח הדבר. משבקשו הגר"ע גרודז'ענסקי זצ"ל לחזור בו מהיתרו — ביטל דעתו ועיכב את פרסום קונטרסו. והשנית, כאשר נתן הסכמתו להצעה להעביר את ביהמ"ד לרבנים לא"י, ושוב חזר בו מההצעה בשל עמדתו התקיפה של הגר"ע נגד בצוע הרעיון (ראה הערה מס' 116. וראה — הרב דב כ"ץ: תנועת המוסר, הוצאת א. ציוני תשט"ז, ח"ג עמ' 309).

בתקופת השואה, סבל הרב ויינבערג קשות, ובשהותו בניטו וורשא — לא היה מסוגל לקרוא בספר או לכתוב. כשהוטב מצבו, נבחר ע"י רבני וורשא לנשיא אגודת רבני פולין וראש ביה"ד הגדול ליהודי פולין, יחד עם האדמו"ר מסוכטשוב והגר"מ זעמבא הי"ד. בדרכים מופלאות ניצל ועבר למונטרה שבשווייץ, שם הפך ביתו לתלית-לפיות,

אני קבלתי את שעור ההצעה בכתב. להתייחס לימדתי גמרא עם רש"י ותוספות. הרבה למדתי מתלמידי, אשר כמעט כולם בעלי השכלה, אשר מגמתם היתה להבין את רוח התלמוד, ולאט לאט להתעמק בדברי רש"י ובעלי התוספות. היו ביניהם כשרוניים וגם חריפים, אשר כבר אחר שנה יכלו לשמוע את השעורים של הגאון רי"ז ויינבערג, אע"פ שזמן השעור בכתה השניה נקבע לשתי שנים. השתתפו

עד לפטירתו בדי' שבט תשכ"ו. ארונו הובא לאה"ק, ובהלווייתו היה רמ"א בין המספידים. נטמן בהר המנוחות ליד רצי הגרא"י פינקל ממיר, הגרא"ז מלצר, הגרא"א קוטלר, הגרצ"פ פראנק והגר"ז סולובייצ'ק ז"ל (ראה: הקדמה ל"שרידי אש" ח"ד, הקדמה לספר "את אחי אנכי מבקש" הוצאת "נצח" תשכ"ו, ספר הזכרון לזכרו — הוצאת פלוחיים תשל"ל, "חקר ועיון" מאת הרב קלמן כהנא, ח"ב עמ' קעד—קפה, ת"א תשכ"ו, לקט אטוביורפי — "המעין" ניסן תשכ"ו, עמ' 56—66).

רמ"א היה קשור בקשרי אהבה לרב ויינבערג (ראה מאמרו בספר הזכרון הנ"ל, עמ' שני"ט, ודברי פתיחה לספר "את אחי אנכי מבקש"), והיתה זו אהבה דו־צדדית. בנאום הפרידה שלו, עם עלות רמ"א לא"י, אמר הרב ויינבערג, בין היתר: "ולבסוף, וידוי אישי: אוירבאך היה לי ידיד ורוע נאמן, מסור ונקי מכל פניה אישית. גם אני השתדלתי לגמול לו מדה כנגד מדה, ועכשיו כיון שהגיעה שעת פרידה, הכרתי וידעתי שבלכתו חסר לי יותר מחבר וידיד. גם מורה הולך ממני. על זה אני מתודה קבל עם ועדה. מורי היה בלי שנתכוון לכך ובלי יודעים, ומה שקבלתי ממנו הוא חלק יקר בהוני הרוחני. אי אפשר לי לשכוח את אוירבאך, בקרבי הוא שוכן וחי. למרות ההלטת המפקחים לדאוג גם להבא לקיומו של ביהמ"ד בברלין, הרי החיים פה בלי אוירבאך הינם למעמסה" (הנאום כולו פורסם בספרו של הרב ויינבערג — "לפרקים", חרשא תרצ"ו — ירושלים תשכ"ז).

בכת"י א' הוסיף רמ"א: "רואה [אני] בונה זכות שהתקשרתי עמו בידדות נאמנה, ודי יוכנו להמשיך את הידידות עד ק"כ למרות המרחק הגיאוגרפי המפריד בינינו". בשיחתו עם ר"מ הילדסהימר הי"ו, אמר: "מיום בואו לברלין, הייתי קשור עמו, כמו איש פשוט לגאון... הוא לא היה מלמד מוסר — הוא חי מוסר!". ובאחד מקוריו אמר לי: "הוא היה לי אח וידיד". בהזדמנות אחרת הוסיף ואמר: "הרב ויינבערג היה בין הגדולים, אשר קשה לאומדם אם היו גדולים יותר במדע או במידה", וסיפר בקשר לכך את העובדה הבאה: שד"ר של אחת הישיבות בפולין, בא לאחד הגבירים הידועים בברלין, והגביר נתן לו צ'ק על סכום גדול שהיה לו באחד הבנקים בורשא. כאשר נמסר הצ'ק לבנק, נתברר כי אין כל כיסוי וכי חשבון זה נסגר לפני זמן רב. בצר לו, פנה ראש הישיבה במכתב לרב ויינבערג, ובקשו לבקר את העשיר ולברר את הענין. לרב ו. לא היה קשר קודם עם הגביר הנ"ל, ולא רצה לשוחח עמו אודות הענין בבקורו הראשון, וע"כ החליט לבקרו תחילה בקורנימוסין בהג השבועות, שחל באותה תקופה. כאשר בא לבית העשיר, התפעל מיופיים של הרהיטים והכלים, אך הבחין שהעשיר סועד בסעודת חג חלה עם דג מליח בלבד. הבין הרב ויינבערג, שמצבו הכספי התערער וכל עשירותו אינה אלא כלפי חוץ, בעוד שאין לו די לסעודת-חג והוא נאלץ להשביע את עצמו בחלה ומליח... התוצאה היתה, שבמקום לשוחח עם אותו

בשעורים גם צעירים שלמדו באוניברסיטת תל אביב. זולת השעור הזה, תקנתו עוד שעור לתלמוד בעד סוחרים צעירים בני 16–18. גם זה נתן לי ספוק רב.

תפקידי המדעי היו הרצאות והמחקר בהיסטוריה הישראלית. במחקר עסקתי בתקופות התנאים, האמוראים והגאונים. השתדלתי ללכת בדרכי הגאון רי"א הלוי זצ"ל – בעל „דורות הראשונים“. בהרצאות על התקופת האחרות, ראיתי את תפקידי להראות ההשגחה האלקית בימי הגלות, איך ד' בחסדו העמיד לנו כמעט בכל דור דור מנהיגים גדולי תורה, ואיך הקב"ה הציל אותנו מיד אויבנו, והשאיר לנו בכל זמן שארית, אשר ממנה יצא העתיד¹⁰⁶. בהרצאות על המאה ה-19 לסה"נ, התעמקנו על השפעת התרבות האירופית על ההתבוללות והרפורם באירופה המרכזית וגם המזרחית, ועל דרך היהדות הנאמנה בהדרכת שני הגאונים – רש"ר הירש ור"ע הילדסהיימר, ואח"כ הרצאתי על התנועה הציונית–החילונית והדתית, ועל „אגודת ישראל“. לא קל היה לי – לאגודאי פרינציפיוני – להשאר אוביקטיבי, ולהבליט גם את הערכים החיוביים של הציונות כלוחמת בהתבוללות, ובפרט את

הגביר על „תרומתי“, ערך הרב מגבית עברו והתרים אהרים למען יוכל אותו אדם לשקם את עסקיו.

כמו"כ סיפר לי, כי בתקופה בה היה ביהמ"ד לרבנים בברלין במשבר כספי קשה, פנה ועד הקהילה הכללית בברלין לראשי הסמינר בהצעה לרכוש את הסמינר ולשלם את חובותיו, תוך התחייבות שלא לשנות מאומה מסדרי המוסד. כאשר שמע רמ"א על ההצעה, הצהיר שיתפטר ממשרתו, מאחר ואינו יכול לתת אמון בהתחייבות הקהילה הכללית, וגם אם אמנם בתחילה לא ישנו דבר, הרי שבהדרגה יכניסו שוויים ברוח המקום. כאשר שמע על כך הרב ויינבערג, הצהיר כי התפטרותו של רמ"א תגרום גם להתפטרותו הוא! וההצעה ירדה מן הפרק...

106 ראה בהקדמה, ציטוט ממש"כ רמ"א בפתיחתו לחבורו „תולדות ישראל ותכליתו“. בנאום הפרידה שלו מרמ"א (עי' בהערה הקודמת), עמד הרב ויינבערג על תרומתו של רמ"א לביהמ"ד: „ופה עמד וניצב לפנינו איש ראוי במקום מתאים. את כל עושר אישיותו המחוננת בחסד עליון – הקדיש לשרות בית המדרש. מי שעומד ברוח מקום מכלכול הלמודים וההוראה בביהמ"ד, אי אפשר לו אשילו לשער את יקרת ערך המתנה שניתנה לנו מן השמים בצורה של איש כאוירבאך. מה שאצל לנו, זהו יותר מידיעות ודברי למוד. אמנם גם זכותן של ידיעות לא היה מקפה. איש מאתנו לא היה מרבה ממנו בדייקנות ובתביעות בשעת הבחינות. וידוע ידעי תלמידיו, שלא הרי בחינה אצל אוירבך כבחינה סתם, אלא צריכים להתכונן אליה היטב היטב. ועל כן סוברים אנו, שבנידון ידיעת דברי ימי ישראל – יש לאל ידי חניכנו להתראות פנים עם שאר המתלמידים. גדולה וגדושה היא מדת הידיעות שמסר ולימד לתלמידיו, ואמן גדול היה בשדה הלמוד וההוראה. לגבי כשרונו החנוכי אפשר להשתמש רק בדרגות עליונות שבתארי השבח, וכל דרגא שהיא עליונה מחברתה – הרי זו מתאמת יותר. ואולם מה שמשוה עליו אופי מיוחד, הלא היא תפיסתו ההיסטורית. בשבילו, הרעיון המיוחד המתגלה בדברי ימי ישראל – הלא הוא רעיון אלקים. ויחס גומלין בין אלקים ובין עמו בחירו – זהו פירושה של היסטוריה ישראלית.“

המאבק הרציני של „המזרחיים“ והצלת הספרות לקהתי לי את הזכות – שהיא גם חובה – לכבד את מתנגדי בפעולותיהם הטובות וגם בכונתם הרצויה.

הכנסתי אל בית מדרשו כמקצוע חדש – המתודיקה בהוראה של למודי היהדות. הנה, חלק גדול ואולי הכי נחוץ, של [עבודת. נר"א] הרבנים בגרמניה, היתה ההוראה – או בבתי הספר או בקורסים מיוחדים, והרבנים הצעירים היו זקוקים להכנה ולהדרכה פן יכשלו בתחילת עבודתם. והיו הרבה, אשר בעודם למדו בבית מדרשו, וגם אחר כך, היו מורים או גם מנהלים של בתי ספר יהודיים, וגם מורים לדת יהודית בבתי ספר ממשלתיים גרמניים, והרבה מהם הצליחו אח"כ בארצנו.

הרבה נהייתי ולמדתי מן ההתייעצויות של חבר המרצים בבית מדרשו. הנושאים היו מכל צדי החיים התרבותיים והמדיניים של יהדות גרמניה, וגם זולתה. היתה זאת זכות מיוחדת, להשתתף בוכחים ברמה גבוהה של אנשים בעלי תורה ויר"ש והבנת התרבות הכללית. באו בקשות מבחוץ – מקהילות ומאנשים פרטיים ומחוג תלמידינו, לחוות דעתנו על שאלות יום יומיות. ידענו, שבהרבה ענינים – היתה לכל אחד השקפה פרינציפיונית לעצמו, אבל כל אחד היה משוכנע שלכולנו מטרה אחת – חיוק היהדות הנאמנה. ובמקום אשר נדרשה החלטה הכרחית – מצאנו סגנון משותף ברור. מובן, שבשאלות פילוסופיות, היה מור"ד ד"ר וולגמוט – ראש המדברים, ותשובות להלכה היו בעיקר ביד הרב ד"ר ווינבערג, אך הסגנון הזהיר של התשובות וההחלטות – היה פרי של עבודה משותפת. פעמים בקשנו את הרב ד"ר מאיר הילדסהיימר להשתתף בהתייעצות, לעזור לנו בניסיון החיים הגדול.

כאשר חלה הרב ד"ר וולגמוט, היינו זמן מה רק שלשנו בצוות המרצים. על פי התור נמסרה עבודת ההנהלה לכל אחד מאתנו שנה שנה. בשנים האחרונות, נכנסו אל צוות המרצים, גם הרב ד"ר אלכסנדר אלטמן¹⁰⁷ – להרצות פילוסופיה,

ומבין תלמידיו הרבים, סיכם זאת אחד המיוחדים שבהם, במסיבה שנערכה לרמ"א במלאת לו 90 שנה: „...ומתוך החוויות הרבות של ההרצאות על דברי ימי ישראל ששמענום מפי מחנכנו ומורנו אוכיר, מתוך רשמים שאחרי רבות בשנים עדיין פועלים, רק אחד או שניים. לא נשכח פתיחתו להרצאה על המחלוקת שבין היעב"ץ ור' יונתן אייבשיץ. „אוי לי אם אומר, אוי לי אם לא אומר“ – היו המלים הראשונות. ומה רב היה המאמץ להסביר דרכו של הגר"א מול החסידות, וצדקתה של התסידות כאחת. ומה רב היה הרושם שנתרשמו, שכאשר היה צורך להזכיר לגנאי פורשים מני דרך – בחר המרצה להזכיר שמות ספריהם מאשר שמותם הם עצמם.“ (הרב קלמן כהנא: „חקר ועיון“, ת"א תשל"ב, ח"ג עמ' רכה–רלו: חסידי אשכנז. עפ"י דברים שנאמרו במלאת לרמ"א 90 שנה), וראה לקמן בהערה מס' 115.

107 נכנס לתפקידו ב־1931 כיוורשו של הרב ד"ר י. ווהלגמוט. שימש אח"כ כרב במנציסטר, מנהל המכון ללמודי היהדות באנגליה ופרופסור לפילוסופיה יהודית באוניברסיטת ברנדייס בארה"ב.

והרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר¹⁰⁸ אתר "התעצות" ו"התעצות" וגם לנהל את הספרייה של בית מדרשנו.

הדבה השתתפתי בחיים הצבוריים בברלין ובגרמניה. נעימה ומועילה היתה לי העבודה ב"אגודת האקדמאים הדתיים" בברלין וחוצה לה. ההתייעצות על השאלות של אקדמאי הדתי באירופה המערבית, נתנה לי הרבה בידע ובהבנה – בפרט השיחות עם ידידי העו"ד ד"ר וינר.

הייתי בנשיאות של סניף "אגודת ישראל" בברלין, ובסוף – אחד פטירת אחי מורי ר' יצחק – קבלתי עלי הנשיאות של ה"אגודה" בגרמניה. ב"אגודה" ראיתי את תפקידי הראשי – בעבודה לטובת ארץ ישראל, בפרט לעורר את ההבנה כי היא ארצנו, וצריכה להיות מרכז אומתנו¹⁰⁹. אמנם, בזמן האחרון הייתי עסוק מאד בהרבה שאלות רציניות וכאובות בתוך גרמניה – בתקופה של גזרות הממשלה הארורה¹¹⁰.

זמן קצר אחר בואי לברלין, נכנסתי אל הועד של "עדת ישראל", ובסוף אל הנהלתה¹¹¹. שמחונן, שעל ידי זה חודש הקשר בין בית מדרשנו ובין העדה, כי לפני, מרצי הסמינר – היו רובם גם בוועדה, אבל אחד פטירת אמו"ר ד"ר צ

108 בנו של הרב ד"ר מאיר הילדסהיימר וחתנו של הרב ד"ר עזרא מונק זצ"ל. עם עלותו ארצה, עבד בספריית "הרמב"ם" בת"א, לצירו של הרה"ג ר' ראובן מרגליות ז"ל, ולאחר הסתלקותו – נתמנה הרב ה. למנהלה של ספרייה זו. פירסם מחקרים על תקופת הגאונים, ועוסק בהוצאתם לאור של חידושי ותשובותיו בהלכה של זקנו – הג"ר עזריאל הילדסהיימר זצ"ל, ובהוצאה מרעית מחודשת של ספר "הלכות גדולות". הרב ה. מתגורר לאי"ט בתל-אביב.

109 במסגרת תפקידו זה, ניתנה לרמ"א האפשרות למלא את משאלתו של רי"ח זוננפלד זצ"ל, אשר ביקשו בעת פרידתם: "תדאג שחרדי גרמניה יבואו ארצה" (עיין בנספח אודותיו), וראה סוף הערה 98 והערה 89. על הפעילות האגודאית – ראה בהרחבה לקמן בהערה מס' 114.

110 בחודש יוני 1933, פנו ראשי "המחלקה ליהודים וקומוניסטים" של הגיסטאפו, אל הרב ד"ר ע. מונק, בהוראה למנות נציג של היהדות החרדית בכלל ושל "אגודת ישראל העולמית" בפרט, אשר תפקידו יהיה לזווח למשטרה באופן קבוע על הנעשה בחוגים אלו. לתפקיד קשה זה נתמנה רבי"ז יעקבזון, אשר מילא אותו תוך תיאום מלא עם הרב מ. הילדסהיימר ועם הרב ד"ר מ. אויערבך – כנשיא אגו"י בגרמניה (ראה – זכרונות רבי"ז יעקבזון, פרק כ"ג, והערה 120).

111 על הקהילה ומוסדותיה, ראה בהרחבה בספרו הנ"ל של מ. סינזון: Adass Jisroel – Berlin (ירושלים 1966). מן הראוי להוסיף, כי באותן השנים נטל רמ"א חלק במפעל תרגום המשנה ופירושה בגרמנית, אשר נעשה ע"י צוות רבנים עוד בחיי הגרד"צ הופמן ובראשותו. בשנת 1933 הופיע סדר "טהרות" – מתורגם ומבואר ע"י הרד"צ הופמן ז"ל, הרב יונה כהן מברסלאו והרב משה אויערבך מברלין (אשר השלים את המפעל, לאחר פטירת הרד"צ).

הופמן, התרופף קצת הקשר בין שני מוסדות ד' עוראל הילדסהיימר. יו"ר הנהלת העדה היה מר בונדי, אשר בנסינו ומרצו, ידע למצוא את הדרך גם בזמנים קשים. יו"ר הועד היה הרב ד"ר חיים ביברפלד¹¹², אשר היה שם הרוח החיה בפעולות הרוחניות, בפרט בשאלות החנוך. היחידות עם הגדול הזה ועם רב העדה – הרב ד"ר עזרא מונק¹¹³, חושב אני לאחת מן הזכויות אשר ת"ל היו לי בחיי.

כשבע שנים גרתי בבית ברחוב ארטילרי 31 – בית ומרכז „עדת ישראל“, וביתו של הרב ד"ר עזרא מונק. נתכבדתי בידדותו הנאמנה, ועל ידו נכנסתי אל הרבה שאלות מדיניות ליהדות הגרמנית. שעות ישבתי בהתייעצויות של מנהיגי חרדי גרמניה בחדר הרב, על שאלות המצב הקשה. בזהירות רבה שקלו על כל דבר דבר, אשר גורל של אלפים היה תלוי בו. המדינאי החרדי הרב ד"ר פינחס כהן, הסביר כל ענין לשקול מה לעשות, ובסוף חיוה הרב מונק את דעתו במלים ספורות, ואז הוחלט¹¹⁴.

112 הרב ד"ר חיים ביברפלד (ברסלאו תרכ"ה – ירושלים ת"ש), למד בברסלאו אצל הג"ד גדליה טיקטין זצ"ל ואצל דיין הקהילה – ר' יוסף לייב פדר זצ"ל (בעל „אומץ יוסף“), ואח"כ בביהמ"ד לרבנים בברלין. שנים אחדות כיהן כרב בביהמ"ד בקרלסרוהה ואח"כ שימש כדיין בקהילת „עדת ישראל“ בברלין. בשלב מסוים, החליט ללמוד רפואה בכדי להתפרנס מייגע כפיו, ומאוחר יותר – משנפטר אביו, נתבקש למלא את מקומו כרב ביהמ"ד בהיידרויטגאסה, והוא נענה לבקשה בתנאי שיוכל להמשיך בטפולו בחולים. התמדתו העצומה בתורה, מידותיו ועסקנותו הענפה למען תורה ומצוות – היו לשם דבר. בסוף ימיו זכה לעלות ארצה ומנ"כ בהר הזיתים (ראה: „שנות חיים“ מאת בנו – הרב פנחס ביברפלד שליט"א, בסוף ספר „מנוחה נכונה“ – קצור הלכות שבת, מאת הר"ח ביברפלד זצ"ל, הוצאת בן-המחבר תשכ"ה).

113 עי' לעיל הערה מס' 22, ובהערה הבאה.

114 בכת"י א' הוסיף רמ"א: „הרבה נתנה לי היחידות עם שני אנשים גדולים: הרבנים – הרופא ד"ר חיים ביברפלד ור' עזרא מונק זצ"ל. בבואי לברלין, דרתי קרוב לבית המדרש אשר שם ד"ר ביברפלד כיהן כרב, ובאותו זמן עסק גם ברפואה, והיה לביתנו ידיד נאמן כרב וכרופא. אחר כך עברתי לדירה חדשה בכיתה של קהילת „עדת ישראל“ בארטילורייטראסה 31, למרכז החיים החדשים בברלין. שם גר גם הרב ד"ר מונק. היו שנים טובות של קרובה ידידותית. להתייעצות על הרבה שאלות של החרדים בגרמני בכלל ובברלין בפרט – קרא אותי, גם בקשני לפסוק שאלות איה [= אסור והיתר] בזמן שהוא הי' טרוו. בתקופה בין שתי מלחמות הגדולות, התחילו שוב יהודי גרמני ללכת לבית-דין-צדק בדיני ממונות. הרבנות של „עדת ישראל“ ישבה ככד"צ. בתחילה פעם אחת בשבוע, אח"כ – שתי פעמים. ע"פ [רוב] נפסק בפשרה. לרב ד"ר מונק היה כשרון יוצא מן הכלל, בצדק להשלים בין שני הצדדים. יחד אתו היו הרבנים ד"ר וולגמוט וקליין זצ"ל זיינים קבועים. פעמים צורפתי כממלא-מקום אחד הדיינים. זכור אני מקרה בימי הסליחות, אשר הרב מונק – שבימים כאלה היה טרוו ביותר – בקשני להיות דיין שלישי. היה לי קשה לקבל דיינות בימי הדין, אך לא יכולתי להמנע. אבל ת"ל קבלנו שכר של עבודתנו. אחר פסק הדין אמרו הצדדים: כמתנגדים נכנסנו אל ההדר – כידידים אנחנו עוזבים אותו.

הודות לכשרונות החברתיים של אשתנו מלילת ההצגה ביתנו כעין מרכז לצעירים. לתלמידי בית מדרשנו – היתה היא כאם דואגת. בכל ליל שבת היו לנו אורחים לסעודה, ואחר כך נתמלאו חדרינו מכמה צעירים – בין מתלמידי בית מדרשנו ובין

כיו"ר ה"אגודה" בגרמני, היה לי תפקיד לא קל – להשלים בין הזרמים השונים, בפרט בין חברי הקהלות הנפרדות ובין ה"גמיינדע אורטודוקסיים", ז"א אותם החרדים אשר לא יצאו מן הקהלות המקומיות. הקל לי בזה המצב בברלין, אשר למרות ההתנגדות בשאלת צורך היציאה מן הקהילה החציריפורמית – היתה הבנה וגם ידידות בין אנשי "עדת ישראל" ובין אלה החרדים אשר נשארו בקהילה מקומית מנימוקים שונים.

העבודה המעשית של ה"אגודה" לא היתה מרוכזת בברלין: מרכזי לבית היתומים בפולין וליטא – ה' בהלברשטט, בראשות אחימורי ר' יצחק זצ"ל, "קרן התורה" – בתחילה בהמבורג, וגם כאשר הרב ר"ז יעקבזון נ"י עבר לברלין – הוא ה' המפעיל בלי הפוגות גם ל"קרן התורה", גם לעבודה לתנועת "בית יעקב".

את המרכז לפנינו א"י נהלו בפרנקפורט, ידידי ד"ר עהרמן וד"ר יצחק ברויאר זצ"ל, ומובן שהשתתפתי בעבודתם – גם בהרצאות וגם בתעמולה כספית, בפרט אם ד"ר עהרמן בא לברלין לעורר את מצפון כל יהודי לחובתו בעד א"י. ואם אמרנו: "מה שתעשו לטובת א"י – תעשו לטובת בניכם ובני בניכם" – הרבה ראו בסיסמא הזאת כלי תעמולה. עברו שנים מספר, והבינו שהמציאות הצדיקה אותנו.

גם בכנסיה הגדולה הוינאית בשנת תרפ"ג, היו חוגים חוקים שלא הבינו את ערך העבודה לאה"ק, ועוד בשנת תרפ"ט לא רצו לראות פה עיקר לתנועת ה"אגודה". חבל על הזמן שאבד לנו ז".

ויפה סיכם את פעילותו הצבורית של רמ"א, ידירו הגדול הגר"י ויינבערג זצ"ל, בנאום הפרידה שלו (ע"י הערה 105): "...ועכשיו מלים אחדות על העסקן הצבורי: לו, לבן אבות גדולים שעזרו להציל את היהדות החרדית בגרמניה, היה זה דבר מובן מאליו להשאר נאמן לעדה שיצר רבנו הגדול – המייסד את המוסד שלנו. ואולם על אויארבך אפשר לאמר, שבעיניו כל היהדות החרדית – על כל חלופי גזוניה – עדתו הוא היא. אויארבך האגודתי, מרגיש בעצמו סניגור ומגין ושליח צבור לכל היראים. אין איש ששמח כל כך כאויארבך להצלחתה של העדה הגדולה, היהדות החרדית שבתוכה והרבנים שלה. ואין איש כאויארבך האגודתי שהיה לו כל כך הבנה לגבי "המורח"י. שנת מפלגות וקנאתן – זרות בהחלט לאויארבך. יושר לב מוחלט, רוח נאמן ועקבי, אצילות המחשבה וצדק ומשפט לכל אדם, אלו הן קצת ממוזות אופיו של אויארבך. אויארבך האדם, המורה והמנהיג – אלה הם פרקים פרקים בספר הכבוד של היהדות החרדית הגרמנית וגם הכללית".

וכך ראו זאת גם תלמידיו: "למדנו אצל מורנו ורבנו דרכה של "אגודת ישראל", המקורית המעמיקה, זו שביטוי נתן לה ר' אברהם אלי' קפלן זצ"ל, בראותו באנו"י כור ההיתוך, קיבוץ ומינוג גלויות, של כל הטוב והנעלה שכל גלות וגלות פיתחה מצידה, וכל אלה – בהרמוניה אחת – מתאחדים ומתאגדים לשבחן של הבורא יתברך

מצעירי „אגודת ישראל”¹¹⁵. גם בשאר ימי השבוע התאספו אצלנו ידידים צעירים. בפרט בליל שמחת תורה, נפגשו אצלנו תלמידים וצעירים אחרים, והיתה שמחה לאורחים ומארחים ובניהם.

לכל עניני ארץ ישראל של ה„אגודה” – היה ביתנו כעין מרכז. נשבה שם אוירא דארעא דישׂראל בשביל תושבי ברלין ואורחים. אנתנו ובנינו לא חשבנו אחרת, כי אם שמקומנו בארצנו, וישיבתנו בברלין – בכל הספוק שנתנה לנו – היא

ועמו. לקט ואוסף ואיגוד ניצוצות הקדושה מכל גלות וגלות...” (הרב ק. כהנא: „חקר ועיון”, ח”ג עמ’ רכ”ה–רל”ו).

הפעילות הצבורית באותן השנים, הרחיבה את קשריו של רמ”א עם גדולי ישׂראל. את מכתבו לרב ויינבערג (מיום ח”י כסלו תרצ”ד), מסיים רח”ע גרודזיענסקי זצ”ל: „א”ש [= את שלום. נר”א] ידידנו הרה”ג מוהר”ע מונק נ”י והרב מוהר”מ אויערבאך נ”י – ידרוש נא בשמי באהבה”. וכך מסיים גם הג”ר ראובן כ”ץ (רבה של פ”ת) את מכתבו (מיום י”ג כסלו תרצ”ד) לרב ויינבערג: „יפקוד בשמי שלו” ידידנו הרה”ג ד”ר מונק שליט”א אב”ד והרב ד”ר ה”ה [= הילדסהיימר. נר”א] שליט”א. מה שלו” ידידנו הרב ד”ר וועלגמטה נ”י. קבלתי פ”ש מידידנו הרב ד”ר אוירבאך נ”י”. („שרידי אש” ח”א עמ’ שע”ו, שפ”ב).

בנוגע לשיתופו של רמ”א בביה”ד של קהילת „עדת ישׂראל” בברלין, יש להוסיף, כי על אף שרמ”א לא כיהן מעולם כרב בקהילה – כי ראה את יעודו בחנוך מורים ותלמידים – עם זאת, היה הוא כתובת ליחידים ולקבוצות בשאלות הלכה. כל שאלה בהלכה, שהופנתה לביהמ”ד לרבנים תלמידים שכהנו כרבנים בקהילות – היתה עוברת תחת ידיו. ופעם שח הגרי”י ויינבערג: „ב„אורח חיים” – הוא [= רמ”א] גדול ממני” (מפי הרב י. אברהם וולף זצ”ל, ועי’ מאמרו של ר”ע הילדסהיימר בספר „יד דוד” ברכות וזרעים, מכון ירושלים תשל”ז). ומן הראוי לציין, כי בשנים הראשונות לעלייתם על הקרקע של חברי קבוץ „חפץ חיים” (בגדרה וכפר סבא), פנו אליו החברים בשאלותיהם, ואף עבור חברי „הנוער האנדוטי” בנרמניה, היה זה מובן מאליו כי בכל הנוגע לארץ ישׂראל ולמצותיה – יש לפנות לרמ”א (חליפת מכתבים בנושאים אלו – מופיעה כנספח נפרד).

115 התלמידים היו קשורים לרמ”א כבנים. במאמרו על ביהמ”ד לרבנים, כתב הרב ד”ר א. יונג שליט”א (בספרו של מ. סינזון, עמ’ 113, בתרגום מגרמנית): „הדוצנט ד”ר משה אויערבאך... אחת הדמויות האידיאליות של המאה שלנו, היה תלמידי דוגמא מאירה של אופי נאצל, אדם בעל ענה יחידית במינה, ההיסטוריון והפדגוג של הסמינר לרבנים...”. וכך תיאר את דמותו תלמידו – ומאוחר יותר שותפו להוראה – ד”ר י. אינור, במאמרו המקיף על הסמינר (בתרגום מאנגלית): „לתלמידי, הוא היה עד חי של ארץ-ישׂראל בהקמתה של שנת 17–1907. הוא היה הראשון שסיפר להם על הבעיות האמתיות של הפועלים היהודיים. הוא, אשר היה מהנהנים אחרי הרב זוננפלו, עם כל זאת הצדיק את דמותו של הרב קוק, שעליו הגן נגד מתנגדיו ואת תורתו הפיץ. היה זה כשרונו המיוחד לבאר סוגיות בשי”ס – ואפילו הקשות ביותר – כך שהתלמיד הפשוט יכול היה להבינן. חייו יהוראתו הוכיחו לכל שומעיו את אישיותו, עומק

ישיבה זמנית עד שיבא הזמן לשוב. ובא-הגמון אמת לא כפי שקוינו שיהיה - רק בשמחה. בעוה"ר, לנו ולכל היהודים, באו הצרות של עליית הצר ימ"ש. בשנת תרצ"ג התחיל זרם הצעירים לעלות לארצנו - אולי בתחילה בעיקר בגלל הענינים השחורים שכיסו שמי גרמניה¹¹⁶, אבל מיום ליום חזקה ההחלטה הנחושה להבנות ולבנות בארץ אבותינו.

ישרותו ונאמנותו הדתית. ביתו היה תמיד פתוח לתלמידים שנשמו בו את אורת א"י. מעולם לא פנה אליו תלמיד הנתון בצרה, בלא לקבל עזרה ועידוד. כי אין זו רק דעתם של תלמידיו בניימינו, ניתן לראות מקטע במאמרו של רבי בנימין (י. רדלר - פלדמן) על העליה האורטודוקסית מגרמניה ("ההד", ירושלים שבט תרצ"ד 1934): "השפעת ד"ר מ. אויערבך, היתה חזקה בעיקר על אנשים חרדים. זו פשטה הרבה מעבר לפתח-תקוה ולמושבות. ד"ר א. היה מוערך מאד בא"י בגלל רמת מוסריותו ואחריותו היוצאת מן-הכלל. הוא הוכר כמוסמך בשדה החינוך. עד היום זוכרים את פעילותו בהערכה ובאהדה. כך הוא תמיד היה ותמיד ישאר בלבבות כולנו". (Dr. I. Eisner: Reminiscences of the Berlin Rabbinical Seminary. Year book of the L.B.i. vol. 12, 1967, p. 47).

כפי שהוזכר בהערה הקודמת, ראו צעירי אגו"י בגרמניה את רמ"א כרבם. וכך תיאר זאת הרב ק. כהנא (במאמרו המצויין בהע' 114/106): "...והוטבעה בנו אהבתה של ארץ ישראל... בבית זה, לראשונה ראינו הפרשת תרומות ומעשרות מפירות הדר שהגיעו ישר מארץ-ישראל כשי לפורים, ומפרי עטו קבלנו לראשונה סדר הפרשת תרומות עם הסבר והנמקה שפרסמנו ב"עלי הנוער האגודתי" -] מופיע כנספח בין חליפת המכתבים. גר"א], התנועה החלוצית שהוקמה לא מעט בהשראתו של ר' משה אויערבך. רבות ראינו, רבות שמענו, רבות למדנו, ותקצר היריעה מהזכיר כל מה שיש בלבנו עם יום חגגנו מלאת תשעים שנה למורנו ורבנו... (וראו לציון, כי רמ"א היה נוהג בשבתות לדבר בביתו עברית ולספר על המתרחש בא"י, ואת ילדיו הלביש במלבושי א"י. בצוואתו ביקש, שעל מצבתו יצינו רק, שזכה להיות מראשוני העולים לאה"ק...).

116 במאמרו, כותב בנו - מר שמואל אויערבך: "בחורף תרצ"ג (1933), התחיל חיסול יהדות גרמניה, ועם גבור העליה לא"י - דובר גם על העברת ביהמ"ד לרבנים. בבקורו בארץ, זכה הרב ד"ר מאיר הילדסהיימר - צעיר הבנים של מייסדו - לדברי עודוד והצעת עזרה מחוגי הועד הלאומי וההסתדרות הציונית, אך נתקל בהתנגדות נמרצת מצד רבנים וראשי ישיבות. התנגדות זו גרמה לביטול התכנית וגרמה צער רב לד"ר מ. אויערבך, אשר אמנם הבין את הנימוקים, אבל לא הצדיק אותם. ברור היה לו, שאין כל אפשרות להעביר את ביהמ"ד לרבנים בניגוד לדעתם של גדולי תורה, ועליכן העדיף לקבל את הצעת עירית פ"ת - או עדיין המועצה המקומית - והפיקות על בתיה"ס של "המזרחי", לשוב לניהול בתיה"ס "נצח ישראל".

הרב ד"ר מ. הילדסהיימר ביקר בארץ ב'1934, במגמה לברר את האפשרויות להעברת הסמינר ארצה. ראשי "ועד הקהילה" והרבנות הראשית בת"א עודדוהו ותמכו ברעיון זה, אך במקביל קמה התנגדות חריפה מצד חוגים חרדיים. במאמרו ב"ההד" (כרך ט' מס' 4, סבת תרצ"ד), הסביר הסופר רבי בנימין את התועלת המרובה שבקיומו של

לפני פורים תרצ"ד, בימי חופש הלמודים בבית מדרשנו, נסעתי עם אשתי לא"י לראות אם אוכל שם לחזור לעבודתי¹¹⁷. בשמחה קבלונו ידידנו בפתח-תקוה, וביניהם רוב מורי בית הספר לבנים. מצאתי מצב אחר מאשר עזבתי. במשך המלחמה, ניסה בתחילה ידידי ד"ר בנימין לוי, להמשיך את הנהלת מוסדנו, אך כאשר חזית המלחמה היתה בין פתח-תקוה ובין כפר סבא — לא היה אפשרי להחזיק מעמד. הרבה הורים וגם מורים עזבו את המושבה, וכאשר המלחמה נגמרה — התחילו מורים אחדים לפתוח כתות על חשבונם הפרטי, ואח"כ לאט חודש בית ספר מסודר — קצת על חשבון המורים, אבל דוּבו בתמיכת הוועד הלאומי בירושלים על שם „המזרחי“. ועד ההורים ואחדים מן המורים, בקשו ממני לחזור ולקחת את הנהלת המוסדות, למרות הניקה לפקוח „המזרחי“ בשם הוועד הלאומי. גם מנהיגי „המזרחי“ בירושלים בקשו ממני לחזור לעבודתי בפתח תקוה, אע"פ שאשאר חבר של „אגודת ישראל“

סמינר כזה בא"י, אך כנגדו פירסם הרב ראובן כ"ץ זצ"ל — רבה של פ"ת, מאמר ובו 10 נימוקים לשלילת הרעיון. הגר"ע גרודזענסקי זצ"ל מוילנא, אשר נדרש לעיניו, הביע את התנגדותו החריפה, והבהיר כי יעשה כל מאמץ לבטול רעיון ההעברה (עי' אגרות רח"ע זצ"ל, המצורפות לקובץ אגרות החזו"א, כ"ב תשס"ו, אגרות ד—ה מיום ג' והנוכה תרצ"ד, וכן בשו"ת „שרידי אש“ ח"א בנספחים עמ' שע"ז). פטירתו הפתאומית של ר' מאיר הילדסהיימר בקיץ של שנה זו, והילוקידעות שהיו בין חברי הנהלת הסמינר עצמם בסוגיית זו — הביאו לגניזתו של הרעיון.

הרב ויינבערג זצ"ל, צידד בהעברת ביהמ"ד לא"י, והביע זאת ברורות בסיום דברי פרידתו לרמ"א „לפרקים עמ' שכ"ד): „יהי רצונו יתברך, להביא אותנו במהרה לארצנו, אותנו כולנו: מרצים, תלמידים ומפקחים, לטעת שם באויר הרוחני של אויארבך את בית המדרש שלנו, לבנות בית מדרש לתורה ולחכמה, ברכה לארץ ישראל ולכל עם ישראל“. עקב התנגדותו של רח"ע גרודזענסקי זצ"ל, ביטל הגר"י ויינבערג את דעתו מפניו. בסוף מאמרו ב„ספר הזכרון להגר"י ויינברג זצ"ל“, מצא רמ"א לנכון להוסיף הערה זו: „הגאון רי"י ויינברג היה בעד העברת ביהמ"ד התורני לאר"י, כמובן בצורה מתאימה לה. קיוּה שזאת תהיה לתועלת גדולה, גם לא"י גם לתפוצות. אך כאשר הגאון רח"ע גרודזענסקי זצ"ל הביע את התנגדותו — נכנע לדעת גדול הדור“.

117 כאמור לעיל, נעשה נסיון קודם ע"י רמ"א לשוב לפ"ת בשנת תרפ"ב. כנראה, נעשה נסיון נוסף — מצד המרכז לעיני א"י של ה„Freie Vereinigung“ — בשנת תרפ"ו (1926), למנות את רמ"א כמנהל הת"ת הספרדי „בני ציון“ בירושלים. הצעה זו נחלה בהתנגדות חריפה של קנאי ירושלים, כפי שהדבר בא לידי ביטוי במכתבם: „והנה הנסיון הראה לדעת, כאשר יהי דאקטר מנהל על הת"ת, סכנה גדולה נשקפת לרוח הת"ת. כי לבד השינויים הפנימיים אשר המה מכניסים לפי רוח החודש, בכל מקום שיש דאקטר — מוכרח הדבר שישתנה מת"ת לבית ספר. לבד הסכנה הזאת, רק השם דאקטר בעצמו, הראה הנסיון, שזה מויק על רוח התלמידים. כי הם מביטים על המנהל בחור סמל למסור עצמם ללמודים של חול וכדי להיות דאקטר, ולא לתורה וי"ש...“ (מכתב מיום י"א סיון תרפ"ה — 3.6.1925, ארכיון אג"י 309, ועי'

ולא אכנס אל „המזרחי“. בפרט, הרמג'ו נתן ללואוקסוובסקי¹¹⁹ הדגישו את זאת. קשה היתה לי ההכרעה, אבל מגמתי להמשיך עבודת החנוך בארץ ישראל ואהבתי לפתח תקוה – גברו, והסכמתי לקבל את ההנהלה כמקודם, מטעם ועד עירית פתח-תקוה ו„המזרחי“.

שבתי לברלין, ולימדתי את שעורי והרציתי את הרצאותי במשך כל הקיץ, גם בחוץ עד אחר חנוכה. קשה היתה לי הפרידה בזמן הקשה, לעזוב את תלמידי וחברי, אך בצדק אמרה אשתי, שלפי המצב המדיני בגרמניה – אין תקוה לעתיד, וכאשר קבלתי את החוזה של עירית פתח תקוה – חתמתי¹²⁰. שתי אספות פרידה – של

בספרו של מ. מ. גערליץ: „מרא דארעא ישראל“ [נסכת חייו של הגאה"ק רייח זוננפעלד זצ"ל], ח"ב עמ' צ"ז.

בהקשר לכך, אמר לי בנו – מר שמואל א., כי ידוע לו, שבעיני אביו לא היתה הצעה כזו מעשית כלל וכלל, מאחר ותמיד הדגיש שלא יקבל על עצמו שום משרה בירושלים, היות ושם אינו נחוץ, בעוד שבפ"ת ובמושבות – הוא נחוץ.

פרשיה חינוכית נוספת, אשר הסעירה את ירושלים החרזית, ואשר שמו של רמ"א שורבב לתוכה, נגרמה עם בואה של גב' ק. נחמן – בשליחות המרכז לעניני א"י בפרנקפורט – לנהל ולארגן את „בית חנוך הישן לבנות“ בירושלים, בשנת תרפ"ט (1928). פרטים מלאים אודות פרשיות אלו, מביא ד"ר מ. פרידמן, בספרו „חברה ודת“ (הוצאת ידי. בן-צבי, ירושלים תשל"ח), פרק עשירי.

118 היה מפקח ראשי על בתי"ס של „המזרחי“, וכאשר יצא לגמלאות – נמנה על מייסדי „ישיבת הדרום“ ברחובות וייסד את הסמינר התורני למורים שעלידה. הרב ברמן רצה את שובו של רמ"א לא"י, בכל מחיר, והצהיר על נכונתו לוותר על משרתו הוא למען רמ"א (מפי מר שמואל א.).

119 הרב אוסטרובסקי המאירי, היה מראשי „המזרחי“ וחבר הוועד המפקח של בתי"ס של „המזרחי“. כמו"כ היה נציג „המזרחי“ בוועד הלאומי.

120 בכת"י א' כתב רמ"א: „בא שנת 1933, תחילת האסון, אסוננו ואסון כל האנושות. פתאום ראינו – למלאכת הקדש בעד תורה, נוסף עלינו החובה לדאוג ליסוד המדיני והכלכלי בגרמני. אמנם עדיין לא הבננו, לא אנחנו ולא המדינאים הכימומחים, שהמאבק יהיה להצילו את החיים.

עכשיו האגודה השתתפה בעבודה המדינית של כל חוגי יהודי גרמני, בתחילה להגן על זכויותינו האזרחיות ואח"כ למצוא דרך – או לעזוב את ארץ הרוצחים או לראות איך למצוא שם איזו דרך לחיות בה. הרבה חשבו שזה אפשרי, ואחרו המועד להציל את נפשם.

גם לי לא הי' קל לצאת מגרמני ולעזוב ידידים ותלמידים בע"ת צרה, ואולי יהי' בידי לעזור להם. אך אשתי ע"ה שכנעה אותי, שמצד אחד כוחי לעזרת אחרים לא יהי' גדול, ומן הצד השני יש לי לדאוג לעתידות בני, ובתחת מפתן ההכרה ולמעלה ממנו היה הרגש לשוב לארצנו – הכריע. קבלתי מכתבים של ידידי ד"ר יעקב אנגל ז"ל וא' מונק, ובפרט מר' שלמה שטמפפר, שהיה אז ראש עירית פ"ת, לשוב לקבל את הנהלת בתי הספר „נצח ישראל“ בפ"ת. כי כמוני, בכל השנים – גם עירית

אתר דעת - מכללת הרצוג
ועד וחבר המרצים ותלמידי בית מדרשנו¹²¹, ושל „אגודת ישראל” – הראו לי את הקשר של אהבה וידידות בו נתקשרנו, אשתי ואני, בברלין החרדית.

חזרה לארץ ישראל

נסעתי בתחילה לאמסטרדם, להתייעץ שם עם ה„פקידים ואמרכלים” על ארץ ישראל, ומשם לבול – לאספת ועד „אגודת ישראל”. אשתי נסעה עם בנותי לשטראסבורג, להפד מן אחותה ז’ל, ושם נפגשנו. לשם בא גם בני אביעזרי ע”ה¹²² מלונדון. וכל המשפחה, חוץ משמואל שי אשר עדיין לא קיבל סרטיפיקאט – ובהיותו כבר בן 18 לא נכלל בשלי – נסעה למרסייל, ומשם ביום ט”ו שבט תרצ”ה באנית אייר פנרס¹²³ – לארץ ישראל.

בפתח תקוה קבלו אותנו ידידנו מאו, אשר כבר שבועות מספר חיכו לנו. העירייה שלחה לי המחאה גדולה להוצאות הדרך, לאות שמחתה ששבתי לעבודתי בבית הספר. חברי מקודם בבית הספר לבנים – הביעו לנו את שמחתם, ובראשם הרב כלב לויזון, אשר עד עכשיו מילא מקום המנהל, אמר לי שהוא חיכה מיום ליום שיוכל להחזיר לי את ההנהלה. רוב המורים והמורות של בית הספר לבנות, זכנסו חדשים לעבודה בזמן אשר לא הייתי בפ”ת, ועבר זמן מה, עד שגם הם הבינו ששיבתי לפ”ת היתה לתועלת ביה”ס וגם לתועלתם.

מצבי כמנהל, היה עכשיו שונה מאשר לפני המלחמה העולמית. לפני הייתי אמנם תלוי בועד הפרנקפורטי, אבל תלות זו היתה למעשה רק בעניני הכספים, ואילו בעבודה הייתי בלתי תלוי. עכשיו עמד בית הספר תחת עיריית פ”ת והועד הלאומי בירושלים, ובהרבה דברים הייתי זקוק להסכמתם. אבל זה היה יותר להלכה מאשר למעשה. עקב היחס הטוב לעירייה, ובפרט לראשה – ר’ שלמה שטמפפר, וכן לשני האנשים אשר מטעם „המזרחי” היו מפקחים על בתי”ס הדתיים של הועד הלאומי – הרב יעקב ברמן שליט”א וד”ר יעקב אנגל זצ”ל, נתנו לי לנהל את בתי הספר למצפוני. גם הם ראו כמוני את בתי ספר „נצח ישראל” בפ”ת – כבי”ס

פ”ת קייתה, שיבוא יום שובי למקומי. ובגלל זה העירייה לא מינתה מנהל קבוע לבתי הספר, אלא רק ממלאי-מקום, לב”ס לבנים ולבנות.

אך קשה היתה לי הפרידה מן העבודה הפוריה בכיהמ”ד לרבנים ומכל הידיים. אך לעומת זה גדלה מיום ליום שמחת בתי ושמחתי לשוב אל ארץ אבותינו.

כאשר שוחחתי עמו על תקופה זו, סיפר דו”ז כי הרב ויינבערג ניסה בכל כוחו להשפיע עליו ועל אשתו להשאר בברלין. לבסוף פנתה אשתו של רמ”א לרב ויינבערג ושאלה: ומה יהיה עם הילדים? ואו שתק...

121 ראה: „לפרקים” (הוצאת „קריה נאמנה”, ירושלים תשכ”ז), עמ’ שכ”א – נאום הפרידה של הגריי ויינבערג זצ”ל.

122 בנו השני של רמ”א. נספה בכ”ג טבת תרצ”ח באסון בהרי האלפים, והוא בן עשרים.

123 חלה כאן, כנראה, טעות. שם האניה היה: „מריס פשה” (מפי בנו).

שלי, ופקוחם היה ברובו רק פורמאלי, מצומצמת משלוחת צדקה החדשה. נעימה היתה לי גם ההשתתפות של ועד ההורים, ידידי הותיקים וגם תלמידים יקרים.

בשנה הראשונה היו קצת קשיים בהנהלת בית הספר לבנות. בזמן העדרי מפ"ת, מסרה העיריה הנהלה זמנית לכל מוסד – לאחד מן המורים הותיקים, באמרה בפירוש שתפקידם זה יהיה רק עד שובי. כבר אמרתי, ש'ר' כלב ליוון זצ"ל – המנהל הזמני בביה"ס לבנים – שמח מאד לקראתי ואמר שמיום ליום ציפה לשובי, וכן שמחו המורים האחרים לעבודה המשותפת תחת הנהלתי. לא כן היה בביה"ס לבנות. המנהל הזמני, לא היה שבע רצון להחזיר לי את תפקידי, וגם לאחרים מן המורים והמורות לא היה נעים ששוב הכנסתי סדרים דתיים, אשר לא דקדקו בהם כראוי. התאוננו לפני המפקח ד"ר הולצברג (היום: עצינוני) לאי"ט¹²⁴, שאני קיצוני יותר מדי ואיני מתאים להנהלת ביה"ס לפי המצב הנוכחי. אמנם הוא הסביר להם, שדרכי בהנהלת ביה"ס עכשיו כמאז, וזו היא הדרך של בי"ס דתי. במשך הזמן הבינו את זאת כמעט כל המורים, ויחסי לחבר המורים בביה"ס לבנות נעשה כעין לביה"ס לבנים, בפרט כאשר נכנסו מורות חדשות – מהן גם תלמידות.

לשמחתי, לא היו עכשיו העניינים הכספיים תחת ידי. כל המורים קבלו את משכורתם עפ"י דרגה קבועה, בתחילה מן עיריית פ"ת בתמיכת הועד הלאומי, ואח"כ ישר מן הועד הזה. בתחילה לא היה לי נעים שקבלתי את משכורתי לפי דשימת כל המורים, אבל מהר הבנתי שדבר זה נכון וגם לטובתי, שכולם ראו שההבדלים במשכורת אינם ענין של "פרוטקציה", אלא לפי סדר חוקי מתאים לותק כל מורה והשכלתו¹²⁵.

אבל הרבה סבלנו מאי-סדר של תשלומי המשכורת, ובוזה אין הבדל אם באה – בתחילה – מן העירייה או מן הועד הלאומי. היה יוצא מן הכלל שהמשכורת שולמה בזמנה. והרבה פעמים היה איחור לא רק של ימים, אלא של שבועות וגם של חדשים, ורק אחר איום של שביתות ובסוף אחריהן. מצבי היה קשה מאד. הבנתי את התמורות החברים, אשר משפחתם סבלה גורא באיחור התשלום, אבל מן הצד השני אמרתי: אפשר לשבות נגד העירייה ונגד הועד הלאומי ואולי גם נגד

124 יליד ליטא. היה מרצה למתמטיקה באוניברסיטת חארקוב, ואח"כ נמנה על מורי הסמינר החרדי למורות בטלז'. כשעלה ארצה, נתמנה למפקח בתי"ס של "המזרחי" (על אף אי-הודותו המוצהרת עם המפלגה), תפקיד בו החזיק עד לפרישתו לגמלאות. חיבר ספרים רבים בנושאי יהדות, השקפה ומדע.

125 בכת"י א' הוסיף רמ"א: "בשנים הראשונות היו למורים שני סוגים – יש אשר להם משרה שלמה של 30 שעות בשבוע, ויש אשר משרתם חלקית, ולפי זה גם משכורתם. היה סבעי, שמורה טוב חלקי השתול לעבור למוסד אחר. השתדלתי לשנות את הסדר, אבל לא הצלחתי, כי בעיני העירייה – התקציב הכריע. היה מקרה, אשר מורה טובה אשר תמכה עוד בהוריה, עמדה לעזוב את בית-הספר. או הוספתי לה שעורים ובקשתי מן העירייה לנכות את הכול משכורתה ממשכורתי. העירייה נתנה הסכמתה להוספה לטובת המורה, אבל לא נכתה ממשכורתי".

ההורים, אבל אסור לשבות נגד הילדים – תלמידינו. בתקופת התשלום ע"י העיריה – הוטב המצב, כאשר יוסף ספיר (אח"כ שר בממשלה) נעשה לה יושב-ראש. הוא השתדל בכל כוחו לשלם בזמן. קרה, שקופת העיריה היתה ריקה, והוא ביקש מסניף הבנק הלאומי להלוות על אחריותו הפרטית את הכסף למנהל ביה"ס של פיק"א ולי, לטובת, נצח ישראל". ואם מצב קופת העיריה גרם רק אהור של יום או יומים, הסביר לנו את המצב והבטיח לנו שאחר יומים תשולם המשכורת, והוא קיים את הבטחתו. דווקא כאשר האחריות למשכורות עברה לגמרי על הועד הלאומי – סבלנו מאחורים של יותר משלשה חדשים, והכריח את המורים לקיים שביתה ארוכה, אחר שהאיום לא הועיל. המורים באו כסדר, בתקוה לשמוע מן המנהלים שהועד הלאומי תיקן את המעוות והם יוכלו ללמד, אבל נתאכזבו. והתלמידים והוריהם הורגלו למצב האומלל, שהילדים באו בבקר אל בית הספר ושולחו הביתה, כי היום אין למודים. ההורים הצדיקו את השביתה, כי הם היו רובם פועלים או פקידים, והשתמשו בעצמם בנשק הנורא הזה לקבל מה שהגיע להם. בתקופה הזאת פרצו השביתות, כאשר קופחו העובדים במה שהיו צריכים לקבל עפ"י החוק, ולא כדי להשיג הטבות.

בשבועות אשר בתי הספר היו סגורים, מצאתי הצלה פורתא ללמודי-קדש ע"י איזה סדר בבית הכנסת, מקור חיים", אשר מורים אחדים התנדבו ללמד שם שעורים בלי שכר.

כמו בפ"ת, סבלו מורי בתי הספר בהרבה מקומות ופרצו שם שביתות, עד שהועד הלאומי התחייב לשלם ע"י "מסד" – בנק המורים. הבנק שילם ביום קבוע, ועל הועד הלאומי היה להתזיר הכל. מאז חדלו שביתות המורים, זולת מקרים של קפוח מורים בודדים.

מספר התלמידים גדל בשני בתי הספר, נצח ישראל", והוספנו כתות מקבילות. גם קבלתי עלי את ההנהלה של בית הספר התימנים במחנה יהודה ע"י פ"ת. העבודה היתה רבה, אבל נתנה לי ספוק. בהתאם למספר הגדול של הכתות¹²⁶, קבלתי סגנים זה אחר זה – ד"ר קצנעלנבוגן, ד"ר מסינג (מוריאל) וד"ר אייזנר. יחד אתו יסדתי את התיכון "ישורון". באופן עקרוני, לא רציתי לאחד הנהלת בי"ס יסודי עם תיכון, כי בצרוף יסבול אחד מן המוסדות. בקשתי מד"ר אייזנר לקבל את ההנהלה של "ישורון"¹²⁷.

126 בכת"י א' מצויין, שהיו באותה עת כמעט 30 כתות. במקביל לעבודתו הרבה בביה"ס, אימץ רמ"א את ביה"ס של התימנים במחנה יהודה, והוא היה עבורם אב דואג לכל מחסורם – הרוחני והחומרי כאחד. כמו כן ראוי לציין, שמאז שובו לפ"ת בתרצ"ה, עזר רמ"א לקליטתם של עולי גרמניה בפ"ת במסירות ובדאגה יוצאת מגדר הרגיל, ודאג וטיפל גם בבני משפחתו הרבים שעלו ארצה, וקיים בעצמו. ומבשרך לא תתעלם" (ישע"י נ"ח ז') – מפי ד"ר יצחק י. איזנר.

127 תיכון "ישורון" נוסד ב'1943/44 כבית ספר פרטי, ורוב ההורים היו עניים מרודים (תקופה ארוכה הוחזק ביה"ס – מבחינה כלכלית – ע"י משפחת בן-זמרא מליוורנו, אשר 4 מילדיה למדו בביה"ס). תנאי הלמודים היו קשים מאד. תחילה שכרו חצר

לפי חוק עובדי הצבור, עברתי בשוק עמית-חלילה הנשוי לגמלאות, בשנת 66 לחיי. מובן, שהיה קשה להפרד מן המוסדות אשר להם הקדשתי חלק גדול של פעולתי בחיים, אבל הצדקתי את החוק, כי האדם המזקין אינו יכול בעצמו לשקול, אם כוחו עוד מספיק למשרה צבורית, ואין לצבור לסבול בגללו. כלל גדול בהלכה: יחיד ורבים – הלכה כרבים. אולי היה טוב יותר, למעט לאט את כמות העבודה, אבל יש בזה קשיים אדמיניסטרטיביים. אמנם היה לי מעבר מתאים מן העבודה היום-יומית, קשורה לשעה, לתפקיד אחר שנתן לי ספוק גדול. הקהלה של טריפולי באפריקה הצפונית, בקשה מומחה לסדר את מוסדותיה החינוכיים. דבה – הרב ילזו שליט"א, שהיה אז בארץ, ביקש ממני לקבל את העבודה. הסכמתי לבא לחצי שנה, על תנאי שבני שמואל ש"י ילוה אותי, לקבל עליו חלק מן העבודה. הלכנו שנינו – הוא עם משפחתו, ואני עם אשתי ג"ע. אמנם היה לה קשה מאד להפרד לכמה חדשים ממשפחתנו וידידינו בארץ, אבל הבינה שהתפקיד משך אותי – והסכימה.

בלוב

באנו לטריפולי עוד לפני ר"ה, והתחלנו בעבודתנו תיכף אחר סוכות, במוסד החינוך של יותר מאלף תלמידים, מגיל הגן ועד סוף ביה"ס העממי. בגן ובשתי הכתות הראשונות היתה שפת ההוראה ערבית, אך גם שם למדו הילדים קצת עברית. מכתה ג' ומעלה, היתה ההוראה בעברית לכל המקצועות. בתחילה היתה עבודתנו סדור כללי בכתות והדרכה בהוראה, כי לרוב המורים חסר חנוך להוראה. אמנם היה להם כשרון טבעי. כבר אחר זמן קצר סדרנו קורסים מסודרים למורים, וראינו אצל רוב המורים תוצאות טובות. שמחנו ביחס של תודה וידידות מצד המורים. משכורת המורים היתה נמוכה מאד, ובהשתדלותנו בועד הקהלה – הוטבה קצת.

ולימדו בה, ואה"כ „התרחבו“ ועברו לחנות פנויה, כאשר התלמידים ישבו על מדרגות החנות והמורה ישב על ארגו... מחוסר אפשרות לשלם את משכורתו של ד"ר איזנר כמנהל התיכון (הפרטי), הוא הועסק כסגן-מנהל ביה"ס „נצח ישראל“ (הממשלתי), והיה עליו לעבוד לפנה"צ בביה"ס היסודי ואחה"צ בתיכון. ברור, שקשה היה לנהל את התיכון אשר זה עתה נוסד (1943) בצורה כזו, והנה באה ה„ישועה“ מכון לאיצפוי. שבתת המורים בביה"ס היסודי – אשר הוזכרה לעיל – נמשכה ארבעה חרשים, ועקב זאת היה ד"ר איזנר פנוי להתמסר לביה"ס התיכון גם בשעות הבוקר, ובכך להניח יסוד מבוסס לביה"ס החדש (מפי ד"ר יצחק י. איזנר הי"ו). בכתי"א הוסיף רמ"א: „בכלל, הצלחנו במורים לכל המקצועות, חוץ מן הערבית ומלאכה לבנות, כי למקצועות האלה חסרו אז מורים מתנכים. בסוף התניתי במורה כללית חדשה, שתשלם –] אולי צ"ל „שתשלם“ או „שתשלב“. נר"א] בהוראת המלאכה, ומאו גם למודי המקצוע הזה – סודרו“.

פרט חינוכי אופייני לרמ"א – מציין ד"ר איזנר – היתה העובדא, שהוא בחן אישית כל תלמיד לפני קבלתו לכתה א, ולפני חנוכה בחן כל תלמיד ובדק אם רכש את יסודות הקריאה.

זולת קצת משפחות – מהן גם עשירות – היה מצב הכלכלה של יהודי טריפולי – נמוך מאד. רוב הורי התלמידים היו עניים ונתמכו מסיוע הגיונוט האמריקאי, אשר תמך גם בהנהלת הקהלה. הרבה ילדים באו רעבים אל ביה"ס, וקבלו שם יום יום את לחמם¹²⁸. שפת יהודי טריפולי היתה ערבית, אך הרבה הבינו וגם דברו עברית, ומקצתם גם איטלקית. לשיחתי עם הורי התלמידים ועם חברי ועד הקהלה ורבנים – הספיקה העברית, אך פעמים הייתי זקוק לבני – שידע איטלקית – למליך. אשתי סבלה מזה שרוב הגברות בגילה דברו רק ערבית, אמנם היו אחדות אשר עמהן יכלה לשוחח בצרפתית.

זכות ארץ ישראל עמדה לנו, ובגללה נתקבלנו בכל מקום בכבוד ובשמחה. אם טיילנו עם הנכדות הפעוטות ושמעו הסוחרים היהודים שפתן העברית – יצאו מן החנויות ונתנו להן מתנות. חייט לא רצה לקבל כסף בעד תקון מעילי, ורק כאשר אמרתי לו שבשביל זה לא אוכל למסור לו עבודה – הסכים לתשלום קטן.

כמובן, היה המנהג בבתי הכנסיות – ספרדי. ביום פטירת אבי זצ"ל, אמרתי בתחילה את הקדיש לפני מנהגו האשכנזי, אך כאשר הרגשתי בתמהון המתפללים – לקחתי סדור ספרדי לאמר ממנו את הקדיש. בימים הראשונים לא רציתי לאכול בשר בהמה, כי חשבתי שבטריפולי ינהגו בטרפיות עפ"י המחבר, אך אחר כך אמרו לי הרבנים, שהם פוסקים לפי רמ"א, והוסיפו שבאו להם מעט שאלות טרפות בהמות, כי רובן היו צעירות באו מן העפר¹²⁹.

לבקשת הרב הראשי – הרב ילון, סדרנו בר"ה ויו"כ מנין אשכנזי לחיילים היהודים בצבא הבריטי. ועד הקהלה נתן לנו חדר מיוחד, וספרים בנרתיקיהם המקושטים בפרחים. עברו כששה חדשים, והיה עלי לקיים את הבטחתי לאשתי

128 רמ"א דאג להעלות משכורתם של המורים. לפני ר"ה קבלו המורים תשלום מיוחד לקניית בגדים, כדי שלא יבואו לבי"ס בבגדים בלואים וקרועים. היו מורים שבאו בגילוי ראש, והוא השפיע עליהם לשנות דרכם. כאשר התאונן בפניו מורה על אחד מתלמידיו, היתה שאלתו הראשונה של רמ"א: "האם בירתך, האם כבר אכל הילד דבר מה היום?...?" (מתוך דבריו לר"מ הילדסהיימר). ואופיינים דבריו: "מורה טוב יכול להיות רק מי שישב לילה שלם ליד מיטתו של ילד חולה" (מתוך מאמרו של ר"ע הילדסהיימר, בראש ספר "יד דוד" ברכות וזרעים, מכון ירושלים תשל"ו). תמיד טען, שמחובתו של המחנך לגלות את הטוב שבכל ילד, ואופייני לגישתו זו, היו דברים לתלמיד מפריע, אותו נאלץ להעניש: "כעת עלי לסטור לך, אך דע שסטירה זו תכאיב לי יותר מאשר לך!" (מאת בנו – מר שמואל א.).

129 המלה האחרונה של משפט זה אינה ברורה. אולי צ"ל: "באו מן הכפר". קהילת טריפולי, היתה אחת הקהילות החרדיות ביותר בצפון אפריקה. כדוגמא תוכל לשמש העובדה, שראשי הקהילה הולקו בפומבי בפקודת המרשל באלבו – אשר היה מושל המושבה האיטלקית, על סירובם לפתוח את חנויותיהם בשבת (מפי מר שמואל א. וראה ספרו של פריגיה זוארץ: יהדות לוב).

– לשוב לא"י אחר חצי שנה. הרב הראשי וועד הקהילה בקשו ממני להאריך את
 עבודתי, אך הסברתי להם שאי אפשר להשאר, אע"פ שעבודתי נעימה ונותנת
 ספוק רב. אך בני, ר' שמואל ימשיך – לפי הבטחתו – את עבודתנו בטרופולי
 במשך שנתיים. אמנם לרגלי המצב המדיני במלחמת השחרור, שב לא"י בסוף שנת
 תש"ח. היו לנו קשיים למצוא דרך לשוב. מליל שבת וישלח תש"ח – שעת
 הכרעת האו"ם על מדינתנו העצמאית – גדלה שנאת הערבים בכל ארצותיהם,
 והיה מן הנמנע לשוב במטוס דרך מצרים, כמו שבאנו לטרופולי לפני חצי שנה.
 בקשתי רשיון לעבור דרך איטליה, אבל לדרישת אנגליה – לא נתנה הממשלה
 ליהודים רשיון מעבר לארץ ישראל. אך כאשר קבלתי את הזמנת גיסי – אלכסנדר
 קוטיק, לבקרו בשטראסבורג ורשיון הממשלה הצרפתית לכניסה – הרשחה איטליה
 לעבור דרך ארצה לצרפת. טסנו מטרופולי לרומא ולטורינו, ומשם ברכבת דרך
 האלפים הצרפתיים לשטראסבורג. נשארנו שם כשבוע, וטסנו מפריס ללוד. הגענו
 לפנות ערב, ובגלל המצב המדיני – אסורה היתה התחבורה בלילה, וברכב משורין
 נסענו בבקד לפ"ת.

הרב משה אויערבך זצ"ל בשנותיו האחרונות

אחר שובי, נתתי זמן מה שעורים בתיכון "ישרון" בפ"ת, ובסמינריונים למוזות של "בית יעקב" בת"א ובני ברק – בפרט בפדגוגיה וקצת בתולדות ישראל¹³⁰. להצעת הרב ד"ר דויטש ז"ל, שהיה אז מנהל של בתי חנוך, אגודת ישראל – או הזרם הרביעי של החנוך הממשלתי – קבלתי מטעם משרד החנוך העירוני בת"א והממשלתו, את ההדרכה בבתי ספר של אגו"י בת"א. היה לי ספוק מן העבודה, אבל לדרישת מנהל משרד החנוך בירושלים – התפטרתי בגלל גילי, שעברתי כבר את שנת השבעים. באותו זמן, וגם אחר כך, המשכתי בהוראה בשני הסמינריונים בת"א וב"ב.

בגלל מצב בריאות אשתי זצ"ל, עברנו מפ"ת לתל-אביב, להיות קרוב יותר לבנותינו שת'¹³¹. בד' בתשרי שנת תשט"ו קרה האסון שאשתי נפטרה. תנצב"ה. ידעתי שהקנתי, והרגשתי שבא הזמן לעזוב את העבודה הקבועה במוסדות צבוריים, ולהסתפק בלמוד למבוגרים, כמו שהתחלתי בהם מיום שעברנו בשנת תשי"ג לת"א, בפרט עם קרובי וידידי המנוח ר' יוסף זאב וולף ז"ל¹³² ולהבדיל בין ח"ל עם ידידי ר' אברהם מונק לאי"ט¹³³ ועם קרובי וידידי הרב צבי בנימין אויערבך שליט"א¹³⁴ (בספר "משנת רבי נתן"¹³⁵ ובספר "נחל אשכול" ע"ס "האשכול")¹³⁶.

ד' בחסדו ימשיך לתת לי כח ללמוד וללמד עד ק"כ שנה!

130 בשנים תש"ד–תש"ח חיבר את ספריו "תולדות עם ישראל" (ג"ח), עבור רשת החנוך של בתי"ס "בית יעקב" (הוצאת מרכז לספרות חרדית בא"י), ו"תורת החינוך" (כנ"ל, תשכ"א).

131 גב' לאה שתחי' ובעלה – ר' יצחק נוסבוים ז"ל (גלב"ע בכ"א מנ"א תשל) וגב' רחל שתחי' ובעלה – ד"ר שרגא פינחס הי"ו.

132 בנו הבכור של הרב פינחס וולף זצ"ל (ראה הערה מס' 28). נולד בכ' כסלו תרס"ז בקלן ונלב"ע בת"א בא' דפסח תשכ"ו. למד אצל דודו – רמ"א ב"תלמוד תורה" בקלן בשנים 1919–1921, ואח"כ בכרלין, והיה קשור אליו מאד. כאשר חלה בערוב ימיו, והוגבל בפעילותו – ראה זאת רמ"א כמובן מאליו, לסייע לאחינו – תלמידו מבחינה רוחנית, ובא פעמיים בשבוע לביתו של ר' זאב ז"ל בכדי ללמוד עמו – קביעות שנמשכה עד לפטירתו.

133 בנו של הרב ד"ר עזרא מונק זצ"ל. מתגורר לאי"ט בת"א.

134 אאמ"ר הרב צבי בנימין אויערבך זצ"ל (לייפציג, ב' אדר תרס"א – תל אביב, כ"ה שבט תשל"ג), היה רבה האחרון של ק"ק הלב"רשטט. לאחר פטירת אביו, הרב יצחק זצ"ל, בשנת תרצ"ב, היה זה דבר טבעי ומובן מאליו לבני הקהילה – למנות את בנו כרב הרביעי למשפחת אויערבך אשר יכהן בקהילתם. בשנת תרצ"ה, נלקח אאמ"ר יחד עם בני הקהילה למחנה הרכוז בוכנוואלד, לאחר שריפת ביהכ"נ ונתוצו ב"ליל הבדולח". מששוחזר, עלה עם משפחתו ארצה והקים את ביתו בת"א, בה המשיך להרביץ תורה שלא ע"מ לקבל שכר, והתפרנס מיגיע כפיו. בשנותיו האחרונות, הרבה לכתוב על קורות

הקהילה עד חיסולה, והמשיך בכך את מפעלו של אבי־זקנו בעל הנחיא (עי' הערה מס' 1), מתוך מגמה להנציח את זכרה של קהילת־קדש עתיקה זו (ראה מאמרו של ג' קרסל: ארבעה דורות של רבנות לבית אויערבך בהלברשטדט. "הצפה" י"ז אלול תשל"ג). אהבה עזה שררה בין אאמו"ר ודודו — רמ"א זלה"ה, וכמצויין בהקדמה, "נולדו" הזכרונות האלו והנספחים, במסגרת הקביעות השבועית ללמודם המשותף.

135 הגהותיו של הג"ר נתן אדלער זצ"ל מפפד"מ על משניות ברכות וסדר זרעים, אשר הוסברו והוצאלאור ע"י הרב צ. ב. אויערבך ז"ל בשנת תרכ"ב. נכדו — רמ"א, הוציא — לאור מהדורה שניה כעבור 100 שנים — בשנת תשכ"ב.

136 ספר "האשכול" לרבנו אברהם בן יצחק אב"ד נרבונא, חותנו ורבו של הראב"ד, הוצאלאור ע"י הרב צב"א בשנים תרכ"ז — תרכ"ט עם פרושו "נחל אשכול" (ראה: "המעין" תשרי תשל"ג, מאמרו של אאמו"ר ליום הזכרון המאה לפטירתו). רמ"א הו"ל קונטרס ובו הגהותיו של הרב צב"א על ספרו, וכן של בנו — הרב אביעזרי אויערבך זצ"ל (אשר הועתקו מספר "האשכול" אשר היה שייך לרב בעל "נחל אשכול"), בתוספת הערותיו שלו.

זכרונות הרב משה אויערבך זצ"ל

אשר התפרסמו ב"המעין" בהמשכים

ירוכזו לתדפיס מיוחד

(בצרוף תקונים, הוספות והשלמות)

אשר יופיע בע"ה לאחר החגים

הרב משה אויערבך זצ"ל ו"הישוב השלישי"

דרש רבי שמלאי: מפני מה נתאוה משה רבנו ליכנס לא"י? וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא, כך אמר משה: הרבה מצוות נצטוו ישראל, ואין מתקיימין אלא בא"י. אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי. (סוטה יד.)

א

למעלה ממחצית חייו חי רבי משה אויערבך בארץ-ישראל, ואף באותן השנים בהן נאלץ להתגורר מחוצה לה — התגעגע לארצנו הקדושה, והיה קשור אליה ולנעשה בה בכל נפשו ומאודו. היה זה צעד נועז ויוצא דופן עבור צעיר בן 28 שנים, לעזוב את משפחתו ואת סביבתו המשגשגת בגרמניה, ולעלות לא"י בשנת תרס"ט, קודם מלחמת העולם הראשונה. א"י של אותם הימים, היתה בבחינת „ארץ לא זרועה“, הן בשל השלטון התורכי הנחשל ורמת החיים הנמוכה ששררה בארץ, והן בשל הקושי להסתגל להווי היהודי הארצישראלי: לאנשי „הישוב הישן“ הירושלמי — מחד, ולחלוצים חברי התנועה הציונית — מאידך. ורמ"א, החלוץ-החרדי, לא רק שהסתגל להווי מיוחד זה, אלא שנעשה לו אוהב והפכו לחלק בלתי נפרד מישותו. כמוזכר לעיל ב„זכרונות“ ובהערות להן, ראה רמ"א את ישיבתו בהו"ל (לאחר מהה"ע הראשונה) כישבה ארעית, ולא נהג בשנים הראשונות ביו"ט שני כבן-הו"ל לכל דבר ולא רכש רהיטים חדשים בקותו לשוב מהרה לביתו שבפ"ת. בביתו נשבה אורא דא"י, והוא היווה מוקד לפעילות ארצישראלית. מפת א"י היתה תלויה על הקיר, תרו"מ הופרשו בפרהסיא מפירות הדר שהגיעו מא"י, בשבת לבשו הילדים בגדי א"י ושונחזו בעברית, ובכל הזדמנות סופר על א"י, גדולי התורה טבה וחיבת הארץ המיוחדת. היה זה טבעי ומובן מאליו, כי הלק ניכר מפעילותו האגודאית — בפרט בעת היותו יו"ר אגו"י בגרמניה — הקדיש רמ"א למען העליה לא"י, ומיום ליום המתין בגעגועים לבוא יעת הכושר לשוב לפתח-תקוה, אותה הגדיר בסוף ימיו כעיר מולדתו השנייה, לאחר הלברשטט — עיר הולדתו.¹

1 בנאומו ביום הולדתו ה־90. אופייני לקשר הנפשי העמוק שלו לא"י, היה אבלו בתשעה באב. סיפרה לי גב' יוכבד רייך שתחיי (אחיניתו), בתו של הרב פינחס חלף זצ"ל מקלן). כי עדיין עומד לנגד עיניה המראה המרגש, כאשר בעת אמירת הקינות בביהכ"ס בקלן, ישב רמ"א על הארץ מאחורי הבימה ומירר בככי קורע לב. בהתרגשותה,

מיוחד היה רמ"א באהבת-ציון שלו, אך לא „מן ההפקר" זכה בה. בעירו הלבֶרשטט, ובפרט במשפחתו — הירבה לשמוע ולראות, אהבת א"י מה היא. בבימת ביהכ"נ המפואר של ה"ש, היתה טבועה אבן אשר בה נחקקו דברי נעים זמירות ישראל: „כי רצו עבדיך את אבניה...“ (תהלים ק"ב ט"ו), ובאחד מקירות ביהמ"ד המקומי (ה„קלאוס“) היתה קבועה קופת מתכת מפוארת בצורת זרוע וכף-יד ועליה הכתובת ארץ ישראל, אשר כל הכנסותיה היו מיועדות להחזקת הישוב בארה"ק², וגֶדברים אלו עשו, ללא ספק, רושם על הנער הצעיר.

משפחתו, היתה מרכז לפעילות למען יושבי אה"ק. סבו הגדול, אביו אביו — הרב צבי בנימין אויערבך (ה„נחל אשכול“), רבה של ה"ש, נמנה על גבאי הפקוא"מ³ והיה מתומכיו של ר' צבי הירש קאלישר⁴, ואילו סבו השני, אביו אמו — הגביר והנגיד ההלברשטטי המפורסם, ר' יוסף הירש, היה מראשי התומכים בישוב א"י ומבוני „בתי מחסה" בירושלים העתיקה, בהשפעת גיסו, בעל אחותו — הרב עזריאל הילדסהיימר, אשר כיהן כ„נשיא ארץ הקדש" והיה עמוד התווך בפעילותם של יהודי גרמניה למען א"י במשך קרוב לחמשים שנה⁵. תמיכת משפחת הירש נמשכה גם אחרי פטירתו של ר' יוסף הירש, ובנו — בנימין הירש (עמו היה רמ"א קשור מאד), שירש מאביו את אהבתו העמוקה לציון — היה אחת הדמויות המרכזיות במאבק למען הריאורגניזציה של ה„חלוקה" ויצירת דרכים קונסטרוקטיביות לעזרת הישוב בא"י, תוך שיתוף פעולה הדוק עם דודו — ר"ע הילדסהיימר⁶. גם דוד-אביו — הרב מאיר אייזעמן—פרנקל מוויצנהאוזן (גיסו של ה„נחל אשכול“)⁷,

רצה לאביה ושאלתו מדוע כה בוכה הווד. ותשובת הרב חולף היתה: „הרי הוא בן ארץ ישראל... הוא היה אצל הכותל המערבי...“.

2 ראה — הרב צ. ב. אויערבך (ת"א): Die Geschichte der 3 Synagogen in Halberstadt / Steine erzahlen... (Zeitschrift fuer die Geschichte der Juden, 3/4 מס' 1972, IX, עמ' 155 שנה IX, 1972, מס' 3/4 „עמ' 13, 1844 bis zu ihrem Ende“.

3 מרדכי אליאב: אהבת ציון ואנשי הו"ד. הוצאת אוני' ת"א והקבוץ המאוחד, תשל"א. עמ' 125 הערה 11.

4 יצחק ורפלירפאל: אגרות רצ"ה קאלישר, קובץ „אזכרה" ירושלים תרצ"ו, אגרת ל'.
5 ראה — מ. אליאב שם, פרקים ג—ד. אברהם בריטורא: ירושלים בעיני רואיה, ירושלים תשל"ה. מרדכי אליאב: לתולדות „בתי מחסה" בירושלים העתיקה, קובץ „ירושלים — עיר הקדש והמקדש“, מוסד הרב קוק ועיריית ירושלים תשל"ו, עמ' 174. ד"ר יוסף הירש: בנימין הירש, ירושלים תש"ה, עמ' לג—לה.

6 מ. אליאב: אהבת ציון ואנשי הו"ד, עמ' 124, י. הירש — שם.

7 ראה: הרב צ. ב. אויערבך ז"ל — קובץ לזכרו, הוצאת „המעין" תשל"ג עמ' 42. מ. אליאב שם עמ' 284.

נימנה על הפעילים למען "בית המסדה" הציאותי איפשרה הקמת ביכ"ו מפואר ושתי דירות מרווחות בשכונה זו⁸, ואילו דודו — הרב אליעזר לאב (Loeb, רבה של אלטונה, התן הנח"א) ואביו — הרב אביעזרי אויערבך (רבה של ה"ש), שימשו אף הם כגבאי הפקוא"מ⁹. אהבת א"י לא היתה, איפוא, זרה לרמ"א הצעיר, אם כי בודאי, היה יוצא-דופן בהעותו לעזוב את משפחתו וכל אשר לו בגרמניה ולעלות לא"י של אותם הימים.

8 מ. אליאב, שם עמ' 275.

9 מ. אליאב, שם עמ' 126. הרב ד"ר אביעזרי אויערבך, אשר עבד כל ימיו למען א"י וישובה, נמנה על מתנגדיה של הציונות ההרצליאנית. בהיותו חבר הועד של "Allgemeiner Rabbinerverband in Deutschland" (מתוך תקוה להשפיע עי"ז גם על תופשי הרבנות הליברליים שבערים גדולות), חתם יחד עם הרב ד"ר מדוכי מארקוס הורביץ מפרנקפורט ועוד שלשה "רבנים" — מטיפים רפורמיים (ד"ר זיגמונד מאיבויס מברלין, ד"ר יעקב גוטמאן מברסלוי וד"ר משה קוסמאן-וורנר ממינכן) על כרוז מחאה של "איגוד הרבנים בגרמניה" נגד הקונגרס הציוני הראשון שעתידי היה להתקיים במינכן. המחאה החריפה הו, שפורסמה ב"אלגמיינע צייטונג דעס יודענטומס" של ד"ר לודוויג פיליפסון (כרך 61, מס' 29, 16 ביולי 1897, עמ' 338), גרמה לשינויים של הרגע האחרון ומקום כינוסו של הקונגרס הועתק ממינכן לבאול (ראה מאמרו של ג' קרסל: "רבני מתאה" — מי הם?, "הדאר", שנה 49 גליון ל"ב, ניו יורק י"ג תמוז תש"ל, עמ' 573). צעדו זה של ר' אביעזרי א. — חתימה משותפת עם רפורמים — גרם להפתעה מרובה ולתגובות מעורבות, ושנים לאחר מכן כתב על כך בני, רמ"א, דברים אלו: "כחבר הועד של אגודה זו, חתם גם הוא על המחאה נגד הציונות. מובן מאליו, כי האיש, אשר כל ימיו עבד לטובת ארץ ישראל, לא התנגד מעולם לשיבת ציון, אך התנגד להמיר את יהדות התורה ביהדות לאומית חילונית, בלא תורה ומצוות. ברור הוא כמעט, שהפחד שמא יתן הרעיון הציוני מכשיר חדש בידי שונאי ישראל במלחמתם על המצב המדיני של היהודים, היה גם הוא בין הגורמים שהניעוהו לחתום על אותה המחאה נגד הציונות החילונית. אמנם היו גם ממעריצי הרב, אשר התפלאו על כך, שהוא חתם עליה יחד עם חבריו, הרבנים הליבראליים" (ספר "בנימין הירש", ירושלים תש"ח, עמ' ס"ח).

רמ"א, לא ראה כל סתירה בין עלייתו הוא לא"י לבין מתאתו של אביו נגד הציונות. אדרבא, הבן המשיך בעקביות בשיטת אביו, אשר הפרידה ברורות בין אהבת א"י לציונות. במשך שנות מגוריו הראשונות בא"י, היה נאמן ביתם של רי"י דיסקין, ר"ח ברלין ורי"ח זוננפלד, אשר חיו בירושלים במסירות-נפש תוך התנגדות חריפה לציונות, וברוחם ניהל את בתי-הספר במוסבות. ובשמשו מאוחר יותר כיו"ר אגודת בגרמניה, השמיע לא-פעם את קריאתו לחרדי גרמניה לסייע לישוב בא"י ולעלות אליה, כמשקל-נגד להתיישבות החילונית בא"י. מעניין, כי גישתו זו באה לידי ביטוי אף אצל שאינם בני-יבית. במכתב מפורט של הקונסול הגרמני ביפו אל השגריר הקיסרי בקושטא, אודות רשת בתי-ה"ס "נצח ישראל" (מסנת 1914), כותב הקונסול בין דבריו: "מנהל המוסדות, ד"ר משה אויערבך, הוא איש בעל אופי נכבד, יהודי מאמין, השומר על

היה זה טבעי, שבשנות מגוריו של רמ"א בברלין, היווה ביתו כתובת מרכזית לכל הקשור בארץ-ישראל, ובו ראו חברי „הנוער האגודתי" — אשר הכינו את עצמם לקראת עלייתם ארצה — את מורה דרכם. גם כאשר כבר חזר רמ"א ארצה (בחורף תרצ"ה), פנו אליו החברים בגרמניה ובקשוהו לשלוח להם רשימת ספרים להכנה על א"י ומצוותיה. מכתב תשובתו של רמ"א — הכולל את הרשימה המבוקשת בצרוף עיקרי דינים — המתפרסם בזה, נשלח בשנת תרצ"ה¹⁰ לרב קלמן כהנא שליט"א לפולדא, וקטעים ממנו פורסמו על-ידו בבטאון „הישוב השלישי"¹¹.

מצוות זהו מבלי להיות קנאי, ובמפעלו החינוכי שואף לחנך את הילדים לאנשים מוכשרים, ברוח דת אבותיהם. מבחינה פנימית זרה לו הציונות (ההדגשה שלי. גר"א), אך קשריו עם נציגיה טובים. הוא בכלל אדם אוהב שלום, שלא יגררנו לסכסוכים (מרדכי אליאב: הישוב היהודי בא"י בראי המדיניות הגרמנית, מבחר תעודות מארכיון הקונסוליה הגרמנית בירושלים 1842—1914. כרך א' — התעודות המתורגמות בלווי הערות. כרך ב' — התעודות המקוריות. תעודה מס' 228). מצאתי לנכון להאריך בנקודה זו, כתגובה לפרסומים מסויימים שבהם ניסו ליצור תדמית של בן אשר „מרד" באביו, והאב — אשר מחה בחריפות נגד הציונות — קמה לו „הרעה" מתוך ביתו, ובנו עלה לא"י... (ראה: ג' קרסל במאמרו שם ב„הדאר", ג' קרסל: ארבעה דורות רבנות לבית אייערבראך בהלברשטט, „הצפה" י"ז אלול תשל"ג 14.9.73, עמ' 4, מ. אליאב: א"י וישובה במאה ה"ט). נכון הוא, שרמ"א לא השלים עם שאננותה של היהדות החרדית בכל הנוגע לישוב א"י ותבע עשיה ועליה, אך מכאן ועד ציונות ו„מרידה" באב הגדול — רב המרחק!

10 המכתב, אמנם אינו נושא אריך, אך הוא נשלח מא"י. רמ"א עלה בחורף תרצ"ה, ובמכתב הוא מזכיר את הראייה קוק שליט"א. הרב קוק נלב"ע בג' אלול תרצ"ה, וא"כ בהכרח נכתב המכתב בשנה זו. את המכתב הזה והאחרים המתפרסמים כאן לראשונה, קבלתי מהח' שרגא שטיפל הי"ו — מרכז הארכיון בקבוץ „חפץ חיים". תודתי נתונה לו על טרחתו ומסירותו בהעמדת המכתבים לרשותי ובעדכון פרטים שונים. כל המכתבים נכתבו בגרמנית, והנני מודה לכל אותם שסייעו לי בתרגומם המדוייק. תודה מיוחדת לרב קלמן כהנא שליט"א על מסירת המידע הקשור לתנועת „הנוער האגודתי" בגרמניה ולהתיישבות בגדרה וכפר סבא.

11 „הישוב השלישי" היה מושג, אותו טבע ר' שאול לוסטיג ז"ל, בהגדרו כך את חברי ההכשרה וההתיישבות החרדית, העומים בין אנשי „הישוב הישן" לבין אנשי „הישוב החדש". בשם זה הופיעו בגרמניה מספר חבורות, אשר נכתבו בעיקרן בגרמנית וחלקן בעברית.

(Hajischuw Haschlichi, Blatt der agudistisch-chaluzischen Jugend, Herausgegeben von der Bundesleitung des Noar Agudathi).

מתוך בסיסה להחזקת הישוב בארץ ישראל
ב"קלוי" של ק"ק הלברשטט

עם עלייתו של רמ"א לא"י, נקשרו אליו חברי ההתיישבות בגדרה¹², והפנו אליו את שאלותיהם ובעיותיהם, הן בתחום ההלכתי והן בתחום החברתי. בידי עדויות על עובדות ובעיות אשר הופנו אל רמ"א, והמכתבים המתפרסמים להלן — מהווים דוגמא למכלול הנושאים אשר בהם פסק והורה רמ"א. יצויין, כי על אף שהקורא את המכתבים היום — אינו מוצא בהם חידוש רב, ורוב הנושאים כבר נידונו בספרות ההלכתית (כמצויין בהערות), הרי שבאותם הימים היתה ההתייחסות לרוב הנושאים — חדשה לגמרי, אם משום המציאות שנתחדשה (כגון: תרו"מ, שמיטה וכו', בחירת נשים) ואם משום המציאות שנוצרה סביב לנושאים הלכתיים ברורים (כגון: חליבה בשבת וביו"ט בתנאי סכנה). ה"חזון איש" זצ"ל, עלה ארצה בתרצ"ג, אך לא גילה את עצמו, ולרבים לא היה ידוע ומוכר כלל¹³. רק בשנת תרצ"ז, כאשר נוכח שלחברי הקבוצות גדרה וכפר סבא (ובאותם הימים, גם "מחנה ישראל") אין תומכים ופוסקים בהלכות שביעית (שנת תרצ"ח היתה שנת שמיטה), יצא החזון א

עלה בידי לראות חוברות אחדות, אך לצערי לא את אותה החוברת אשר בה נתפרסם מכתבו של רמ"א בצרוף הערותיו של הרב ק. כהנא יבלחט"א.

12 לקבוצת כפר סבא לא היה קשר עם רמ"א, הן משום שחלק ניכר מחברי כ"ס לא היו מחוגי "עזרא" ועולי גרמניה, והן משום שהרב הלל ברוקנטל זצ"ל כבר היה במקום, ולא נזקקו למורה הוראה מבחוץ (מפי הרק"ם).

13 כאשר הזכירוהו, ציינו שהוא אחיו של ר' מאיר קרליץ זצ"ל... (אשר היה מוכר ומפורסם. מפי הנ"ל).

מגדרו וראה הכרח להיות מוראת קדצלים מכלל האפן ציג בשנים הראשונות, כנראה, לא היה לרמ"א קשר עם החזו"א, ובמכתביו הוא מציין שפנה אל הגרא"ז מלצר ואל הגרי"צ דושינסקי זצ"ל, ורק לכשנתפרסם החזו"א — פנה אליו רמ"א בעניניהם של חברי ההתיישבות¹². מקרה אופייני לקשר זה, המעיד על אהבה ומסירות לחברי הקבוצות ובעיותיהם, היה ערב השמיטה תרצ"ח. בשלהי שנת תרצ"ז, פנה רמ"א לחזו"א והעמיד בפניו את הקושי הכלכלי של קבוצת גדרה בשנת השמיטה, באור המתאים והקשה, ושאלו: מה יאכלו? ענהו החזו"א זצ"ל: הרי זו שאלת התורה! [= „וכי תאמרו, מה נאכל בשנה השביעית...“ ויקרא כ"ה כ'ן] השיב רמ"א: לא, אני שואל „מה יאכלו“? ¹³. חייך החזו"א ואמר: אמנם כן, זה מותר לשאול! ומיד יעץ לגסוע לכנסיה הגדולה במארינבד ולפרסם שם את מצבם של שומרי השמיטה, ואף הוא כתב לרח"ע גרודז'ענסקי זצ"ל שיבואו לעזרת ה' בגבורים — גבורי כח עושי דברו. ואכן, נשלחו שליחים לכנה"ג (ר' יעקב המבורג ור' יצחק גרוס הי"ו — נציגי גדרה, ר' אורי שרגא אויערבך ז"ל — נציגי כפר סבא, ר' משה שיינפלד ז"ל — נציגי צא"י, והרב קלמן כהנא שליט"א אשר בא מפולדא) אשר שטחו בפני משתתפיה את מצבם של המתיישבים, ובעודו הגדול של הרב מפוניבז' זצ"ל עוררו לעזרת מרכז אגו"י לשומרי שביעית כהלכתה¹⁴. (תודה לר' יצחק גרוס מקבוץ ח"ח על השלמת הפרטים).

כך היתה התייחסותם של גדולי ישראל, אשר נבעה מאהבה ומחרדה לגורלם של המתיישבים החרדים, והמכתבים המתפרסמים בזה מהווים הנצחה לראשונים אשר באו ארצה במסירות לרצות את אבניה ולחונן את עפרה מתוך דקדוק במצוותיה של ארץ חמדה.

14 בשמיטה האחרונה, נתפרסם מכתבו של החזו"א לרח"ע גרודז'ענסקי זצ"ל בפרוס השמיטה תרצ"ח: „... לא כן הקבוצות של אגו"י, שהם אינם נוקקים לרבנות הראשית, ופונים לאלה שהם מסורים אליהם, וכל אחד מדחה אותם שישאלו אחרים. וסוף דבר היה, שהוכרחתי להשיבם...“ („מוריה“ אלול תשל"ט).

15 לחברי כפר סבא היה יותר קשר עם החזו"א, החל מראשית תרצ"ט, לאחר עלייתו ארצה של הר"ק כהנא, אשר פנה אל החזו"א עפ"י הוראותיו של רח"ע גרודז'ענסקי. עם גבור מעורבותו של החזו"א בבעיותיהם של חברי ההתיישבות — ראה רמ"א כמובן מאליו בחזו"א את הסמכות העליונה, והיפנה אליו את השואלים. בעצרת „עשור לגדרה“, כבר לא היה רמ"א „הפוסק“ של הישוב, אך נחשב עדיין לאב הרוחני, והוא היה האישיות המרכזית בעצרת (מפי הרק"כ). לאחר איחודם של גדרה וכ"ס ועלייתם על הקרקע להפגץ חיים"י, סוכם כי באופן רשמי תנוהל הרבנות בישוב כבי"ד של שלשה — הרמ"א, הרב ה. ברוקנטל ויבלח"ט הרב ק. כהנא — אשר בו יהיה רמ"א המכריע. למעשה, לא רבו המקרים בהם נוקקו להכרעתו.

16 כונתו של רמ"א היתה, שעבור עצמו („מה נאכל“) — אין לאדם להרהר ועליו לבטוח בהש"ת, אולם עבור האחרים („מה יאכלו“) — אין די במלות עדוד ובסתון, ויש לסייע לנוקקים בפועל ובמעשה.

17 ממכתבו של בן אחותו — הרב צבי בנימין וולף שליט"א מבניברק.

אתר דעת - מכללת המצוי
מכתבי הרב משה איערובך זצ"ל אל חברי קבוץ חפץ חיים

1. אל חברי „הנוער האגודתי“ בגרמניה

כנזכר לעיל, נשלח מכתב זה בשנת תרצ"ה מא"י אל הרב קלמן כהנא שליט"א לפולדה. המכתב נכתב [בכתב-יד] בגרמניה, ומוגש בתרגומו עם ציון מקורות.

בס"ד

(1) מי שיש לו הזכות לעלות לא"י, קודם כל יכין את עצמו לכך, באופן יסודי, וילמד הלכות א"י כפי יכולתו. מומלץ ספר „שערי צדק“ של המחבר של „חיי אדם“, במיוחד בסופו – התוספת של דינים בודדים¹, לתלמידי חכמים – הספר „פאת השלחן“. על הל' שביעית: ב„פאת השלחן“, ס' „שנת השבע“ (ר' משה נחמי כהני, ירושלם תרמ"א), ס' „שבת הארץ“ (הרב הגאון רא"י קוק שליט"א), ס' „פאת השלחן“ הל' שביעית עם פי' הרב הגאון ר' יעקב דוד מסלוצק (רידב"ז), ירושלם תרבי"ע.

בנוסף לכך, יקרא את המאמר השני של „הכוזרי“ (ט' – כ"ד), ובאופן כללי – את שירי ציון של ר' יהודה הלוי, עד הקינה „ציון הלא תשאליו“.

(2) כאשר מגיעים לחיפה או תל אביב (ז"א יפו) – אין לקרוע קריעה, מאחר וקורעים רק על ערי יהודה². גם בנסיעת רכבת דרך מצרים – קנטרה לא מגיעים לפני ירושלים לדואי „ערי יהודה בחורבן“. ובאותה מידה מועטת, בנסיעת מכונת מחיפה או תל אביב – אין נעצרים בדוך כלל בערי יהודה. לכן, עפ"י דוב, קורעים לראשונה – בצד שמאל – בירושלים³, וגם זאת לא בנסיעה דרך העיר החדשה, אלא רק בראיית העיר העתיקה...⁴ בשער יפו, ואז שוב בעת דאיית מקום המקדש, על פי דוב – בכותל המערבי⁵. בעת הקריעה מברכים „ברוך דיין האמת“ ללא שם ומלכות [ראה פרטי הדינים בשו"ע או"ח סי' תקס"א וכפי משנה ברורה]⁶.

- 1 שער משפטי הארץ, פרק י"א – דינים פרטיים הנוהגים בארץ (קדושת א"י ומנהגיה).
- 2 שו"ע או"ח סי' תקס"א א' ובמ"ב ס"ק א'.
- 3 שם סעי' ב' ובמ"ב ס"ק ז'.
- 4 המלה אינה ניתנת לזיהוי.
- 5 ע"י בב"ח, לגבי הרואה את הכותל ויודע שיראה אח"כ את מקום המקדש. וכיום רואה המגיע לרחבת הכותל את כיפות המסגדים לפני ראייתו את הכותל.
- 6 וראה: „שערי צדק“ שער משפטי הארץ, פי"א ז'. „פאת השלחן“ ג' ב'. ועי' בספר „הר הקודש“ לר' משה נחום שפירא (ירושלים תשלי"א) עמ' כה–כו, רפח. „נבואה שעריך“ לרח"ז גרוסברג עמ' נט. „מצות הארץ“ לרב קלמן כהנא (ת"א תשל"ו) עמ' צו. קונטרס „אחר כתלנו“ לרב שריה דבליצקי (ב"ב תשכ"ז). „אגרות משה“ או"ח ח"ד סי' ע' י"א – בענין חובת הקריעה בזה"ז, כאשר ירושלים תחת שלטון ישראל.

3) בנוגע להל' כלאיים, יש לשימר לעת במינהל תצא"י גם כלאי זרעים אסורים מן התורה. מה נקרא מין במינו – יש לשאול מומחים וגדולי תורה בא"י (שבולת שועל ושעורה – אינם כלאיים, ע"י כלאים פ"א מ"א⁷). לעיון כללי – יו"ד סי' רצ"ה, רצ"ו, רצ"ז⁸.

4) אודות שביעית בזמן הזה – ידועים לי חלוקי דעות רבים (השווה עם המקורות המצויינים בסעיף 1). לקראת שנת השביעית תרצ"ח הבע"ל – אמורים עוד לצאת דפי תזכורת. ההיתרים של הרבה גאונים אחרונים התבססו על הדעה, ששביעית בזה"ז דרבנן⁹, ואז יש לשביעית בזה"ז דין דומה כמו בדינים אחרים אחרים: סוריא – כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל¹⁰, ושאפשר לומר שבוה"ז יש כת לנכרי להפקיע מקדושת שביעית¹¹. בעקבות זאת, מכרו רוב המושבות בשמיטות הקודמות את האדמה לנכרים, ועשו את המלאכות שאינן אסורות מדאורייתא – ע"י יהודים, ואת האסורות מדאורייתא – ע"י נכרים.

5) בנוגע לתרומה, מסתמכים היום לכתחילה על „דין תורה – חטה אחת פוטרת כל הכרי”¹², ומפרישים לתרומה גדולה רק כל שהוא¹³. סדר הפרשת תרו"מ אשר הו"ל ע"י הרבנות המקומית (פ"ת), אשלח ב"נ¹⁴ דרך כב' הרב ד"ר כהן נ"י.

יש לשים לב, שבנוגע לכל פירות הדר יש רבים השמים לב לספק אם אתרוג שוה לירק בדרך אחת, שבשעת לקיטתו – עישורו (סוגיא בר"ה יד. – טו; בכורים פ"א מ"ו¹⁵), ואומרים בשנה הראשונה (אם האדמה היתה מכורה בשביעית)¹⁶, השלישית, הרביעית והחמישית למחזור השמיטה: „אם נוהג מעשר שני – יהיה

7 וע"י בפ"י הרע"ב שם.

8 לסכום שטות הפוסקים בהלכות כלאי אילן, כרם וזרעים – ע"י ספר „מצוות הארץ” הנ"ל עמ' לג–מו.

9 רמב"ם הל' שו"י פ"י ט', שו"ע חו"מ סי' ס"ז א', פאה"ש כ"ג ס"ק כ"ג. וראה – הרב ש"י זיון: „לאור ההלכה” (הוצאת ציוני, ת"א תשי"ז) עמ' קה, הרב ק. בהנא: „שנת השבע” (ת"א תשי"ט) עמ' קכג.

10 ברכות לו. ערלה פ"ג מ"ט. פאה"ש הל' שביעית כ"ג י.

11 ע"י באריכות פאה"ש כ"ג י"ב, חזו"א שביעית כ" ז', „מצוות הארץ” עמ' פט–צ.

12 שבת יז:

13 שו"ע יו"ד סי' של"א י"ט, ובש"ך ס"ק ל' ובבאור הגר"א ס"ק ל"ה.

14 = בלי נדר.

15 צ"ל פ"ב.

16 בדבר חיוב תרו"מ בפירות שביעית של ישראל שמכר קרקעו לגוי עפ"י „היתר המכירה”, ע"י חזו"א שביעית סי' כ"ז ז', הראי"ה קוק – „דעת כהן” סי' רל"ט, הגר"ש"ז אויערבאך – „מעדני ארץ”, קובץ הערות סי' ב–ג, וע"י חוברת: תרו"מ מיבול שנת השמיטה (בהוצאת בימ"ד גבוה להלכה בהתיישבות החקלאית, שעלבים תשל"ד).

מעשר שני בשנה זאת, ואם נהג מעשר עני¹⁷ - מכלל הרצוג - יהיה זה מעשר עני, ופודים ללא ברכה¹⁷.

[כדוע, הולכים במעשר שני ובמעשר עני בפירות - בתר חנטה (לא פריחה אלא התחלת הפרי - שליש בשולו), בירקות - בתר לקיטה. השווה יו"ד סי' של"א סי' קכ"ה והלאה].

לסעיף 2: כאשר רואים לראשונה את ירושלים העתיקה או את מקום המקדש בשבת או יו"ט (או חוה"מ¹⁸) - אין קודעים קריעה. עושים זאת מאוחר יותר, אם לא ראו אותם במשך 30 יום¹⁹.

2. החליבה בשבת

מסמך זה אינו נושא תאריך, והוא תמצית מפסקים אשר הורה רמ"א לר"י יצחק פלונשטיין ז"ל בגדרה. לשם הבהרת הדברים, יש לדעת את הרקע אשר היה קיים באותם הימים. וכך מתאר זאת הרב ק. כהנא שליט"א בספרו על החזו"א זצ"ל - „האי"ש וחזונו" (ירושלים תשט"ו, עמ' 28, 49): „השאלה הבושרת ביותר היתה שאלת החליבה בשבת. שלש דרכים היו. אפשר היה לסמוך על המקילים, ולחלוב על אוכלים. אך חליבה על אוכלים, מלבד שמפוקפקת היתה מצד הדין, גם לא היתה מעשית, כי המקילים לחלוב על אוכל, גם הם דרשו שהחלב ייבלע באוכל. והיו שתי דרכים אחרות. חליבה ע"י גוי, או חליבה לאיבוד. שתי הדרכים היו קשות. הזמנים היו זמני המאורעות. התקשו אז עד מאד להכניס גוי למשק יהודי, אך אפשרות שכזו היתה קיימת בכפר סבא ובה השתמשו אז... בגדרה היה הדבר בלתי אפשרי. הקבוץ עצמו שכן אז מול כפר ערבי בעמדה קדמית. מסוכן היה להכניס לתוכו ערבי, אשר יתחקה על דרכי ההגנה, כי הקבוץ עמד שנים תחת מטר אש בלילות. ועל כן לא מצאו דרך אחרת מאשר חליבה לאיבוד... אך עמדו חברינו אז גם בנסיון זה. אך היפשו דרך, ותוזכר כאן במיוחד פעולתו של חברנו הבלתי-נשכח ר' יוסף בכרך ז"ל הי"ד... אשר לא נח ולא שקט, אלא תבע והתאמץ למצוא פתרון לשאלת החליבה בשבת ע"י התאמת מכונת החליבה החשמלית לדרישת ההלכה. ובמרן זצ"ל מצאנו מסייע כביר בדרך זו...". מסמך זה נכתב [במכונת כתיבה] בגרמנית, ומוגש בתרגומו עם הערות.

17 ש"ע יו"ד סי' של"א סעי' ככ"ו. ועי' במצוות הארץ" הלי תרו"מ סי' סעי' א.

18 המלה קשה לזיהוי, ונראה שלכך הכוונה. ועי' בקונטרס „אחר כתלנו" הנ"ל עמ' י"א ו' בנידון חיוב קריעה בחוה"מ. ועי' „גבואה שעריך" עמ' מ"ה בשם החזו"א.

19 כן כתב בקונטרס הנ"ל שם סעי' י'.

א) ממכתב ליצחק פלוגשטיין.

בנוגע לחליבה ביום טוב: הרב המקומי אמר לי, שיש ליתן לתוך דלי החליבה כשליש מאכל אטריות או אורז וכדו'. אז מותר לחלוב לתוך הדלי עד שיתמלא. יש להשתמש ביו"ט בחלב שתוך האטריות וכן בחלב שמעל לאטריות¹. כמוכן שניתן להשתמש ביו"ט גם בכל החלב. מובן מאליו, שאפשר להשתמש בחלב שנחלב בדרך זו, גם בשבת-תשובה (כלומר, בשבת הסמוכה מיד ליו"ט)².

ב) בשבת, יש גם להבא לחלוב לאיבוד³, מאחר וההיתר חל רק ליום-טוב. לפני יו"ט יש לומר במפורש, שבמקרה הצורך – תשחט הפרה ביו"ט⁴.

2. שאלתך, אם מותר-למסור את החלב שנחלב בהיתר למחלבה, בשבת ויו"ט, מתייחסת בודאי למשק העתידי ולא לכמות הקטנה יחסית של הקבוצה כיום. חשוב הוא בזה, שמסירת החלב לא תהיה כרוכה בחילול שבת – שלא יכתב, שהחלב לא יסע אל המחלבה וממנה, שלא ימדדו את כמות החלב⁵.

3. כאשר אין נכרי, והבהמה מאד זקוקה לכך – מותר גם בשבת להחזיק את הוולד בעת הלידה, בכדי שלא יפול ארצה, לגשוף לתוך הנחיריים ולקרבו לעטינים (עפ"י פסק ערוה"ש סי' של"ב)⁶.

ר' איסר זלמן מלצר לאי"ט, אמר לי, כסיכום השיחה מאד ארוכה, שהוא יכול להתיר חליבה בשבת – גם בספיגה מוחלטת לתוך אטריות – על ידי יהודי, אך ורק כשהדבר לגמרי בלתי אפשרי להעשות על ידי נכרי⁷.

1 או"ח סי' תק"ה ס"א ובמ"ב שם.

2 שם ברמ"א ובמ"ב ס"ק י"ב.

3 או"ח סי' ש"ה סעי' כ' ובמ"ב ס"ק ע"א (ועי' שש"כ מהדורת תשל"ט, פרק כ"ז מו-ג).

4 עי' בס"י תק"ה, בהקדמת המ"ב בגורי החילוק בין בהמה העומדת לאכילה לבין בהמה העומדת לחליבה. ועי' בשע"צ ס"ק ה' דבמקום מניעת שמחת יו"ט, אם אין נכרי במקום – מותר לחלוב לתוך כלי שיש בו אוכלין, והוא שרוב החלב יבלע בתוכם וישתה את החלב יחד עם אכילת האוכלין. ועי' בחזו"א סי' מ"ד ס"ק ג' שחולק ע"ו.

5 וביחס למוקצה, עי' סי' ש"ה במ"ב ס"ק ע"א ובשש"כ שם הערה קנ"ב וקס"ד.

6 עיי"ש סעי' ג'. וראה בהרחבה מאמרו של הרב מאיר שלזינגר שליט"א: המלטה בשבת (המעין) כרך ד' גליון א, תשרי תשכ"ד).

7 או"ח סי' ש"ה סעי' כ', חזו"א סי' נ"ו ס"ק ד' ד"ה ומ"מ. וראה בהרחבה בירור הלכתי: "החליבה בשבת" (בישובינו" – בטאון ישובי פא"י, גליון ב', אלול תשל"ל), וכן מאמרו של הרב ברוך קונשטט זצ"ל בספר הזכרון להגר"ו ויינברג (הוצאת פלדהיים תשל"ל, עמ' מ"א). הרב שאול ישראלי: עמוד הימיני (הוצאת מורשת, ת"א

כ„בלתי אפשרי“ – מחשיב הוא רק סכנה, אבל לא את הקידום לעבודה עברית⁸. חליבה על גבי קרקע – רוצה הוא שתעשה באמת ע"ג קרקע, אך ניתן לעשות על האדמה תעלת ניקוז.
 אחרי הסבר זה, מבקש אני אותך, לחלוב ע"י נכרי. הרב- הראשי דושינסקי לאי"ט דורש זאת בהחלטיות⁹.

עד כמה שניתן לי הדבר, עונה אני פעם נוספת בכתב.

1-2 „סכנה“ היא סיכון החיים, וגם ספק סכנה נקרא „סכנה“¹⁰.

3-7 אם ומתי יש במקום מסויים סכנה – לא יכול לקבוע אדם מן החוץ.

כקנה-מידה רצוני לומר: אם וכל זמן, שלמען בטחון הישוב, חוששים שערכי הנכנס באופן קבוע בשבת, תהיה לו היכולת למסור מידע להודמנות של התקפה – יש סכנה לפנינו.

8 לחוות דעת, ניתן לברר אצל כל אחד אשר בוטחים בו שיביע דעה אוביקטיבית.

9 המושג „כבוש עבודה“, אינו מספיק בכדי להתיר לחלוב שלא על ידי נכרי⁸.

תשכ"ו, סי' כד-כה, ושם גם תשובת הגרי"א הרצוג זצ"ל בענין מכונת החליבה), הרב ק. כהנא: חקר ועיון ח"א, ת"א תש"כ, עמ' ר"ס (מכתבו של החזו"א בענין מכונת החליבה), „פאר הדור“ ח"ב, הוצאת „נצח“ תשכ"ט, עמ' סה-עד.

8 ע"י אגרות הגרמ"ע זצ"ל סי' י"ג (בקובץ אגרות החזו"א ח"ב עמ' קפ"ב): „שומר-תורה חולבים ע"י נכרי, ולא לה שיעבודה עברית דוחה שבת – אין תקנה“. וע"י חזו"א ה"ל שבת סי' ה' ס"ק ד': „מ"מ חייב כל אדם להשתדל לחלוב ע"י אינו ישראל, שזו דרך הישרה עפ"י התורה וסופה להחקיים, וכן נוהגין בכל המקומות שהשבת אצלן ביוקר...“.

9 שנים לאחר מכן, דן הרב ק. כהנא שליט"א על הענין עם הגרא"ז מלצר זצ"ל, וראי' הורה לו שחליבה לאוכלין היא רק כאשר נספג כל החלב באוכל, כפי שהורה קודם לכן לרמ"א (ע"י „הא"ש וחזונו“ עמ' 28). וסיפר לי הרק"כ, שראיז מלצר סיפר לו באותו הבקור, שביקר את הראי"ה קוק זצ"ל בשכנו על מיטת חוליו קודם פטירתו, והראי"ה אמר לו שאין להתיר חליבה לאוכלין.

10 רמב"ם ה"ל שבת פ"ב ה"א, או"ח סי' שכ"ט.

מכתב זה נשלח ע"י רמ"א כחצי שנה לפני עלייתו ארצה. המכתב נכתב [במכונת כתיבה] בגרמנית, ומוגש בתרגומו עם הערות.

Landesorganisation
der
AGUDAS JISROEL
in Deutschland

קבוץ הקבוצות
של אגדת ישראל באשכנז
בק"ק המבורג יע"א

בע"ה

ברלין, 13.8.1934

רח' ארטיילרי 31¹

מר הוי וינברג²

חבורת „חפץ חיים“

רחובות

חברים יקרים!

מפני המאורעות בסמינר³ – קצת באיחור, אך לא פחות לבבי, מאחל אני לעוריאל הילדסהיימר⁴ ולאשתו מזל טוב לבבי. לפי ידיעה של העתונות⁵, יש עתה לקוות, שחלק גדול מכם ב„מחנה ישראל“ – יקבל אדמה פרטית לעיבוד⁶. בזאת, הונח בע"ה היסוד למושב העובדים החרדיים, הרצוי כל כך לכולנו, ההתחלה המעשית ליישוב השליחים⁷.

1 בית קהילת „עדת ישראל“ בברלין, ומקום מגוריו של רמ"א.

2 הוא ד"ר צבי ויינברג הי"ו, כיום בכפר הרא"ה.

3 באותו חודש נפטר הרב ד"ר מאיר הילדסהיימר זצ"ל, ופטירתו היתה מכה קשה לסמינר.

4 המתגורר לאי"ס בירושלים.

5 בגרמנית כתוב: „Nach Mitteilung der .Z. ist...“, והשערתו שהכונה למלה Zeitung = עתונות.

6 נסיונות אחרים נעשו ליישב את אדמות „מחנה ישראל“, והנסיון האחרון – שנעשה בשנת תרצ"ח – נכשל אף הוא, בשל קשיים וסיבות כאובות. בשנת תרצ"ט עזבו החברים את „מחנה ישראל“, אחרי שישבו במקום יותר משנה והחזיקו שב מעמד מול התקפות ערבים קשות. אדמות „מחנה ישראל“ נקנו בסופו של דבר ע"י הקק"ל (ראה: „האי"ש וחזונו“ עמ' 19).

7 כל נסיונותי לברר את המושג „יישוב השליחים“ – עלו בתוהו, וכנראה נפלה טעות בהדפסה, והכונה ליישוב השלישי (המוזכר לעיל).

1) בנוגע לזכות הבחירה: עד כמה שאין הדבר נוגע לאדמיניסטרציה, אלא בעבודה מעשית, כגון ועדות הנוגעות למשק. בית – יכולות הנשים והבחורות להיות בעלות זכות בחירה או זכות החלטה. בעקרון, אינני רואה הבדל בין הנשואות ללא-נשואות. כיצד יתבטא הדבר באופן מעשי – הטוב ביותר, הניחו לפרקטיקה. את הייצוג כלפי חוץ – הניחו לגברים, את החלוקה היחודית בבית – לנשים⁸

2) בנוגע לצדקה: ככלל, פסק הרמ"א (יו"ד רנ"א ג') הוא, שהצריכה העצמית קודמת⁹. אמנם המושג „עבור הצריכה העצמית ההכרחית“ הוא כה גמיש, שטוב עושים, אם – ככל האפשר – אין עושים שימוש בפסק זה. אם האפשרות קיימת, ניתן להחליט רק בכל מקרה ומקרה (= לגופו). מאידך, בא בחשבון לצרכי צדקה, מה שמעירים הש"ך והט"ז ליו"ד רנ"א, לפיהם באופן עקרוני יש לעשר את הרווח המזומן שלכם, אם לאחר הפרשת המעשר – מחייתכם עדיין אפשרית. הוצאות הכלליות, אשר באמת מיועדות עבורכם, אין לנכותם מן המעשר. אם במקרה יחיד, יש לאחד מכם – בעקבות מחלה – הוצאות מיוחדות, אשר איננו יכול לכסותן לבד – אזי יכולים האחרים לשלם הוצאות אלו מכספי מעשר שלהם. אי לכך, הייתי מיעץ לכם, לייסד חשבון נפרד למקרים כאלו, עם הוראה, שבסוף השנה יינתן הכסף אשר לא הוצא – למטרות מעשר. ללא ספק, יכולים אתם לשלם ספרים מכספי מעשר, אך עליכם לציין זאת בתוכם¹⁰. אם ימכרו פעם – או מותר הפדיון לשימוש אך ורק לצרכי מעשר. מכיון שישוּב ארץ ישראל היו מצוה – יכולות בעקרון להיות ההוצאות להגדלת הקבוצה משולמות מכספי מעשר. מאידך, מאחר ואתם הנהנים מכך – הייתי מיעץ לכם, שבשביל השימוש של מה שרכשתם בכספי מעשר – תשלמו בזה שכירות או חכירה, אשר גם היא צריכה להיות מיועדת כמעשר. ברכישות, יש לציין בספר (= הרישומים. נר"א), שהן נרכשו מכספי מעשר, וחל עליהן אותו הדין כמו בספרים.

הנכון הוא, שתפרישו מעשר מכלל הכנסות הנטו שלכם¹¹.

8 על שאלת „בחירת נשים“ אשר היתה כה אקטואלית באותם הימים, עי' בפסקי צו"אל" סי' מ"ד, הרב אש"ב שפיטצער (אב"ד המבורג): קונטרס „כתורה יעשה“ (ספר היובל למורנו ר"י ראזענהיים, פפד"מ תרצ"ב), שו"ת „שרידי אש" ח"ג סי' ק"ה. הרב משה פיינשטיין (הפרדס) תשרי תשכ"א, „המאור“ חשון–כסלו תשכ"א, הרב יעקב לוינסון: שויון הנשים מנקודת ההלכה, ניו יורק תר"פ (התורה והמדע) ניויורק תרצ"ב). וראה במסמך הבא, כיצד יושם הדבר למעשה בקבוצה.

9 לשון הרמ"א בסעי' ג': „פרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו...“ (ועי' ערוה"ש סעי' ג–ח).

10 יו"ד סי' רמ"ט בט"ז ס"ק א'.

11 שם סעי' א', ועי' פ"ת ס"ק א'. ועי' שו"ת „ציץ אליעזר“ ח"ט סי' א', תשובת הרב ברוך קונשטט זצ"ל ב„המעין“, ניסן תשכ"ז, וראה סכום הדברים בספר „מעשר כספים“ (מאת הרא"מ אלברט, ירושלים תשל"ז).

ישנם מקרים מסוימים, שאת הוצאותיהם יכולים אתם ללא חשש לשלם ממעשר, למשל, אם אחד מכם – מה שבע"ה לא יקרה – זקוק לרופא או לבי"ח, ולאחד היו הוצאות בהבאת הרופא או בליווי החולה.

על השתקעותי בע"ה במשך יונאר בארץ ישראל – שמעתם בודאי. בע"ה נוכל או לעבוד יחדיו בבנין הארץ.

בדרישת שלו'
שלכם משה אויערבך

4. בענין הנ"ל

מסמך זה, אשר אינו נושא תאריך, נכתב [בכתב יד] בעברית, והוא מהווה סיכום לנושא בחירת-נשים אשר גדון במכתב הקודם.

ב"ה

קבוץ הפץ חיים
אגודה שתופית בע"מ
ג ד ר ה

ענין זכות הבחירה לחברות

אחרי התייעצות עם כב' הרב ד"ר משה אויערבך נ"י, הוברר השאלה הזו כדלקמן:
(1) בחירות למוכירות. אין לחברות זכות בחירה – לא באופן אקטיבי ולא באופן פסיבי¹.

(2) בחירות למועצה ולועדות. לחברות יש זכות בחירה באופן אקטיבי. החברות יכולות להבחר למוסדות אלו ע"י הצעות מצד הבחורות. ההצעות האלו דרושות אישור ע"י השיחה². במקרה של דחיה ע"י השיחה – על הבחורות להציע לשיחה הצעות אחרות. זאת אומרת, שלשיחה יש רק זכות אישור בענין זה.

(3) זכות הצבעה. לבחורות יש זכות הצבעה בלתי מוגבלת.

ה מ ז כ י ר ו ת

1 היסוד להכרעה זו, היא העובדה, שלמוכירות הקבוצה יש מעמד של ז' טובי העיר, ועל משרה כזו פסק הרמב"ם (הל' מלכים פ"א ה"ה): "אין מעמידין אשה במלכות וכו' וכן כל משמות שבישראל, אין ממנים בהם אלא איש".

2 = אסיפת חברים.

מכתב זה שלח הרב משה אויערבך זצ"ל מסתחיתקוה, לאחיו – הרב יצחק אויערבך
זצ"ל, אביד דק"ק הלברשטט בגרמניה (ראה בהערות ל"זכרונות", הערה מס' 15).

בס"ד פ"ת מושיק פ' נח איע'ת'ר' לפ"ק

שלום וברכה לכ"ת אחי אהובי יצחק נ"י.

בהיותי בירושלים ת"ו, אמד לי הגאון ר' חיים ברלין נ"י דבך תורה, אשר איני
חפץ למנוע ממך.

בסוכה כ"ו (ע"א וע"ב) איתא: תניא, ר"א אומר – אין יוצאין מסוכה לסוכה
ואין עושין סוכה בחושי"מ, וחכמים אומרים – יוצאין מסוכה לסוכה ועושין
סוכה בחולו של מועד. וש"וין, שאם נפלה – שחזור ובונה בחושי"מ.

ושאל הגאון הנ"ל, באיזו סברה חולקים (מ"ט של גמרא – מוסב דק על
„עושין סוכה בחושי"מ), והשיב, שבדף י"א ע"ב בסוף העמוד, יש פלוגתא בין ר"א
ור"ע. ר"א סובר, „סוכות" – ענני כבוד, ור"ע – סוכות ממש.

א"כ, לדעת ר"א, הסוכה היא רמז לענני כבוד אשר הגינו על אבותינו במדבר,
והן לא היו עשויות לסלק מהם בכל פעם ופעם, כי בכל מסעי בניי – עד מיתת
אהרן – בניי היו תחתיהם, וע"כ גם במצות סוכה – אין לצאת מסוכה לסוכה.

אבל ר"ע (וכנראה גם חכמים של ר"א בדף כ"ו) סובר – סוכות ממש, והם
פרקו בכל פעם ופעם אשר יצאו ממקומם, וע"כ גם אנהו יוצאים מסוכה לסוכה.

וש"וין, שאם נפלה – שחזור ובונה אותה בחושי"מ. וזאת גם ר"א מודה, יען
כי גם ענני כבוד – אחר שנשתלקו אחר פטירת אהרן – חזרו בזכות משה.

מקוה אני, שגם אתה תשמח על התורה הפשוטה של הגאון הישיש שליט"א.

והנני ד"ש וש"ת

אחיד אוהבך בכל לבו

הק' משה

היינו נתן מילק' נ' מ' אצ"ל ל"ק

ל"ק ונכ"ח ל"ק או אצ"ל יצחק נ"י

ב"מיון זימולט' ת"ו אמת ל' יצחק נ"י ח"י ז"ל ז"ל

ב"מ יצחק אורי אין מ"ל למנוע ממך

ב"מ כ"ו (ע"א וע"ב) איתא תניא ח"א אמת ל' יצחק אצ"ל

ל"מ כ"ו יצחק אצ"ל יצחק אצ"ל יצחק אצ"ל יצחק אצ"ל

מסוכה לסוכה וצ"ל סוכה סוכה של משה ושלך אצ"ל

מקומם של טורי אמנון לשיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות תרומות פ"א הלכות ז—ח הביא את גבולות ארץ ישראל כדלקמן:

„איזו היא ארץ שהחזיקו בה עולי מצרים מרקם שהוא במזרח א"י עד הים הגדול, מאשקלון שהיא לדרום א"י עד עכו שהיא בצפון. היה מהלך מעכו לכזיב כל הארץ שעל ימינו שהיא מזרח הדרך הרי היא בחזקת חוצה לארץ וטמאה משום ארץ העמים ופטורה מן המעשר ומן השביעית עד שידוע לך שאותו המקום מא"י, וכל הארץ שעל שמאלו שהוא מערב הדרך הרי היא בחזקת א"י וטהורה משום ארץ העמים וחייבת במעשר ובשביעית עד שידוע לך שאותו מקום חוצה לארץ. וכל ששופע ויורד מטורי אמנון ולפנים, א"י. מטורי אמנון ולחוץ, חו"ל. והנסים שבים רואין אותן כאילו חוט מתוח עליהם מטורי אמנון ועד נחל מצרים מן החוט ולפנים א"י מן החוט ולחוץ חו"ל. וזו היא צורתה¹. מהיכן החזיקו עולי בבל מכזיב ולפנים כנגד המזרח. ומכזיב ולחוץ עד אמנה והיא אמנון ועד הנהר והוא נחל מצרים לא החזיקו בו וכזיב עצמה לא החזיקו בה“.

כידוע דברי הרמב"ם הם ממשנה ראשונה בגיטין „רבי יהודה אומר מרקם למזרח ורקם כמזרח מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום מעכו לצפון ועכו כצפון“² וממשנה ריש פרק ו' דשביעית „שלוש ארצות לשביעית כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל עד כזיב וכו' וכל שהחזיקו עולי מצרים (ולא החזיקו עולי בבל) מכזיב ועד הנהר ועד אמנה“³. וכן מתוספתא פ"ב דתרומות (ה' י"א)⁴ „איזו היא הארץ ואיזו היא חוצה לארץ כל ששופע מזור אמנון⁴ ואילך ארץ ישראל,

1 בדפוסי וילנא נסמן כוכב והערה: „הציור עיין בסוף הכרך“. ולא מצאתי, וראה לקמן.
2 אבל מערב של ארץ ישראל איצ גבול שהים הגדול גבולה כדכתיב (במדבר לד) וגבול ים והיה לכם הים הגדול וכו' (רש"י גיטין ב'). וס"ל להרמב"ם שהדברים אמורים גבי כבוש עולי מצרים. כן משמע בכסף משנה כאן. ועי' בספר „מעדני ארץ“ ה' תרומות פ"א הל"ז ס"ק ב' שהביא גם דעת שאר הראשונים דס"ל שהגבולות דגיטין הם גבולות כבוש עולי בבל ועי' לקמן ושם הביא גם דעת „תבואות הארץ“ עמ' נ"א שמגיה דברי הרמב"ם וס"ל שגם לרמב"ם גבולות המשנה בגיטין הם גבולות עולי בבל. ואנו כאן לא נעמוד על שיטת תבואות הארץ.

3 ופ"ב דחלה ה' ס', מובא בגמ' גיטין ח.

4 ר"ג סמנום, ואמנה, אמנום, סמנום, אמנם ואמנון — הכל ענין אחד.

מטור אמנון ולפנים⁵ חוצה לארץ, והנספח⁶ ימים רואין אותן כאילו חוט מתוח מטורי אמנון עד נחל^(י) מצרים מחוט ולפנים ארץ ישראל, מחוט ולחוץ חוצה לארץ. ר' יהודה אומר כל שהוא כנגד ארץ ישראל הרי הוא כא"י שנאמר: „וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול⁸“. נסין שבצדדין רואין אותן כאילו חוט מתוח מקפלריא עד אוקיינוס מנחל מצרים עד אוקיינוס מחוט ולפנים ארץ ישראל מחוט ולחוץ חוצה לארץ⁹. הרמב"ם פסק כת"ק.

והנה נחלקו רבותינו הראשונים והאחרונים בבאור המשנה בפ"ו דשביעית ובבאור התוספתא הנ"ל⁷. יש שבארו ש"הנהר" הוא נהר פרת (או נהר אחר) בצפונה של ארץ ישראל. ויש פרשו כרמב"ם⁸ שהנהר הוא „נחל מצרים“.

אנו נעסוק כאן בבאור שיטת הרמב"ם שלפיה כאמור הגבולות המוזכרים בגיטין דהיינו רקס, אשקלון, עכו והים הגדול הם גבולות עולי מצרים. בנוסף לכך מביא הרמב"ם את טורי אמנון שחודו הוא גבול א"י ואת נחל מצרים (שלפי הרמב"ם הוא „הנהר" שבתוספתא). שבו קצה החוט המסמן את גבול נסי [איין] הים שהנם בתחום ארץ ישראל.
ודברים אלו טעונים ברור רב.

א. טורי אמנון

לכל המפרשים זוהי קבוצת הרים בצפון ארץ ישראל המזדהה עם „הר ההר" של גבולות ארץ ישראל, „תתאו לכם הר ההר" (במדבר לד ז-ח), מתרגם יונתן בן עוזיאל „טוורוס אומנוס". המפרשים מדגישים שזה אינו הר ההר שבקצה ארץ אדום⁹ אשר גם הוא נזכר בפ' מסעי (לג לז), אף שגם שם מתרגם יונתן „טוורוס אומנוס"¹⁰, זסומכים על מקרא שכתוב בשיר השירים ד ח „תשורי מראש אמנה מראש שניר וחרמון" והירושלמי על פסוק זה¹¹: א"ר חוניא בשם ר' יוסטא עתידות הגלויות מגיעות עד טוורוס מונס ואומרים שירה¹². והנה בפשטות מקומו של הר ההר — טורי אמנון

5 ובתוספתא הלה הגירסא „ולהלן" וכן בגמ' גיטין, יגם אם גורסים „ולפנים" הכוונה לכוון חו"ל, כמו שמשמע במשנה חלה פ"ד מ"ח מן הנהר ואמנה ולפנים, ופירשו שם שהכוונה לכוון חו"ל.

6 „האי וגבול קרא יתירא הוא למימר דאף רוחב הים בכלל התחום" (רש"י גיטין ח).

7 עיין ר"ש וברטנורא תוי"ט ומלאכת שלמה ותפא"י בשביעית פ"ו מ"א וברמב"ן בגיטין ז.

8 בהלכות תרומות פ"א ה"ז ובתשובות הרמב"ם „פאר הדור" סי' ד. ויפירט לקמן בעזה"י.

9 ששם מת אהרן.

10 ע"י מפרשי המשנה שביעית פ"ו מ"א ברטנורא ומלאכת שלמה וע"י רש"י שיר השירים ג' ח' ד"ה תשורי.

11 ירושלמי שביעית פ"ו ה"א בסופה, וחלה פ"ד ה"ד, מובא מדרש רבה שיר השירים פרשה ד' אות ב'.

12 ר"ש שביעית פ"ו א' בשם ירושלמי סוף הל' א' ושם הגירסא: א"ר יוסטא בר שונם

הוא בקצהו המערבי של תחום צפון-הירדן, ישראל, מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר" 15.

והקשה הגרש"ז אויערבך שליט"א בספרו „מעדני ארץ" 14 בשם ספר „תבואות הארץ" 15 על דברי הרמב"ם שבתחלה כתב שעכו הוא הגבול הצפוני של החלק שהחזיקו בו עולי מצרים וא"כ איד כתב אח"כ שטורי אמנום הוא הגבול הצפוני, כאשר זה הרבה יותר מעכו לצד צפון? ובשלמא לשיטות שעכו היא גבול א"י רק של עולי בבל (לעיל הערה 2) שפיר, דטורי אמנון הוא הגבול הצפוני של עולי מצרים ועכו גבול צפון של עולי בבל. אבל הרמב"ם הרי ס"ל שעכו הוא גם גבול עולי מצרים, אם כן איך הזכיר את טורי אמנון כנקודת גבול? 16.

אולם שיטת התוספות בגיטין (ח. ד"ה כל ששופע) שהכריחו ששיפועם של טורי אמנון הוא למזרח ולמערב (וחולק בזה על רש"י שם שסובר ששיפועם לצפון ולדרום), א"כ מסמנים טורי אמנון גם את הקטע הצפוני של הגבול המערבי של כבוש עולי מצרים, כלומר שגבולה המערבי של ארץ ישראל אינו הים הגדול אלא סמוך לחוף, בקו, פסגת טורי אמנון. לפי זה היה אפשר לומר שהרמב"ם הזכיר את טורי אמנון לא לציין את הגבול הצפוני אלא לציין את הגבול המערבי. אולם דוחק גדול יהיה להעמיד כן את דברי הרמב"ם אשר מזכיר במפורש את הים הגדול כגבולו המערבי של כבוש עולי מצרים.

פתרון אחר לבעיה אפשר למצוא בספר „מרכבת המשנה" 17. הוא מפרט שטורי אמנון הנם בקצהו המזרחי של הגבול הצפוני של ארץ ישראל והיינו בצפון נחלת חצי שבט מנשה שהיתה בעבר הירדן (המזרחי). והיינו שגבולם הצפוני של עולי מצרים היה מסומן ע"י שתי נקודות, במזרח טורי אמנון ובמערב עכו. שיטה זו תתרוץ היטב את קושית „תבואות הארץ" על הרמב"ם באשר אין סתירה בין ציון עכו כגבול צפון א"י ובין ציון טורי אמנון כגבול צפון, שהרי אמנום (לפי „מרכבת המשנה") היא במזרח ואילו עכו במערב 18.

לכשיגיעו הגלויות לטורי אמנה הן עתידות לומר שירה מה טעם? תשורי מראש אמנה. 13 ע' שביעית ו א בר"ש דאמנה למעריבה של כויב בגבול הצפוני של א"י ותו"ס דיה מכויב. וכתב בתו"ס בשם ספר „כפתור ופרח" לר' אשתורי הפרחי וצ"ל שמעכו לנחל מצרים כמו מעכו לאמנום.

14 הלי תרומות פ"א הלי ז—ט ס"ק ב'.

15 לר' יהוסף שוארץ וצ"ל, צמ" נ"א.

16 ובאמת בספר „תבואות הארץ" רצה ללמוד גם ברמב"ם כשאר הראשונים ולשנות את הגירסא ברמב"ם וכנ"ל, אבל כאמור אנו לא בשיטתו עסקינו וגם ב-מעדני ארץ כתב דאף לגירסתו של התבוה"א אין הדברים מהוורים, ואכמ"ל.

17 להרה"ג ר' שלמה העלמא אביד ור"מ דק"ק לבוב, הלכות תרומות פ"א ה"ז.

18 כמו שהוכיח התו"ס מדברי הכפ"פ ודלא כר"ש וכברטנורא שכתבו שעכו במזרחת של א"י. וכן כתב ברמב"ן גיטין ז: שהוא ידוע שעכו על שפת הים היא וכך אמרו

נחלקו הראשונים אם הכונה לנילוס¹⁹ או שהוא ואדי אל עריש²⁰. שיטת „מרכבת המשנה“ כפי הנראה שנחל מצרים הוא נחל בסביבות עזה, שכן כתב: והנה נחל מצרים מתחיל מן גררה ונופל לים הגדול אצל עזה והוא נחל בא“י הנקרא נחל מצרים²¹. גם כאן מקשה ב„מעדני ארץ“ (שם) בשם „תבואות הארץ“: אם אשקלון הוא הגבול הדרומי של א“י, איך כתב הרמב“ם שנחל מצרים שהוא הרבה יותר רחוק מאשקלון לצד דרום הוא הגבול הדרומי של א“י? ונשאר בצ“ע.

ג. החוט

קצותיו של החוט בטורי אמנון ובנחל מצרים יהיו כמובן תלויים: בפלוגתות שבהגדרת מקומות אלו. ומימילא תהיה תלויה בזה המהלוקת אילו נסין נחשבים כא“י ואילו לא. והנה בזה יתקשה „מרכבת המשנה“ מיניה וביה; אם טורי אמנון הם במזרחית צפונית ארץ ישראל, ונחל מצרים נמצא אצל עזה א“כ החוט חוצה את א“י באלכסון מצפון מזרח לדרום מערב ואינו פוגע כלל בים, ולא מובן כל עיקר אילו נסים שבים בא לסמן חוט זה!²²

וביותר תמהים לשיטת „מרכבת המשנה“ דברי הרמב“ם בהלכה ה' מהיכן החזיקו עולי בבל מכזיב ולפנים כנגד המזרח. ומכזיב ולחוץ — עד אמנה ועד הנהר והוא נחל מצרים לא החזיקו בו וכו'. אנו רואים מפורש שלדעת הרמב“ם אמנון ונחל מצרים הם מערבה לכזיב, שהרי מכזיב ולפנים היינו מזרחה החזיקו, ומכזיב ולחוץ דהיינו מערבה לא החזיקו. ונסתרה שיטת „מרכבת המשנה“ שטורי אמנון הם במזרחה של כזיב (ובמזרח הגבול הצפוני) והדרא קושיא קמייתא לדוכתה²².

בפסיקתא „קול צעקה משער הדגים — זו עכו שנתונה על פיהם של דגים. ולקמן עוד נזון בעזריית בהרחבה בשיטת „מרכבת המשנה“. אלא שצ“ע הפסוק „חתאו לכם הר ההר“ שמשמע שהר ההר היא נקודת הגבול הסמוכה ביותר לים (בצפון).

19 רש"י י"ג ג ד"ה מן השיחור, וכן בתפא"י שביעית ו' אות ט'.

20 רדב"ו תרומות א' ח' „עז נחל מצרים הנקרא ואד אל עריש ומי שאומר נחל מצרים הוא נילוס טועה הוא“.

21 אבב, גם ברש"י הניל ביהושע משמע שהוא בסביבת עזה. וצ“ע. ועי' מאמרו של ד"ר אריה קימלמן בגליונות „המעין“ תשרי—טבת תשמ"א, שתחום עזה השתרע על שטח גדול מאד.

22 ואם כוונת „מרכבת המשנה“ לואד אל עריש לא יקשה כל כך, שהרי חוט מצפון מזרח ארץ ישראל לשפכו של ואד אל עריש כן פוגע קצת בים (וכי"ש אם נחל מצרים הוא הנילוס) אבל אם הוא נחל בסביבת עזה (ואולי נחל גרר) אין החוט פוגע כלל בים, ובאמת לראשונים שס"ל שהנהר הוא נהר בצפון א"י הרי שמכזיב ולחוץ עד אמנה

והנה לולא דמיסתפינא הייתי אמר דבר הדרוש, אך אקדמנו בראיות שעליהן אתבסס וה' ינחני בדרך אמת.

כפי שזכר כבר לעיל סיים הרמב"ם את הלכה זו, "מן החוט ולפנים א"י מן החוט ולחוץ חו"ל, וזו היא צורתה". אך לא נדפסה שם שום צורה אלא הערה (למטה), "הציור עיין בסוף הכרך". חפשתי בדפוסים רבים ולא מצאתי את הציור שהיה צריך להיות שם.²³

עיון במספר כתבי יד שמצויים בידינו מספרי הרמב"ם²⁴ גלה רק ארבעה כתבי יד²⁵ שבהם נמצא התרשים המבוקש²⁶. שלושה מתוכם בעמדים הבאים.

ועד הנהר יהיה שניהם לכוון צפון, ולא יקשה אבל הרמב"ם דס"ל ש"הנהר" הוא נחל מצרים לא יוכל לומר כן.

23 במספר דפוסים מצאתי אחרי המלים "וזו היא צורתה" מקום פגוי שהשאירו המדפיסים אבל לא הדפסו בו את הצורה המבוקשת. (אגב, תודה לספריות של ישיבת פוניבז' ב"ב, הספריה התורנית בחיפה, ולספריה הלאומית בירושלים ולספריהן על עזרתם הרבה שהגישו לי בענין זה).

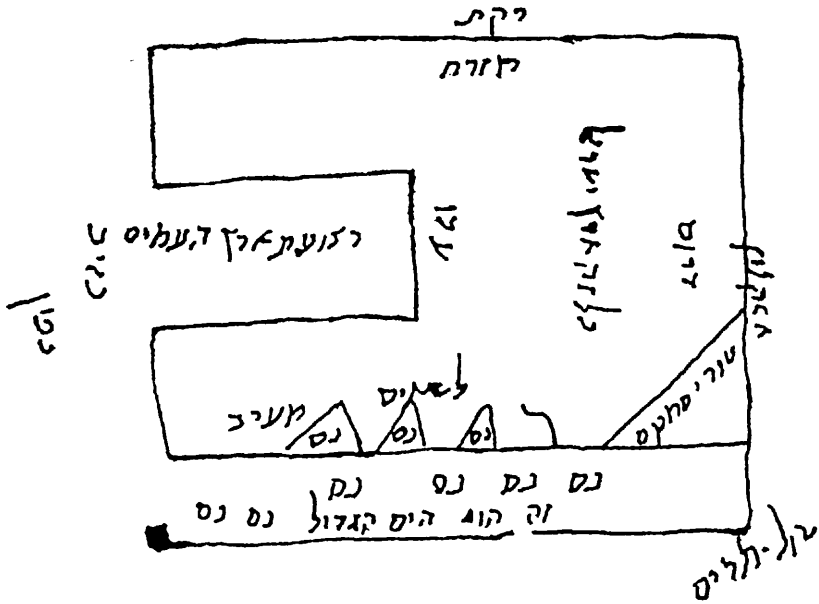
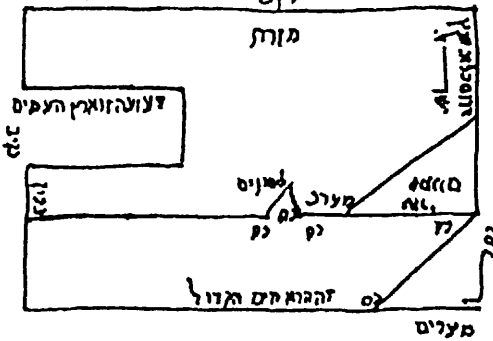
24 במכון לכתבי יד שע"י בית הספרים הלאומי בירושלים, וכאן המקום להודות לעובדי המכון על העזרה הרבה שהגישו לי בעבודה זו. כמו"כ תודה לספריות בדלינא באוקספורד, ביהמ"ד לרבנים בניו יורק, ספריית שטרסבורג, וקמברידג'. על שנתנו לי רשות לפרסם את תצלומי כתבי היד המופיעים כאן.

25 מתוך מספר תצלומי כתבי יד של הלכות תרומות שנמצאים במכון.

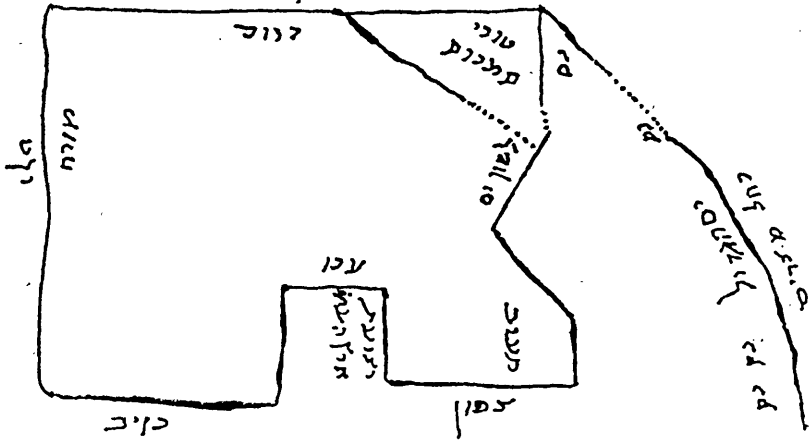
26 תצלום א'; כת"י ספרית אוני. קמברידג' סימונו F 1218 62 מספרו במכון ב"רם 12164. הציור מופיע בעמ' 31 של כתה"י, אשר כולל את חלק מספר זרעים. כתה"י הוא מהמאה השלישית לאלף הנוכחי.

תצלום ב'; מס' 20188 במכון לתצלומי כת"י ב"ם. מספריית בודליאנה באוני. אוקספורד באנגליה מספרו 98 (Hout 219) עמ' 70 של כתה"י, הכולל את ספר זרעים. בעל כתה"י היה יפת ב"ר שלמה הלוי נ"ע, ובסופו נכתב: "הגהתי זה הספר מספר מוגה ועליו חתימת המחבר (הרמב"ם) זק"ל שהוגה מספרו בכתובת ידו הטהורה והשלמתי אותו ביום חמישי ראש חדש טבת שנת א' תרמ"ח לשטרות צ"ו לפרט היצירה שנת השמיטה. (וצ"ע כי שנת צ"ו היתה מוצאי שביעית, גם לחשבון הראשון שהביא הרמב"ם בפ"י מהלכות שמיטה ויובל) (וכתב שם הרדב"ז שבדור הקודם היתה מחלוקת בין חכמי הדור בירושלם בקשר למנין השמיטין) צ"ו היא שנה רביעית ולא שמיטה. ואילו בשנת צ"ו ראש חדש טבת היה בשבת וראשון ולא בחמישי (לוחות הטור).) בעיר צפת מגליל העליון הסמוכה לעין זיתין נחלת נפתלי היא. למען שמו יכונניה בביאת הנואל וירבה יקרה ויושיעה אמן. וכתב הרש לרחמי אל, חייא הכהן ב"ר ברכות הכהן ומ"כ. מעתיק זה העתיק גם את כת"י בודל. 577 "מדע אהבה" שבו נמצאת חתימת הרמב"ם.

תצלום ג'; כת"י ספרית שטרסבורג צרפת מס' 3990 ובמכון 3049. עמ' 43 של כתה"י. כתה"י הוא תימני מהמאה השנייה או השלישית לאלף הששי. בעל כתה"י היה מלך שלמה ב"ר יוסף הידוע אלכצרי ש"צ.

כמובן יש להתייחס בוהירות לציורים שבכתביידי 27.
 הכולט שבשלושת התרשימים הוא שטורי אמנום (סומנום) נמצאים בדרום מערב בנגוד לכל שיטות הראשונים שהכרנו עד כה שטורי אמנום הנם בצפון.
 27 כדאי להזכיר את דברי מרן בעל החוויא וציל בקובץ אגרות ח"ב אגרת כ"ג. וז"ל:
 „אחדשהיט ושי"ת באהבה יקרתו הגיעני. לא מצאתי בהם חדש. הצילומים מהכתי"י אין דרכי להעמיד עליהם כי לא ידענו מי כתבם ושפיר י"ל דכתב הסופר כמו שהוא רגיל, והדבר ידוע בעיני הלכה שלא לסמוך הרבה על מציאות חדשות רק על ספרי הפוסקים שנמסרו מדור לדור בלא הפסק. יש עוד דברים אבל איני מוצא תועלת להאריך הדו"ש באהבה אי"ש. ויעויין גם בהקדמת ספר „ברית אברהם" לר' אברהם אורבך וצלה"ה בדבר המכשלות שקרו לסומכים על מציאות בכתבי יד.

למעשה אין כל קושי בכך שהרי ישנו גם הר ההר בדרום ארץ ישראל דהיינו בקצה ארץ אדום (שם מת אהרן), שגם הוא נקרא בתרגום יוונתן „טוורוס אומנוס“ (במדבר כ' כב כג ול"ג לח). ישנה א"כ אפשרות שאמנה הנזכרת במשנה ובתוספתא טורי אמנון הכונה להר ההר שבדרום ארץ ישראל אשר שם מת אהרן. גם המדרש המובא בירושלמי „עתידין גלויות שיגיעו לטורי אמנה לומר שירה שנאמר תשורי מראש אמנה“ אינו סותר הנחה זו, שהרי לא נזכר שם שהכוונה לגלויות בארצות צפונה, ואפשר גם שהכוונה לנדחים שבארץ מצרים, באשר טורי אמנון יהו את הגבול הדרומי של ארץ ישראל שלשם יגיעו הגולים מצרימה ויאמרו שירה. (אע"פ שבאותו פסוק נאמר „מראש שניר וחרמון“ הנמצאים בצפון ארץ ישראל²⁸ יכול להיות שהפסוק כולל את שתי הגלויות האבדים בארץ אשור שישורו מראש שניר וחרמון, והנדחים בארץ מצרים שישירו מראש אמנה שבדרום²⁹. ואולי לכן גם נזכר פעמיים 'מראש' בפסוק „מראש-אמנה“ ו„מראש שניר וחרמון“).

מן הראוי לעמוד בקצרה על מקומו המשוער של הר ההר הדרומי שבו מת אהרן. כידוע אחר מעשה המרגלים שנשלחו מקדש ברנע נשאר בני ישראל בקדש ברנע י"ט שנים ואח"כ נעו במדבר עוד י"ט שנים (ס"ה

28 כמפורש בדברים ג ח ט „מנחל ארנון עד הר חרמון וכו' והאמרי יקראו לו שניר“.
 29 התרגום בשיר השירים כפי הנראה לא סבר כך או שאינו תרגום יונתן, שהרי תרגם „חשורי מראש אמנה“: „ויהוון מקרבין לך דורון ראשי עמה דיתבין על נהר דאמנה“ ונהר אמנה הינו בצפון א"י כמו שאמר נעמן: „הלא טוב אמנה ופרפר נהרות דמשק מכל מימי ישראל“ (מלכים ב ד יב) ועי' לקמן עוד בהבול שבין נהר אמנה להר אמנה.

שלושים ושמונה שנה) וחזרו לקדש³⁰. בשנה הל"ח (שהיא שנת הארבעים ליציאתם³¹) נסעו מקדש ברנע המדברה דרך ים סוף (דברים ב א) בכוון ממערב למזרח לאורך דרומה של ארץ אדום³², סובבו את הר שעיר ימים רבים עד שפנו צפונה דרך מדבר מואב עד עבר ארנון³³. הנראה מכל זה ש"מי מריבה" שהיו בקדש במדבר צין היינו בקדש ברנע שאליה חזרו לאחר ל"ח שנים. ומשם שלח משה למלך אדום מלאכים וימאן אדום ויט ישראל מעליו. ויסעו מקדש ויבאו... הר ההר" (במדבר פ' חקת). הרי תחנתם הראשונה בדרך מזרחה (או דרום מזרח) מקדש ברנע היתה הר ההר ושם נאסף אהרן אל עמיו וזה על גבול ארץ אדום (שם כ כג), דהיינו בנקודה דרומית מערבית של אדום השוכנת דרומית לארץ ישראל³⁴, שהרי אהרן מת בתחילת סרבס את ארץ אדום³⁵ כמקרא שכתוב, ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבב את ארץ אדום" (שם כא ד). הר ההר — טורי אמנון אלו גמצאים איפוא בדרומית מערבית

30 רש"י. ותשבו בקדש" דברים א מ"ו.

31 שהרי שלוח מרגלים היה בשנה שניה.

32 רש"י דברים ב' א'. אלו לא חסאו היו עוברים דרך הר שעיר ליכנס לארץ מן דרומה לצפונה, ובשביל שקלקלו הפכו לצד המדבר שהוא בין ים סוף לדרומו של הר שעיר והלכו אצל דרומה מן המערב למזרח וכו'."

33 רש"י ד"ה "מעבר ארנון" במדבר כא יג.

34 כודייקין מרש"י לעיל שאילולא חסאו היו נכנסים לארץ דרך הר שעיר מזרומה לצפונה.

35 ולכאורה אין זה מוכח והנה כתב רש"י בדי"ה "דרך ים סוף" במדבר כא ד דאחר שהגיעו להר ההר ובא עליהם הכנעני מלך ערד למלחמה חזרו לאחוריהם ז מסעות עד מוסרה. וא"כ אולי הר ההר היה כבר אחרי הקפת ארץ אדום ובאמת הר ההר הוא ממזרח לארץ אדום ומה שנזכר אחרי מות אהרן שוב ענין סבוב ארץ אדום ותקצר נפש העם בדרך זה כשהלכו דרך זו פעם שניה אחרי שבני לוי החזירו ממוסרה להר ההר וא"כ שוב לא יובן "מכויב ולחוצ" (דהיינו למערב) עד אמנה", שהרי טורי אמנון יהיו לפי"ו מזרחית לכנגד כויב. י"ל שהנה מובא בסדר הדורות (ב' תפ"ח) שהמרחק מהר ההר חזרה למוסרה היה רק שלשת ימים וא"כ א"א לומר ש"ותקצר נפש העם בדרך" שהיה כשסבבו את הר שעיר ימים רבים היה בקטע שלפני הר ההר (כלומר מערבה לו) ע"כ הר ההר באמת בקצה הדרום-מערבי של ארץ אדום והימים הרבים היו כשהלכו מהר ההר מזרחה לאורך כל דרומה של ארץ אדום. (ומה שנזכר עוד לפני הר ההר. ויט ישראל מעליו" זה התחלת הסבוב בקטע שמקדש ברנע עד הר ההר אבל באמת סמוכים הם ושניהם דרומית מערבית לארץ אדום. עוד ראייה ממה שבי"ו שמע הכנעני וכו'. כי בא ישראל דרך האתרים" ופירש"י (חקת כא א) שהיא דרך הנגב שעלו בה המרגלים שנאמר. ויעלו בנגב". והנה המרגלים יצאו מקדש ברנע ואילו מלחמת מלך ערד היתה בהר ההר. שמע שמת אהרון" (גמ' ר"ה ג). משמע שקדש ברנע והר ההר סמוכים. א"כ מקומו של הר ההר שבו מת אהרן בדרום מערב לארץ אדום.

לארץ ישראל דהיינו בתוך חצי האי דסמינ'שלת ומצפון³⁶.

לפי זה נוכל לומר שגבולו הדרומי של כבוש עולי מצרים מורכב משתי נקודות גבול; אשקלון לחלק המזרחי שממזרח לגחל עזה והר ההר — טורי אמנון לחלק המערבי דהיינו צפון חצי האי סיני³⁷. גבולו המערבי של החלק שכבשו עולי מצרים בצפון סיני יהיה כמובן נחל מצרים³⁸.

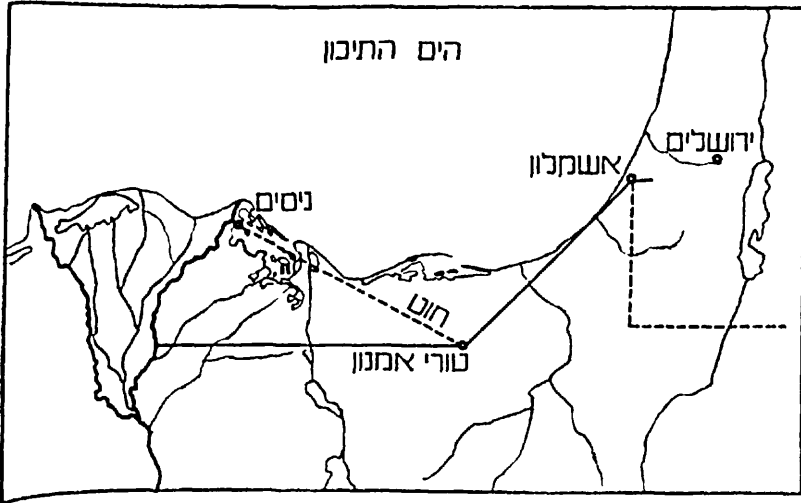
לפי"ז יתיישבו שפיר כל התמיהות; גבולו הצפוני של כבוש עולי מצרים הוא באמת עכו³⁹. ואילו הגבול הדרומי מחולק, מזרחה של הגבול הדרומי מצויין ע"י אשקלון ומערבו ע"י טורי אמנון שהוא הר ההר שבו מת אהרן. וכל ששופע ויורד מטורי אמנון ולפנים דהיינו צפונה = ארץ ישראל, מטורי אמנון ולחוץ דהיינו דרומה = חוצה לארץ. והנסים שבים יהיו האיים שלאורך חופו הצפוני של חצי האי סיני ושכשפך הגילום (דמיט של היום). ורואין אותן כאילו חוט מתוח עליהם מטורי אמנון (הר ההר הדרומי ששם מת אהרן) ועד נחל מצרים, המקום שבו נשפך הגילום לים הגדול (דמיט) והחוט יהיה מדרום מזרח לצפון מערב מן החוט ולפנים דהיינו לכוון דרום מערב א"י, מן החוט ולחוץ לצפון ומזרח חוצה לארץ. (ע"י לקמן במפה ד')⁴⁰.

36 אין להקשות שאם הר ההר וקדש שהיו בהם, בני ישראל בשנת הארבעים קרובים כל כך להר סיני, היכן הם כל עשרים ואחת החניות שמוזכרות בין הר סיני לקדש ברנע ב' מסעי. הרי הבאנו דברי רש"י בדברים א' מו בשם סדר עולם ש"ויגיעם במדבר" היינו כל אותם מסעות שסבבו במדבר במשך י"ט שנה וחזרו לקדש.
37 וכעין תרצו של "מרכבת המשנה" שחילק את גבול הצפון לשתי נקודות עכו וטורי אמנון.

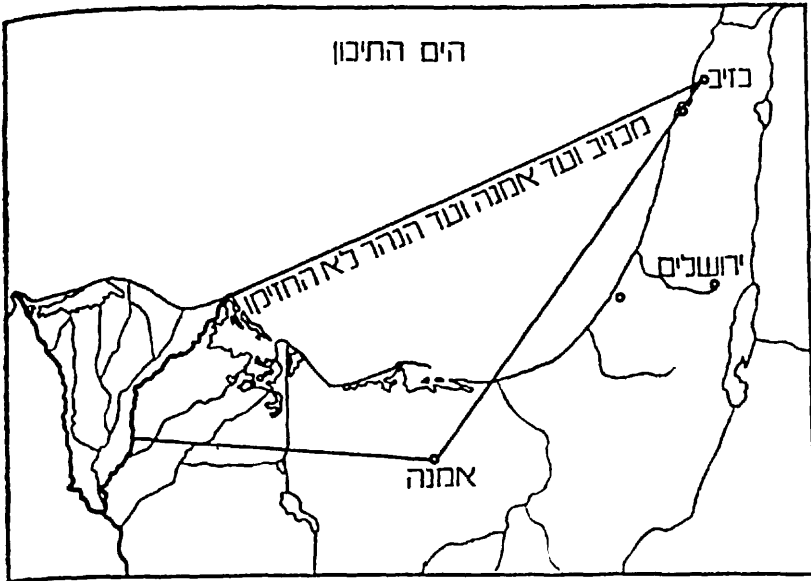
יכול להיות שרצועת ההרים שמג'בל מרדה 735 מ' (צמ"ז לכיר חסנה) שבמערב עד ג'בל הרון המסומן במפות הנגב בדרך כלל כ"הר ההר" 268 מ' (מערב לעין חצבה שבכרבה) נקראות טורי אמנון ואז באמת גבול דרום יהיה מחולק לשלש נקודות, במזרח ובמערב טורי אמנון ובאמצע אשקלון (וכעין הרצועה שבצפון בקטע עכו—כזיב), רק שמפאת רחבה לא נקראה "רצועה" (וע"י במפה).

38 והעירני מו"ר הרב יצחק הלוי במברגר שליט"א (ר"מ ישיבת "כנסת בית אהרן" — חיפה ת"ו) דאי"כ חסר ברמב"ם גבול זה דהלא הוא ציין את נחל מצרים רק בתור נקודת קצה החוט לגסי הים ולא בתור גבול ליבשה. איברא באמת קושיא זו קשה גם על לשון התוספתא לכל השיטות שהרי התוספתא מזכירה גבול יבשתי כל ששופע וכו' ואי"כ גבול לגסי הים חוט מטורי אמנון לנחל מצרים וגם לא מזכירה את נחל מצרים בתור גבול יבשתי לדרום. ואיך שלא יהיה נצטרך לומר שהתוספתא סמכה שנבין שאם נחל מצרים מהוה גבול לחוט לגסי הים הוא מהוה גם גבול יבשתי.

39 דהיינו עד עכו הכל א"י ומעכו לכזיב חלק א"י ורצועה של חו"ל וכמו שנראה בתרשימים. ועיין בתוי"ט שביעית ו' א שמביא בשם כסופ"ס פ"י הר"מ בכתב ידו במצרים שא"י הולך כולה עד כזיב אלא שמכזיב תצא רצועה אחת מארץ העמים הולכת עד עכו. וכל צודיה הם א"י ואולי הם התרשימים האלו ויעיין בגיטין ז': רש"י ותוד"ה ה"ב.

מפה ה'

40 וזה מתיישב שמיר אם נאמר שנחל מצרים היינו הנילוס כי אם נחל מצרים יהיה ואדי אל עריש הרי שוב יקשה שאין החוט מגיע כלל לים כי חוט היוצא מהר הדרומי ומגיע לוואדי אל עריש אינו פוגע כלל בים. רק אם נחל מצרים היינו הנילוס אשר נשפך לים הגדול צפונית מערבית לחופו הצפוני של הצי האי סיני (ראה במסה) נוכל למתות

רבי יהודה לעומת זאת טובר, שגבול² מרבה את כל הים שכנגד א"י ולשיטתו מודדים את נסי הים באופן אחר: חוט אחד מנחל מצרים לכוון האוקיינוס וחוט שני מקפלוריא שהיא באמת עיר בצפונה של ארץ ישראל עד לאוקיינוס וכל הנסים שבין שני החוטים יהיו כא"י. זה מסביר היטב מדוע נקט רבי יהודה „קפלוריא” ולא „הר ההר”, ברצותו לציין את הנקודה הצפונית של א"י באשר הר ההר הוא באמת בדרומה של ארץ ישראל⁴¹.

לשיטת הרמב"ם עולי בבל כבשו קטע שלא היה בכבוש עולי מצרים דהיינו הקטע שממזרח לכויב, שהרי לגבי עולי בבל לא הזכיר הרמב"ם את המהלך מעכו לכויב שמזרחו ארץ העמים אלא כל שמכויב ולפנים כנגד המזרח החזיקו בו עולי בבל⁴². אולם לעומת זאת בדרום ארץ ישראל היו הרבה מקומות שהיו בחזקת עולי מצרים ואילו עולי בבל לא החזיקו במ דהיינו כל מה שמכויב ולחוץ (למערב) עד אמנה והיא אמנום ועד הנהר והוא נחל מצרים לא החזיקו וכויב עצמה לא החזיקו בה.

ונבאר דהיינו כעין משולש שקדקדיו כויב, אמנה ונחל מצרים, המסומן במפה ה' ובו לא החזיקו עולי בבל, ומובן שגם הנסין שבים שהיו בתחום א"י בכבוש עולי מצרים לא היו בתחום החזקת עולי בבל, ולכן לא הזכיר הרמב"ם לגבי המקום שהחזיקו עולי בבל את נסי הים. ושפיר מובנת לשון הרמב"ם מכויב ולפנים כנגד המזרח ש"ם החזיקו ומכויב ולחוץ כלומר לכוון מערב, וזה כולל את כל משולש כויב-אמנה-נחל מצרים שלא החזיקו⁴³.

חוט פהר ההר הדרומי לשפכו של הנילוס וחוט זה יסמן קטע של הים שיש בו נסים שיוגבלו ע"י החוט מהם לא"י ומהם ח"ל. למרות שקצת צ"ע ש"לפנים" של טורי אמנום היינו לצפון ואילו לפנים של החוט זה לדרום מערב.

41 ומיושבת קושיה החוט' בניסין ת. ד"ה כל ששופע „אמאי נקט רבי יהודה קפלוריא הול"ל רואין כאילו חוט מתוח מטורי אמנון עד אוקיינוס". רק צריך לפי"ו לקבוע את מקומה של קפלוריא, וכמובן שזה לא יהיה כשיטת רש"י שם שקפלוריא היא עיר שיושבת בחודו של הר ההר (גיטין ת. ד"ה ורואין כאילו חוט מתוח).

42 ויש לדון בזה אי מהני קדושה שניה במקום שלא היתה קדושה ראשונה ובחידושי הגר"ח זצ"ל האריך בזה. ואכמ"ל.

43 וכעין משי"כ החזיריא דאין לומר שכל רצועת החוף לא היתה ביד עולי בבל (שביעית ג סוף י"ז), וז"ל: „וראיתי במפת הארץ שהים נכנס לתוך הארץ מכויב ועד נחל מצרים בכל השטח כחצי קשת, ואם נמתח חוט מכויב עד נחל מצרים אין יבשה לחוף אלא אצל כויב ואצל נחל מצרים וכל השטח ים". והסביר שמכויב ועד הנהר היינו ע"י מתיחת חוט, ולא ברצועה לאורך החוף, וכעין דבריו בארנו גם כאן אלא שלדברינו מתיחת החוט הן לאמנה והן לנהר שתיהן לדרום זה למזרח וזו למערב. ומשום שהחזיריא הסביר שאמנון בצפון כשיטת שאר הראשונים וחלק בזה על מ"ש ב"מעדני ארץ" שמכויב ולחוץ היינו רצועה לאורך החוף ולא חוט באלכסון. (תרומות א ז-ט ס"ק ג') ועיין משה ה'.

והנה בתשובות הרמב"ם, "פאר הדור" 44 סימן ד' 45 מובאת שאלה: „ותורנו רבינו מה פירוש כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב אם היתה כזיב מקום ההתחלה שמשם מתחיל ארץ ישראל או לא?

תשובה: ההתחלה 46 היא מאשקלון ותמצאו זה בגיטין (דף ו ודף ז) בעניין ארץ ישראל ואני אצייר לכם צורת ארץ ישראל לארכה ולרחבה והמקומות הסמוכים לה ומצורה זאת תבינו הכל. ראו הסביבות אשר הם מוזכרים בגיטין למען תשכילו כל הדבר התלוי בצורת א"י מהתחמים ז"ל. וצריך לידע כי אמנה המוזכרת בשיר השירים היא הנקראת במשנה אמינם והיא הנקראת בברייתא סמנום 47 והיא הר בניאם 48 וזו היא הצורה כולה

44 היינו בתשובות שהוציא ר' מרדכי בן ר' יצחק תמה, מכת"י שהיה בידי ר' יעקב ששפורטאש באמסטרדם בשנת „וכל מעשהו באמונה" לפ"ק (תקכ"ה).

45 במהדורת חברת „מקצי נדמים" תרצ"ד ע"י ר' אהרן חיים פריימן — ירושלים. סי' שמו, לתלמידי רבינו אפרים, עמ' 311. ובאותה הוצאה תשי"ח ע"י ר' יהושע בלאו סימן קכ"ז עמ' 223. (שם הודפסה התשובה מתוך כת"י בריטיש מוזיאום מס' 568 (אר 5520) עמ' 7. ואת הציור מתוך כת"י סימונסן א' (והוא כת"י ששפורטאש הגיל הערה 44) בספריית המלוכה בקופנהגן מס' 186 סימן י"ו עמ' 11 ב'.

46 כלומר מה שכתוב במשנה מא"י עד כזיב היינו מאשקלון שבדרום עד כזיב שבצפון.

47 וזה ספיר לפירושו שזה באמת בדרום וכמו שאמרנו שאין המדרש כשיגיעו גלויות לשם יאמרו שירה סותר לחיזוש שאמנום בדרום א"י.

48 ולכאורה קטע זה סותר את כל מה שכתבנו שהרי הבניאם הוא בצפונה של א"י, כמובא בברטנורא על פרה ח יא „באר אחאב ומערת פמיים": „...מערה הסמוכה לעיר דן שמשם ירדן יוצא ובלשון ישמעאל קורין להן בניי"ס". ובכורות גה. תנ"ה ירדן יוצא ממערת פמיים, וע"י בערוך ערך פנייס שהביא עוד מקורות. וכפי הנראה צריך לחלק בין הר בניאם למערת פמיים (בנייס) דע"כ מערת פמיים במזרח צפונה של ארץ ישראל שהרי ממנה כאמור יוצא הירדן שבמזרח א"י כמפורש במסעי (לד י יב) „...לגבול קדמה וכו', וירד הגבול הירדנה" (ושם מתרגם יונתן „מערת סניס" וירושלמי אפמיאם. ואנו הוכחנו לעיל שלרמב"ם „אמנה — טורי אמנום" מוכרחה להיות במערב, וע"כ נצטרך לחלק בין מערת פמיס (בנייס) ונהר אמנה (שהוזכר בתרגום לשיר השירים לעיל הע' 29) שהם בצפון מזרח ארץ ישראל, לבין אמנה — הר ההר שהוא הר בניאם שהוא באמת בדרומה של ארץ ישראל. (אגב, מצאתי בכת"י במכון (מס' 6523) תשובות הרמב"ם בערבית ושם נמצאת תשובה זו אך בלי הציור, (והוא הכת"י הנזכר לעיל בהערה 45 מבריטיש מוזיאום), ורק השאירו המעתיקים מקום ריק „זכר לציור", וכתב שם „גיבל (הר) באינאס" (ולא בניאס). ואולי זה גם מראה שלא היינו הך מערת פמיס (בניאס) והר בניאס (באינאס). אמנם בכת"י ספרית קופנהגן הגיל בהערה 45 ושבו כן מופיע הציור שהועתק לדפוס (והוא משנת ש"ד לאלף הששי נכתב לר' סעדיה הלוי, ע"י יהודה מרדכי בן ר' יצחק מרדכי וגשלמה כתיבתו ביום רביעי כ"ו אדר משנת „גזר אלוי על ראשו" (ש"ד) לפרט האלף הששי ליצירה בפאס). וכן בהעתק ממנו בכת"י אשכנזי מהמאה החמישית או הששית לאלף זה והנמצא בספרית סינסאנאטי של „היברו יוניון

והנחל המוזכר במשנה הוא נחל מצויים עלימספקהיצאכתב משה.
גם בציור המצורף לתשובה רואים שטורי אמנום בדרום ואפשר שיש בזה
מז ההוכחה (שהרי גם בתשובות הרמב"ם וגם ב"יד החזקה"⁵⁰ מופיעים טורי
אמנום בדרום), שכן היא שיטת הרמב"ם.
לסיכום נוסף עוד שאם הדברים הנ"ל נכונים, חלק מצפון סיני אכן
שייך לגבול ארץ ישראל לפי שיטת הרמב"ם.

קולג' " מס' 153 מספרו במכון ב"מ 17134 (תודה להנהלת הספרייה על שהרשתני לצלם
את כת"י ולהשוותו) עמ' 23 שאלה י"ז נזכר "בניאס". אפשר שזו החלפת המעתיקים
ששינו מבאינאס לבניאס. וצ"ע.
49 וכן הסבירו כולם שמש"כ הרמב"ם בהלכות תרומות "ועד הנהר והוא נחל מצרים"
כוונתו לפרש את "הנהר" הנזכר במשנה שביעית ו א ע"י תוי"ט שם. וכאן כתב כן
הרמב"ם בפרוש.
50 למרות ששניהם רק העתק ולא כת"י הרמב"ם עצמו.
51 אף שמהציר המודפס (וכן מאלו שבכת"י הנ"ל ע"י 48 שמהם לוקח הציור שבדפוס)
קשה להביא ראיה באשר רבים בו השבושים. נחל מצרים מצויין בצפון, כתוב בו
"רצועה כולה ארץ" ולא — "ארץ העמים" והירדן מצויין במערבה של א"י. וכבר העירו
רבים על השבושים שבציר (ולכן לא הבאנוהו כאן). והעירני ידידי ה' אברהם דיסקין נ"י
דאפשר דהמעתיקים לא ידעו על האפשרות שטורי אמנום בדרום ולכן ציירו את הירדן
ליר טורי אמנום (דסברו ששם צפון) ואו יצא שהירדן במערב, וצ"ע.

על הפרושים המתמטיים של בעל מרכבת המשנה ב"ברכות בחשבון"

לרגל יום הזכרון המאתיים של ר' שלמה העלמא, בעל מרכבת המשנה, פורסם בחוברת האחרונה של „המעין“ מאמר על תולדותיו ועל ספריו.

רש"ח משתייך לאותה קבוצה רחבה של גדולי האחרונים במאה ה-18 אשר מתוך ספריהם הרבים מתנוצצת בקיאותם הרבה בחכמות, בחינת — אל מול פני המגורה יאירו שבעת הנרות.

לקבוצה הזאת שייכים בין היתר מלבד רש"ח, גם ר' משה חפץ, ר' עמנואל חי ריקי, ר' רפאל הכהן מהנובר, ר' ישראל בן משה הלור, מזאמוטש, הגר"א, ומהרי"ל מרגליות¹.

גדלותו בחכמות של בעל מרכבת המשנה מתרכזת במתמטיקה, ומתבטאת בכך שבספריו — ובמיוחד בקונטרס ברכות בחשבון — הוא דן מצד אחד בנושאים מתמטיים—הלכתיים חדשים, אשר רק מעטים מבין המפרשים שקדמו לו עמדו על עצם קיום של בעיה חשבוגית, ומאידך הוא גם מלבן בבהירות נושאים מתמטיים עתיקי-יומין, אשר נדונו כבר על ידי גדולי המפרשים שלפניו.

במאמר הנ"ל מוזכרות שתי בעיות אשר בהן דן רש"ח בקונטרס ברכות בחשבון, ואשר מהוות דוגמא משני התחומים שהוזכרו — החדש והעתיק-יש בשני הנושאים הללו משום חידוש בעצם הגישה אליהם ועל כן ברצוני להוסיף כאן הסברים אחדים מעבר למה שנרמז במאמר.

הרמב"ם במורה נבוכים² אומר: „דע כי יש דברים כשיבחנום האדם בדמיונו לא יציירם כלל, אבל ימצא המנע דמיונם, כהמנע שני הפכים, ואח"כ יתאמת במופת מציאות הדבר שהוא הנמנע לדמנתו והוציאהו המציאות... וכן התבאר במופת.. יציאת שני קוים יהיה ביניהם בחחילת יציאותם רוחק

1 בעל מלאכת מחשבת עה"ת (ויניציה, 1710) וחנוכת הבית על צורת בית המקדש וכליו (ויניציה, 1692)

2 בעל חושב מחשבות (אמסטרדם, 1723), מעשה חושב על הלי בית המקדש (אמסטרדם, 1716) ועוד.

3 בעל ספר תכונות השמים (אמסטרדם, 1756)

4 בעל ספר נצח ישראל (פפד"א, 1742), אוצר נחמד על הכוזרי ועוד.

5 ראה בסי' עליות אליהו (ווילנא, 1874), ובמיוחד שם בחלק עליות קיר סי' כ"ח, מי"ס, ג"א, ג"ב, ג"ג; כל זאת מעבר לבקיאותו המתגלה מתוך ספריו הידועים.

6 בעל ספר אור עולם (פפד"א, 1777), קרבן ראשית על מסי' ר"ה (פפד"א, 1778) ועוד.

7 חלק א' פרק ע"ג בסוף ההקדמה העשירית.

אחד, וכל אשר ירחקו יסתר הרואה הנזא ממקורו אחד מהם אל האחר, ולא יתכן הפגשם לעולם ואפילו יצאו לבלתי תכלית.. ושני הקוים ההם, האחד מהם ישר והאחד מעוקם..” עכ”ל.

דברי הרמב”ם מכוונים לענף של היפרבולה והאסימפטוטה, אשר מתקבלים כאשר חותכים חרוט ישר במישור המאונך לבסיס החרוט. הרמב”ם בעצמו מציין כי הנושא אכן מסובך ומפנה לספריו של המהנדס היווני אפולוניוס, אשר הצביע על מציאות שני הקוים הללו⁸. כפי שהניח הרמב”ם, דבריו נשארו קשיי הבנה ועוד קדמוני המפרשים ניסו להסבירם ולהוכיחם⁹. למהדורה השנייה של מורה הנבוכים צורף בשנת שי”ג קונטרס בן 4 עמודי פוליו, שבו מסביר רבי משה פרובינצאל בצורה מתוחכמת את הדרך לבנייה הנדסית תלת-ממדית של שני הקוים והוסיף גם הוכחה על כך ששני הקוים הללו אמנם לא יפגשו לעולם. קונטרס זה, אשר גודע בשם „קונטרס שני הקוים”, נדפס בנפרד ממורה הנבוכים והודבק בסוף הספר בחלק מן הספרים שבמהדורה הזאת. מאז לא נדפס שנית במהדורות של מורה הנבוכים. בשל כך נהיה הקונטרס לנדיר מאד ואולם הוא והסברים עליו נשתמרו בפרושים ובכתבי יד שונים בעולם¹⁰.

הנושא של שני הקוים בצורה שבה מתאר אותו הרמב”ם נדון בהרחבה לא רק בחוגים יהודיים כי אם גם אצל חכמי האומות. כ-50 שנה לאחר הופעת הקונטרס הוציא מהנדס איטלקי ספר מיוחד בעל 600 עמוד ובו 13 הסברים ממלומדים שונים על נושא שני הקוים, ביניהם גם זו של ר’ משה פרובינצאל וזו של בעל האפודי¹¹.

בהקדמה לקונטרס שני הקוים (ראה תצלום) מביא רבי משה פרובינצאל הסבר על נושא אחר לחלוטין, ואשר כלל וכלל אינו קשור לדברי המו”נ. מקור הנושא מופיע בספר העיקרים של ר’ יוסף אלבו והוא הנושא שליחס בעל אמצעי ויחתי קצוות. בדומה לרמב”ם מצטט גם בעל ספר העיקרים משפט הנדסי מורכב אשר רק מעטים יכלו להבינו.

Balsam H. (Editor): Appolonius, 7 Buecher ueber Kegelschnitte 8
Buch 2, Theorem 13, 14; Berlin 1861, pp. 69–70

9 עיין למשל גם בפרושים של האפודי, משכיות כסף, מורה המורה ועוד. כמו”כ עיין בס’ חושב מחשבות לר’ עמנואל חי ריקי, מאמר מקוה טהרה פרק ל”ח, בספר אלים לישיב קמאנדיה, מעין חתום, הוצאת אודיסה 2964 ע’ 429–424 ועוד במקומות רבים אחרים.

10 בשנת 1907 פורסם ב־Revue des Etudes Juives מאמר מקיף על ספרו המתמטי של ר’ שמעון מוטוס, ובו גם הסבר על בעית שני הקוים. אולי ממנו שאב ר’ משה פרובינצאל את פרושו.

Barozzius, Franciscus: Admirandum Illud Geometricum Problema, 11
Tredicim Modis Demonstratum, Venezia, 1586

בהוצאות האחרונות של ס' העקרים, אשר טענה את הווא, וההסבר הנכון נמצא רק בהגהה בדפוס וורשא (תרל"ז).

על סמך הקושי הזה מובנת הערת הסיום של רש"ח על המהנדס ועל בעל חוות יאיר. במקום זה ראוי להדגשה נקודה מעניינת:

מהי תרומתו של בעל מרכבת המשנה? ר"ש העלמא, אשר אולי למד את חכמה ההנדסה בהתבסס על ספרי אוקלידס היווני, תרם שתי תרומות. ראשית הוא הסביר את המושג, "יחס בעל אמצעי ושתי קצוות" ושנית הוכיח את נכונות המשפט שאותו מצטט בעל ספר העיקרים. מעבר לכך לתוך דבריו הוא משלב דרך מעניינת לפתרון של מיוואה ריבועית ממעלה שניה בנעלם אחד, ואף מתייחס בתוך כך אל קיומם של פתרונות, "לא-אמיתיים" ומספרים שליליים.

הוכחתו של המשפט הנדון זהה מראשיתה ועד סופה עם ההוכחה המובאת בספרו של אוקלידס¹³. ואולם רש"ח אינו מזכיר כי המשפט מופיע ומוכח אצל אוקלידס. האם רש"ח לקח את הוכחתו משם או שמא כוון בהוכחה עצמית לדעת אוקלידס?¹⁴

נסקור כעת את הערת רש"ח על דברי הש"ך ביו"ד¹⁵.

„קדרת בשר שבישל בה חלב בתוך מעת לעת אסורה וצריך לשער ששים כנגד כל הקדרה" (יו"ד סי' צ"ג). על כך מוסיף הש"ך (בס"ק א') שאע"פ שבדרך כלל אין מציאות שמה שבתוך הכלי יהיה ששים כנגד הכלי, ועל כן התבטל אסור, „...משכחת לפעמים שיהא רוחב הקדרה גדול כל כך שיחזיק (הכלי בבית קבולו) מים שיהיו ששים נגדו (נגד נפח דפנות הכלי) כגון שנחשתה דק ורחבה גדול, וכמ"ש בב"י (בסוף ד"ה כתב בעל העיטור)“.

השאלה שהופנתה אל רש"ח היתה איפה, איך יתכן כלי אשר נפחו הפנימי הנו גדול פי ששים (!!) מנפח הדפנות והבסיס.

אמנם נוכל בקלות לתאר לעצמנו כלי כזה, אם רק נעשהו ארוך ודק מספיק, (למשל סיר עגול גדול — כפי שנמצא בשימוש במסעדות — בקוטר של 36 ס"מ, גובה 18 ס"מ ועובי של 1 מ"מ כבר מכיל 60 פעם את נפח החומר ממנו הוא עשוי). ואולם השאלה המעניינת היא, ואותה פתר רש"ח: מהו הקשר הקבוע הקיים עבור סיר פשוט בעל בסיס ריבועי בין אורך הבסיס, גובה הסיר ועובי המתכת? במה חידושו? המעיין בשיטת החישוב של רש"ח יראה

13 ראה: Euclid, Elements; Book 13, Proposition 9.

14 בביים גבוה לסטנולוגיה הוכנה צ"י מר א. הרץ תוכנית להיראת הנושא הנדון במסגרת ביים תיכון, על פי דרכו של רש"ח.

15 הרקע המתמטי של נושא זה כבר נדון פעם בקצרה לפני כ-50 שנה:

Golovensky, David: Maxima & Minima in Rabbinical Literature
.Scripta Mathematica, vol 1, 1932, pp 53-55.

כי כנראה העלים בעל המסמך - המעשה - הלומד (וממקבל התשובה) פרטים מעניינים אודות דרך החישוב, והסתמך על כך שהרוצה לבדוק את דבריו - ושלשם כך הוא זקוק ליידיע מתמטי נרחב - יוכל בנקל לרדת לעומק דבריו המקוצרים בקונטרס. ואמנם על מנת לפתור את הבעיה בשלמותה זקוקים לחשבון דיפרנציאלי, או לחלופין לעבודה מאוד מדוייקת באמצעות תאור גראפי.

שתי נקודות מיוחדות ראויות לציון: האחת היא העובדה כי רש"ח מצא (ואין הוא כאמור מגלה בפירוש איד; אולי באחת הדרכים שצויינו לעיל או באמצעות קירוב על ידי נסוי ותהייה) כי היחס הגדול ביותר בין נפח הפנים לבין נפח הדפנות והבסיס מתקבל, אם גובה הכלי הרבועי יהיה מחצית אורך צלע הבסיס. לאחר שמצא רש"ח את הערך המכסימלי, הוא מוכיח את נכונותו של ערך זה בדרך מאד מתוחכמת: על ידי דוגמאות רבות הוא מראה כי בין אם נגדיל ובין אם נקטין את גובה הכלי, תמיד הולך וקטן היחס בין נפח הפנים לנפח הדפנות והבסיס, כך נשאר היחס הגדול ביותר במקרה שגובה הכלי הגו מחצית אורך הבסיס. לאחר מכאן הוא אף מנסח זאת במינוח מתמטי.

אין כאן המקום להכנס לפרטי השיטה, אולם כדאי להבליט את העובדה שהיא חוסכת את הצורך להזדקק לשיטות חישוב מתקדמות ושיטתו זו אמנם מהווה חידוש גדול. לאחר שמוצא רש"ח את הגובה האופטימלי, הוא מחשב את העובי כך, שנפח הפנים יהיה אמנם פי ששים מנפח הדפנות והבסיס. דרישה זו מתמלאת כאשר עובי הדפנות הוא $1/360$ מאורך הבסיס לכל היותר. אולם עם כל זה, עדיין נשארות פתוחות שתי שאלות ואולי במציאות התשובות להן נראה את גדולתו של רש"ח ממבט נוסף: וייתכן שגם הללך נכללות בחידוש הכלל המוזכר.

המעין בדבריו של רש"ח יגלה כי הוא עסק למעשה רק במקרה פרטי אחד פשוט, והוא המקרה של סיר בעל בסיס רבועי. ומה בדבר סיר בעל בסיס מלבני או סיר בעל בסיס עגולי כמו רוב הסירים שלנו? כאן טוב מתגלה חידוש נוסף. העושה את החשבון בשני המקרים הללו יראה כי (א) יחס הנפחים המכסימלי שאותו חיפש רש"ח מתקבל דווקא עבור סיר בעל בסיס ריבועי, ולא עבור סיר מלבני (ב) גם עבור סיר בעל בסיס עגולי מתקיים אותו כלל כמו עבור סיר רבועי: גובה הסיר יהיה מחציתו של אורך הבסיס (במקרה זה, מחצית הקוטר) ואילו עובי הסיר שוב $1/360$ (מקוטר הסיר)

מבלי להזכיר זאת במפורש חידש א"כ רש"ח 3 כללים, והשאר לקורא את הבנת תגליתו, ואליהם הוא התכוון שלא קדמו בכך אדם מעולם, ואכמ"ל.

ברצוני להוסיף עוד מספר נקודות אודות ידיעותיו בחכמה של רש"ח. גם בפרושו לתורה ולהגדה של פסח הוא מביא ענינים המראים בקיאותו בחכמת: להפטרה של פרשת נח הוא דן במידות האבנים הטובות והמרגליות שימלאו את תחומי ירושלים י"ב מיל על ח"י מיל¹⁶, וזאת על סמך חכמת

16 ילקוט שמעוני, ישעיה ס"י תע"ח.

התשבורת והחשבון. כמו"כ בפרושו להגדה (כולנו חכמים וכו') הוא דן על בקיאות בחכמת המולדת. אף במרכבת המשנה הוא דן לפעמים בבעיות חשבוניות מסובכות: כך לדוגמה בהל' שבת לענין חלון שבכותל שבין הצרות של שני שותפים והדיון המתמטי נובע מתוך דברי הרשב"א¹⁷. במקום אחר הוא דן בסוגיא החשבונית של שכונת הקברים¹⁸ ואילו במקום שלישי הוא דן בהבט מסויים של מדידת תחום שבת¹⁹. מן הראוי עוד לציין כי בדעתו של רש"ח היה להדפיס גם פרוש להלכות בדיש החודש לרמב"ם, וזאת בחלק העשירי מספריו — שלחן לעולה²⁰.

נסיים הערות אלה בתיאור קצר של י"ד הנושאים המתמטיים הלכתיים אשר בהם עוסק רש"ח בקונטרסו ברכות בחשבון:

הנושאים המתמטיים — הלכתיים בקונטרס ברכות בחשבון

1 ד"ה ירושלמי:

ירושלמי סוף מסכת סוכה, א"ר חשבתים שאין משמר נוטל ושונה בשדה אחוזה (בראש היובל) עד שיטול חברו.

עיינן בשו"ת חכם צבי סי' קכ"ב המסביר שהקביעה של 24 משמרות דווקא נעשתה בחכמה גדולה, כך שאין משמר נוטל בראש היובל עד שכל המשמרות האחרים יטלו תחילה אף הם בראש היובל.

בעל מרכבת המשנה מסביר את אופן החישוב על פי הסברו של החכם צבי. וע"ש בדברי מראה הפנים ושירי קרבן וכן בהערות „תורתן של ראשונים" שם על פי מדרש תהילים ע"ה.

2 ד"ה פומה:

מסביר את הגמרא בסוכה ג"ח: לענין שמיני עצרת שחזור לפייס כברגלים; ומסביר בעל מרכבת המשנה את החידוש בשיטת החכמים של רבי שאפילו שתי משמרות מפייסין, זאת על סמך חשבון הקרבנות.

17 עיין ערובין ע"ו, רמב"ם פ"ג מהלכות ערובין הלכה ב', במגיד משנה ומרכבת המשנה שם.

18 בבא בתרא ק"ב, „...וכגון שבדק באלכסוונא"; עיין מרכבת המשנה לרמב"ם הלכות מכירה פכ"א הלכה ו'.

19 רמב"ם פכ"ח מהלכות שבת הלכה י"ח ומרכבת המשנה שם.

20 ראה הקדמת רש"ח לשלחן עצי שיטים על הלי' שבת (ברלין, 1762):

„...השלחן העשירי קדש לה' עת יקרא חפצי בה וארצך בעולה. וקראתיו שלחן לעולה..... ובסופו פרוש על הלכות קדוש החודש להרמב"ם ז"ל, ביאור נחמד אף נעים.. עכ"ל.

3 ד"ה פסחים קט:

עונה על קושית ר' פנחס ב"ר פילטא בסי' ברית שלום (לפ' תרומה) (פפד"א תע"ח) שהרי יכלו להטביל את השולחן של מקדש באלכסון בלי צורך לגמרא בגמרא שם שהשולחן היה של פרקים על מנת להטבילו חלקים חלקים. כך לא היה כלל צורך לשאלת הגמרא ששמא טבלוהו בים של שלמה.

4 ד"ה בילקוט:

מסביר את דברי הילקוט שמעוני לפ' בשלח (התחלת סי' רנ"ח ומקורו בשוח"ט פ' ע"ח) "...שחשבון הוא שהיה המן יורד לישראל בכל יום מזון אלפיים שנה וגבהו ששים אמה".

5 ד"ה עכו"ם:

מסביר את דברי התוס' במס' ע"ו כד. ד"ה אבני מלואים, האם האבנים שבקשו חכמים לקנותן מדמא בן נתינה היו מיועדות לאפור או לחושן.

6 ד"ה בשבת:

מסביר את דברי הגמרא והתוס' במס' שבת לה. ד"ה ת"ר תלתי מיל, לענין שעור בן השמשות.

7 ד"ה פסחים פט:

מסביר את החשבון של דברי רבינא שאמר שם מאה פפי ולא חדא רבינא.

8 ד"ה במ"י:

מסביר את דברי הילקוט שמעוני לפ' נשא (בסי' תשי"ד) שההפרש בין קערה למזרק הוא שמזרק גילדו דק וקערה גילדה עבה, והחשבון איך ששני הכלים שווים במידה; מתרץ קושיית בעל ס' אור יקרות לר' יוסף בנימין זאב וואלף (פפד"א תק"ב) בענין זה.

9 ד"ה בכורות:

מסביר את דברי התוס' במס' בכורות בדף ג': ד"ה כהנים זלויים פוטרים את עצמן מק"ו על סמך חשבון מנין הלויים בפ' במדבר.

10 ד"ה נשאלתי:

מסביר את הערת הש"ך ביו"ד סי' צ"ג ס"ק א' בדבר האפשרות שיתכן כלי בישול שנפח הפנים שלו גדול פי ששים מנפח החומר שממנו הוא עשוי (המעטפת).

מסביר את נושא יחס בעל אמצעי ושתי קצוות, והקשר עם צלע המעושר
המשושה המשוכלל המוזכר בס' העיקרים לר' יוסף אלבו (מאמר ג' פרק ג)
והמוסבר בקונטרס שני הקוים לר' משה פרובינצאל. עיקר התייחסותו של רש"ח
הוא לדיון של בעל שו"ת חוות יאיר (סי' קע"ד) בנושא²¹.

12 בד"ה בס' עברונות :

מסביר את הכלל המוצג בס' העברונות לידע מתי חוזר שנית מולד בהר"ד.

13 ד"ה זבחים :

מסביר את הגמרא ואת דברי התוספות במס' זבחים ס"ג. ד"ה חוץ
מכבשו של המזבח, לענין שיפוע הכבש ואורכו. נושא זה נדון אצל מפרשים
רבים. עיין לדוגמה מעשה חושב לר' עמנואל ח' ריקי פ"ו מ"ו ד"ה וכבש
היה לדרומו וכו' ; בית דוד למשניות מס' מדות פ"ג מ"א ; שו"ת חוות יאיר
סי' קע"ג (על סמך דברי ברכת הזבח למס' זבחים שם), ועוד.

14 ד"ה ערובין :

מסביר את גירסתו השניה של רש"י (ובלשון אחר שמעתי) בדף פ"ג.
לענין חשבון שעור החלה. (ברש"י ד"ה אי הכי שפי הוי להו).

נוכל לסכם הערות אלה על חכמתו של רש"ח בדברי המדרש על המלך²² :
...ולא על דברי תורה בלבד היה תייר שלמה, אלא על כל אשר נעשה תחת
השמש... א"ל הקב"ה, אחרי דברי תורה איללת — חייך שאין אני מקפח
שכרך" — וידובבו שפתי ישנים.

21 דר. צבי לנגרמן הפנה את תשומת לבי לכך, כי לאחרונה שוב התחדש הענין בנושא
שני הקוים כפי שהוא נדון בספרות היהודית. ראה סיכום ראשוני בענין זה אצל :
Clagett, M; Archimedes in the Middle Ages, Vol. 4 A Supplement
on the Medieval Latin Traditions of Conic Sections (1150 — 1566),
Part 1, Philadelphia 1980, pp 335—341.

22 שהש"ר פ"א סי' ז'.

על ייחוסו של בעל חידושי הרי"ם זצ"ל

ידוע שרבינו החידושי הרי"ם זי"ע¹ התיחס עד להרה"ג ר' משה רוטנבערג רבה של ג' קהילות אה"ו², בן הרה"ג ר' מרדכי זיסקינד³ שתשובותיו נדפסו בהמבורג. שם המשפחה המקורית של רבינו החידושי הרי"ם היה ראטענבורג ומשום-מה נשתנה שמה לזו של אלטר. לחקר המשפחה המיוחסת הזו הוקצע מקום חשוב בספרו של הרה"ח ר' יהודה ארי' לייב בלאכעראוויטש הי"ד, „זקני מחנה יהודה“, ווארשא, תרצ"ט⁴. שם מונה את שמות אבותיו עד להרה"ג ר' משה רוטנבערג אבדק"ק לעווארטב שהוא הדור התשיעי והוא, זה האחרון, היה „בן בנו“ של הרה"ג ר' משה ר"ט אבדק"ק אה"ו. המזור בדבר שדור העשירי, דודו של אבי רבה של לעווארטאב, והבן, בנו של הרב של האבדק"ק אה"ו חסר — שמו אינו ידוע.

כותב תולדותיהם של רבני ג' הקהילות אה"ו, ר' יחזקאל דוקעס⁵, המומחה הגדול בנושא זה, גם הוא לא הביא בספרו כל פרטים על בנו של הרה"ג ר' משה. הוא רושם שהיתה לו בת שנשאה להרה"ג ר' יעקב סג"ל לנדא

1 תקניט — כ"ג אור תרכ"ו.

2 היה רבה של ג' קהילות אה"ו (אלטונה — המבורג — זנסבעק). לזמן מה שימש ברבנות ביחד עם החכם צבי, ומשנת תס"ט כרבה היחיד. נפטר ד' שבט תע"ב. (ראה י. דוקעס: אוה למושב, קראקא, עמ' 14 (בערך החכם צבי), ועמ' 18—21. ראה ג"כ מגילת ספר הוצ' כהנא, הארשא, תרנ"ז עמ' 22—24; כלילת יופי, לרח"י דמביצר, תרמ"ה—ח לפי המפתחות של ר' יעקב דוב מנדלבוים „מפתח לספר כלילת יופי“ ניויורק, תשכ"ח עמ' 66. (הרה"ג ר' משה רויטענבערג היה גיסו של כ"ק הרה"ג ר' משה בהגר"א ברודא זצ"ל).

3 הרה"ג ר' מרדכי זיסקינד בהג' ר' משה רויטנברג, ע"י כלילת יופי לפי מפתח הנ"ל עמ' 59. (לסי' שאלה אין מקום, שנפטר בודאי לפני תע"ב). ע"י ג"כ ניסנבוים: לקורות היהודים בלובלין לובלין, תר"ס עמ' 66, נזכר ג"כ עיר תהילה, הארשא, תרמ"ו עמ' 27 מס' ל"ז, ובנו הרה"ג משה דנן, שם עמ' 28 — שניהם ללא פרטים. 4 בסוף ספר „יכהן פאר“, ירושלים, תשכ"ד נדפס שלשלת ייחוסו לש הרה"צ ר' חנוך צבי הכהן לוי זצ"ל, רבה של בנוין, מאת ר' יהודה לייב הכהן לוי, בשם „גזע פאר“. בעמ' ע"ד—ע"ה רושם את החלק הנוגע למרן החי הרי"ם, אבל למעשה אינו מוסיף פרטים על אלה שכבר רשמם הרה"ח רא"ל בלאכעראוויטש הי"ד. גם הוא אינו יודע מי הוא שמקומו באות 9 דהיינו מי שהיה אביו של הרה"ג ר' משה אבדק"ק לעווארטאב ובנו של הרה"ג ר' משה רבה של אה"ו.

5 במקום המסומן בהערה 2 ובעמ' 21 מעתיק את הכתוב על המצבה של בת שנפטרה באלטונה.

רבה של לעווארטאב,⁶ בלי פאטים לא על התב"א או על הרב הזה, ורושם זכרה של עוד בת שנפטרה ונקברה באלטונגה. אי אפשר ליחס את בעל חידושי הרי"ם אחרי ר' יעקב לנדא, שהרי הוא היה משבט לוי בעוד שגזע גור אינם לוויים. ומה גם שישנה מסורת משפחתית שהייחוס הוא בן אחר בן, ולא מבנתיה דמורין. ויש להוסיף תמיהה על מצב מתמיה זה: בספר „שאלות ותשובות מהר"ם זיסקינד",⁷ שהביאה לדפוס אלמנת הרבה"ג מהר"ר משה ר"ב וסודר על ידי תלמידו המובהק ר' יוסף בן הדיין ר' ירמ' פירשט,⁸ לא נזכר לא בהקדמת המהדיר ועד כמה שיכולתי לראות בשום מקום בספר הזה, זכר לזרעו של המר"מ הנ"ל שגם מתשובותיו נכללו בספר זה.

ובכל זה, מצאתי שהיה לו בן. בשנת תקכ"ב נדפס בזולצבאך „ספר הישר לרבינו חם". מן השער אינו יוצא שם המוציא לאור, מה שכן נאמר במפורש בהסכמותיהם של שני הרבנים המסכימים על הוצאה זו. מאלה יוצא ששני בחורי חמד ראו לנכון להציא את הספר מחדש אחרי שגעשה ליקר המציאות. רבה של פפערשע הרה"ג ר' יצחק זעקל עטהויען וצ"ל⁹ התחתם על ההסכמה ביום אסרו חג שבועות כותב בין השאר „הנהו תרי צורבא מרבנן בחורים חריפים וחורפייהו מחליא לה לשבחא דאתא מעלמא, שהם בנן של קדושים ה"ה הבח' המאפלא כהר"ר מאיר בן מכירי ומיודעי הדיין המצויין כמוהר"ר ליור טורלאך¹⁰ קבע ב"י מסמרות בשותפות עם

6 אין בידי לברר זהותו, מתי שימש שם ברבנות — ואותו הדבר גם בנוגע להרה"ג ר' משה רבה לברטוב — וראה לקמן.

7 דוקעס רושם שם עמ' 19 ג' הוצאות של ספר הזה. המבורג תנ"ו (שהוא מן הנמנע, הספר נדפס אחרי מות הרה"ג ר' משה וא"כ אי אפשר להקדימו לשנת תע"ב) הוצ' אמשטרדם תע"ו, ושנת תק"ו. אמנם נדפס בשנת תע"ו אבל לא באמשטרדם, אלא בהמבורג. מה שהטעה אותו שעל השער נדפס באותיות גדולות הפרט גבעת עולם = ונדפס בנייר נאה ובאותיות גדולות מהודר אמשטרדם (באותיות גדולות) בבית האומן יאהן ראהיו". הוא חשב את הנדפס באותיות עולה לו תק"ו. (מה שברור שהוא טעות דפוס בהשוואה עם ההסכמות שהן משנות תע"ה/תע"ו ומה גם שהרה"ג המהדיר ר' יוסף פירשט נפטר ב' דר"ח אדר שני) ומקום הדפוס הוא מקום ששם הדפ"ס ראהו דהיינו המבורג.

8 ראה דוקעס חכמי אה"ו, המבורג, תרס"ח עמ' 15/14.

9 מחבר ספר שו"ת אור נעלם, וספר אור לו בציון, קרלסרוהע, תקכ"ה. ראה מאמריו של הרושם את כל הסכמותיו, ומה שעלה בידו לאסוף לתולדותיו.

L. Loewenstein: *Blaetter f. Jud. Geschichte & Literatur*, vol. 1. p. 41 idem: *Gesch. d. J. i. d. Kurpfalz*, FfaM, 1895 p 244 f. n. 3; idem: *Zur Gesch. d. Rabbiner in Mainz 1615—1848*, in JJGL vol. 3. FfaM 1905.

10 מן הסכמת הרה"ג ר' יהשע העשיל לכוב יוצא שהיה דומ"צ בוורמיישא. לפי דברי לונשטיין *Gesch. d. J.i. Kurpfalz* עמ' 168 בהערה יש להוסיף שר' מאיר דנן הוציא לאור פירושו של הרה"ג ר' אליהו לואנץ לקהלת. מכלל יופי ברש"י, תקל"ה.

הבח' המופלא כהר"ר משה נכד הגאון כמהור"ר משה אבדק"ק האמבורג. והבח' הנ"ל הוא חוט המשולש מבני גאונים גדולים, נכד הגאון המפורסם כמהור"ר זיסקינד רויטענבורג...". הרי שיש כאן נכד לרבה של המבורג הנקרא בשמו — משה, שהנו עוד בחור בשנת תקכ"ב ועוסק בזיכוי הרבים. מדברי הסכמה זו אין אנו למדים פרטים על האב, אביו של הבחור, ובא הכו"ב הש"ג ומכרי"ע. הרה"ר יהושע העשל לבוב יי אבדק"ק שוואבאך וכל מדינת אנשבאך שהסכים גם הוא (הסכמתו בלי תאריך) להדפסת הספר שנעשה כל כך יקר המציאות, שאפילו בלאות אינו קיימין" מהם. אף הוא מעיד על, הנהר תרי בחורי חמד ה"ה הבה"ח המשכיל והשנון כהר"ר מאיר בן המופלא הדיין מוה"ר ליור טורלאך מוירמיישא והב"ח המשכיל והשנון כהר"ר משה בן מוה"ר ליב רויטנברג מהמבורג...".

ובכן אם נצרף הפרטים מן ההסכמות: אחד השותפים בהוצאה היה הבח' ר' משה בן המהור"ר ליב מהמבורג בן הרה"ג ר' משה רויטנברג רבה של ג' קהילות אה"ו, בן הרה"ג ר' מרדכי זיסקינד בעל שאלות ותשובות הנ"ל.

נוסיף שהשם ליב די נפוץ הוא במשפחת גור, ומה גם שרבה של לעונרטאב אף הוא היה נקרא בשם משה. נדמה לי שמותר להביע ההשערה שהרב משה זהה הוא עם הבח' מוציא לאור ספר ישר לרבינו תם, והוא הוא בנו של ר' ליב. ואם כנים דברי ההשערה זו, אזי ר' ליב דגן הוא הוא הטבעת המקשר את שלשלת הזהב של משפחת גור לרבה של אה"ו, זכר צדיקים לברכה.

11 נפטר כרבה של שוואבאך תקליא (ראה לונשטיין קורפמאלק עמ' 100). לתולדותיו ראה וואכשטיין במאמרו שבספר "גיר לדוד" (ספר היובל לכבודו של דוד סימונסון), פסד"מ, תרפ"ג עמ' 280—287 בחלק הגרמני. (ראה ג"כ לתולדות המשפחה לבוב הנ"ל בספר מצבות ויוגא ומצבות א"ש לפי המפתחות. ומאמרו של הר" צבי הורוויץ, דרעודען במאגאטשוריפט כרך 72 (1928) ויוגובותיו של וואכשטיין שם כרך 73 (1929) עמ' 66064 ודברי הורוויץ שם.

כזית בכדי אכילת פרס לענין ברכה אחרונה

רווח מנהג לברך ברכה אחרונה אם אכל אדם שיעור כזית, אף אם לא איימו בכדי אכילת פרס, האם יש למנהג על מה שיסמוך?

המגן אברהם באו"ח סי' ר"י ס"ק א' סבור שלברכה אחרונה יש צורך בכזית בכדי אכילת פרס. הוא מביא מקור לכך מהמשנה בכריתות י"ב: ומהגמרא שם. נאמר שם ששיעור החיוב על אכילת חלב, ושאר מאכלות אסורים הוא כזית בכדי אכילת פרס.

אך יש לדון בהוכחה זו, אפילו לענין מצוות, כי יתכן שדווקא לענין חיובי עונשין יש צורך באכילה חשובה, שהיא כמות של זית בזמן מזגבל וקצר, אך לענין אכילת מצוה כגון מצוה, מרור, ד' כוסות, או לענין מצוות עשה שיאכלו הכהנים חטאות, לא תהיה כלל הגבלה של זמן וכן הקשה בשו"ת מוצל מאש לר' יעקב אלפאנדארי בסי' ט"ז.

מאותה הסיבה אין גם הוכחה מאיסור אכילה ביום הכיפורים, שלגביו נפסק בשו"ע דבעינן ככותבת בכדי א"פ, ומקורו מהגמרא ביומא פ"ג. לגבי מקור זה, ניתן גם לומר כדברי העולת תמיד בסי' כ"ז ששם בעינן שיעור שיש בו ישוב הדעת, וזה דווקא כשאוכלים בזמן קצר, ולכן אין די בשיעור כזית, ויש צורך בשיעור כותבת.

במפורש מצאנו בפסחים ק"ד: לגבי מרור: „אכלן לחצאין (כלומר שני חצי זית בנפרד) יצא, ובלבד שלא ישהא בין אכילה לחבירתה יותר מכדי אכילת פרס“.

ועדיין יתכן לומר שדווקא במרור בעינן כזית בכדי אכילת פרס, כדי שירגיש את טעם המרירות, אך לא בשאר המצוות, ואפילו לא במצה. ומהגמרא בפסחים קט"ו: לגרסת הר"ח זהרשב"ם ישנו מקור לזה. כי הגמרא אומרת לגרסתם: „בלע מצה יצא, בלע מרור לא יצא“, ומסביר הרשב"ם: „דבעינן טעם מרור וליכא, דמשום הכי קפיד רחמנא למרר את פיו של אוכל, זכר לזימרו את חייהם“.

ואפילו אם נרחיב את חובת כזית בכדי א"פ גם למצה, וכדמשמע מהגמרא במנחת ע"ה: ומרש"י שם, וכפסק הטור, השו"ע וכל האחרונים, [ודלא כדמשמע מרש"י בברכות ל"ז], עדיין לא נצטרך להגיע למסקנה שבכל מצוות האכילה יש צורך בכזית בכדי א"פ, ונוכל לומר שבסעודות שבת ויו"ט, שבעינן שיאכל כזית, אין צורך שיאכלו בכדי א"פ, כי ניתן לומר שאמנם חיוב אכילת פת בסעודות שבת ויו"ט הוא כדי לתת לסעודה חשיבות, ויתכן אפילו שיש כאן דין אכילה של כזית לפחות מדרבנן, אך חובת האכילה קשורה גם למצוות עונג-שבת, ולהנאה, ואדם אינו נהנה דווקא כשאוכל בזמן קצוב, ומכיון שלפעמים

אדם אוכל מעט מעט, ולא בכדי א"פ, דין האכילה בסעודה בשבת, יהיה באכילה כדרכה, ולא בכדי א"פ¹.

ואם נרחיב את חובת כזית בכדי א"פ לכל מצוות האכילה, אין צורך לומר שנצריך זאת גם לענין ברכה אחרונה של אכילה ברשות, כי יתכן שברכה אחרונה קשורה להנאת האכילה — או להנאת מעיו, או על הנאת גרונו — וכמו שכתבנו לעיל, שייך לדבר על הנאה מכמות של כזית, אפילו אם אינה נאכלת בזמן מוגבל, וכן חילק בשו"ת מוצל מאש בסי' ט"ז, ובעוד אחרונים.

המגן אברהם בריש סימן ר"י הביא מקור גוסף לחיוב כזית בכדי א"פ לענין ברכה אחרונה, מהשו"ע או"ח סי' ר"ח ס"ט, ששם נאמר שאם ערבר קמח מחמשת מיני דגן עם קמח משאר המינים, ועשו ממנו לחם, מברכים ברהמ"ז רק אם יש בו כזית בכדי א"פ, ולענין ברכת 'המוציא', די בטעם דגן אע"פ שאין כזית בכדי א"פ. יוצא שלענין ברכה אחרונה יש צורך בכזית בכדי א"פ. מקור המגן אברהם — ברא"ה על מסכת ברכות ל"ו, ומהרא"ה שם משמע שגם לענין ברכה אחרונה בעינין כזית בכדי א"פ.

אך קשה, הרי הדין הזה הוא בחפצא של הלחם, ששיעור העירוב הוא בכזית א"פ, ושפחות מזה אין עליו שם לחם לענין ברהמ"ז, אך מאן לימא לן שלא חשיב מעשה אכילה אם אכלו פחות מזמן א"פ? וכן הקשה בשו"ת מוצל מאש.

וראיה לקושייתו — קמח מחמשת מיני דגן שאין בו כזית בכדי א"פ שעשאו מעשה קדירה, פסק בשו"ע שם שמברך אחריו 'בורא נפשות', והרי אין בו כזית בכדי א"פ, וכיצד ניתן בכלל לברך עליו ברכה אחרונה? ובעל כורחנו עלינו לומר שהגדרת 'לחם', שתלויה בכמות הערוך של קמח מחמשת מיני דגן, שונה מדין כזית בכדי א"פ, לענין ברכה אחרונה.

ועיין בשו"ת מים חיים לבעל הפרייחדש בסי' א', שסובר שלענין ברכה אחרונה יש צורך בכזית בכדי א"פ, וכדעת המ"א, וכתב שדין ברכה ראשונה, תלוי אמנם בהנאה, אך דין ברכה אחרונה אינו תלוי בהנאה, אלא באכילה,

1 לענין מה נאמר שיעור כדי אכילת פרס, עיין במשנה בכריתות שכתבה לגבי אכילת איסורים: 'עד שישהא בכדי א"פ מתחילה ועד סוף', והכוונה מתחילת האכילה הראשונה, ועד סוף האכילה האחרונה. וכן פסק בשו"ע או"ח תרי"ב, אך עיין בגמ' בפסחים ק"ד: שכתבה לגבי מרור: 'ובלבד שלא ישהא בין אכילה לחברתה יותר מכדי א"פ', ויוצא שדין א"פ הוא בשיעור ההפסקה שבין האכילות. וכך כתב בשו"ע. ואם כי במ"א ובחפ"י יעקב הבינו את שני המקומות בשוה, יש מקום להבנת הראש יוסף שבחפ"י יעקב שם, שהשו"ע דייק בלשונו, ולפי"ז יתכן שיהיה חילוק בין מצוות ואיסורים, שבמצוות שיעור כדי א"פ הוא בהפסקה שבין האכילות, ובאיסורים — השיעור המצרף את האכילות בכללן. ועיין בתוס' בכריתות י"ב: ד"ה מתחילה שמשמע ממנו שגם לענין איסורים שיעור כדי א"פ הוא בהפסקה! ועיין ברכות ל"ז: לגבי אכילת מצה, שמשמע שהשיעור הוא לגבי כלל האכילה, ואכילת מצה היא מצוה.

ואכילה בכל מקום היא בכדי א"פ! והיא חבילה מלאה שדין ברכה אחרונה תלוי באכילה מרש"י בברכות ל"ט. וז"ל רש"י: „לגבי ברכת פירות הארץ, 'אכילה' כתיבה, ואכילה בכזית". ודבריו מבוארים בש"ס לגבי ברכת המזון שמקור חיוב הברכה הוא מ, ואכלת ושבעת וברכת...". אך קשה, אפילו אם נקבל שדין ברכה אחרונה תלוי באכילה, אך מי אומר שדין האכילה אינו תלוי גם בהנאה? מהמשך דברי הפר"ח משמע שהוא סבור שכל דין אכילה תלוי בכזית בכדי א"פ, ושאינו לכך שום חריגים. וכהוכחה לכך הוא מביא את הגמרא בסוף פרק לולב הגזול בדף מ"ב: שם מובאת התוספתא האומרת שמרחיקין מצואת קטן שיכול לאכול כזית דגן ארבע אמות, לענין קריאת שמע ותפילה, ומוסיף רב חסדא: „והוא שיכול לאכול בכדי א"פ". ומסביר רש"י: „אבל אם צריך זה הקטן לשהות יותר מכאן, הרי הוא כאוכל עכשיו חצי זית, ולמחר חצי זית, שכן הלכה למשה מסיני, שאין אכילה מצטרפת לשהיה ארוכה מזו".

אך תוך כדי דיבור ממשיכה הגמרא ואומרת: „ובגדול אע"פ שאינו יכול לאכול בכדי א"פ, ומיד אח"כ מובא המשך הברייתא האומרת: „יכול לאכול כזית צלי, שוחטין עליו את הפסח שנאמר: „איש לפי אוכלו", ואין מי מהאמוראים או מהראשונים שמזכיר שצריך בכדי א"פ, ויוצא שכל תחום טעון דיון לגופו, ואין ללמוד מתחום אחד לרעהו ללא הוכחה מפורשת בש"ס, כשקיימים חילוקים ישרים בין המקורות המפורשים בש"ס, לבין ברכה אחרונה. אם אין זמן א"פ מצרף את האכילה, מה יצרפה? יתכן אולי לומר שהכוונה מראש תצרף, אפילו אם יהיה פער זמן גדול, אך עיין ברש"י בסוכה מ"ב. שמשמע ממנו שכל אכילה של יום אחד מצטרפת, וכמובן שנצטרך לדון האם שינת קבע וכדומה, תהווה הפסקות, ויש לדיון זה מקבילות בנוגע לברכת התורה, ברכת סוכה, ברכת תפילין וציצית, ברכת בורא מיני בשמים, ועוד.

מאמר זה אמור ביחס לדבריו של ידידי ר' זאב ויטמן שכתב במאמרו ב'המעין' של ניסן תשמ"א בהערה 23: „תמוה הדבר שלא הכל מקפידים לאכול כזית פת ברציפות (לא בחפזון) בכל ארוחה, כדי שלא להכנס לספיקות בענין ברכת המזון, שהרי פשוט לכאורה שאם אכל כזית פת ביותר מכדי א"פ, אין לצרף את אכילת הכזית לענין חיוב ברכת המזון...". עיי"ש. ואם כי המגן אברהם, הגר"א בסי' ר"ח ס"ט, המשנה ברורה וערוך השולחן בריש סי' ר"י פסקו שלצורך ברכה אחרונה יש צורך בכזית ברכת פסח, אך במטה יהודה לר' יהודה עייאש בריש סי' ר"י, ובשו"ת בית יהודה שלו בסי' ז', וכן בשו"ת מוצל מאש, וכן בעל כנסת הגדולה [הביאו העולת תמיד בסי' ר"ז], וכן בשו"ת בני חיי [הובא בשו"ת בית יהודה שם], סוברים שאין צורך [והפרי מגדים ועולת התמיד מביאים את דברי המקילים, ומסתפקים למעשה].

ועיין ודייק בשולחן ערוך שאמר שהיבבים ברכת המזון על שיעור אכילה של כזית, ולא הזכיר בכדי א"פ, וכמו כן הרמב"ם סתם ולא הזכיר, וגם במשנה ובגמרא בברכות מ"ט: לא הזכירו זאת, אלא הזכירו רק את הכמות — כזית, ואם לדעתם יש צורך בכזית בכדי א"פ, היה עליהם לפרש זאת. ויש לו למנהג ישראל בסיס רחב שעליו יסמך.

מרון הרב קוק והבדלה בין קדש לחול

בגליון האחרון של „המעין”¹ מובא ש„הרב קוק היה מתנגד נלהב לרב שמשון רפאל הירש ושיטתו, ולא פחות היה ר' שמשון רפאל הירש מתנגד נלהב לשיטת הרב קוק. המתעמק ב„אורות הקדש” ומוצא בהם דברים עמוקים ונפלאים, מוצא בצידם דברים שבהם ניכרת השפעה של דעות שלא צמחו על קרקע היהדות — דעות אשר נגדן נלחם ר' שמשון ר' רפאל הירש בחרוף נפש”. בדברים אלה יש כמה נקודות הטעונות בירור ותיקון, כדי להציל את עצמנו מקללת השומע זילותא של תלמיד חכם ושותק².

א. איני בקיא בדבריו של הגאון ר' שמשון רפאל הירש, ואיני יודע מנן הבטחון שהוא היה מתנגד למרון הרב קוק בנקודה שהוזכרה. על כל פנים לגבי יחסו של מרון הרב קוק אליו, ברור שהדברים צריכים להאמר ביתר זהירות ודיקדוק, שהרי הוא הרבה לשבח את „ההזרחה של גדולי הדור העברי, כהרש”ר הירש והר”ע הילדסהיימר ז”ל”, על „כה האיגוד של דעת העולם הדיים עם אימני יראת ד' מאהבת תורה ומצוות באמונה בלב שלם”³. והוא אף קרא לזכור „זכר גדולי אשכנז כהג”ר שמשון רפאל הירש ז”ל וסיעתו, אשר הצליחו לבסס את יסוד היהדות הנאמנה על עמודי כל משאלות החיים הטובים והנאים”, — שרעיון זה „חובתנו הנאמנה לעת כזאת באה”ק”, כמובן לא מתוך חיקוי עוור, אלא בהתחשבות „באותו שינוי האופי שיש בין צורת החיים שבגולה לצורתם בארץ אבות, במקום התקוה”⁴. וכן הגדיר את „אחינו היקרים שלומי אמוני בני אשכנז, ההולכים בעיקבות הגדולי—הדעה, נזר אלוקים המרומם הנר”ש רפאל הירש ז”ל, אשר הציל בגבורת ישע ימינו את שארית ישראל המערבית, ע”י אשר למד והורה לאחוז בכל תכסיסי החיים במלואם, לכונן על ידם את עמדת היהדות הנאמנה...”⁵. על כן שמח מאד על „התחברות עם היראים שבאשכנז, אותם שהתאימו את צרכי הזמן עם התורה והיראה”; רק שנוכל לקבל „היתרונות המצויים באחינו היקרים הללו, חלוצי הגנת ד' שבאשכנז”⁶.

1 המעין תמוז תשמ”א, עמ' 61.

2 בבא מציעא פד, ב.

3 אגרות הראיה ב כו.

4 שם שם שם.

5 שם א קפב (אגרת זו של הרב א”י קוק הוצתקה במלואה בהמעין, ניסן תשכ”ד

עמ' 55—56).

6 שם שם קו.

אבל אין זה יכול לבוא בשם קדושה וצדקה המהוים, העלות העליונות שרק על פי חינוכנו היינו יכולים לזכות בהן. שהרי כפי שחוזר על כך מרן הרב קוק פעמים אין ספור, „דוקא מבית המדרש העתיק וממתמידיו, תצא תורה ואורה לישראל“. „חורבן נורא הוא לישראל, חלילה אם יאספו חסידיו לחלילה החדרים, בתי התלמוד-תורה, והישיבות על פי צביונם העתיק, אפילו אם יבואו תחתיהם בתי ספר וגימנסיות מרופדות ברפידות של אמונה ויראת שמים. אין אנו בטוחים בכל המכוונות המורכבות ואין אנו יכולים לקוות בהן תוצאות לטובה, רק אם יהיו לנו מרכזים העומדים בהוד קדושתם ועתיקותם, בלתי לרי לבדי“⁷. לא נציל את האומה בכללה על ידי הקמת „בתי ספר גבוה לחכמת ישראל“, בו ברור, „שישתבש הענין הרבה, והקליפה תתרבה על התוך, ויהיו לנו ממנו חכמי היהדות מה שהיו והינם לנו הרבנים של בתי המדרש הרבנים שברוסיה מכבר ושבאשכנז עכשיו“⁸. הישועה רק תבוא „על ידי הגדלת הכוחות הפנימיים הבאים מקדושת ישראל העצמית, הכוחות שאינם צריכים להמתין עד שיתנו אומות העולם עליהם הסכמה, כי הם בעצמם, חיים וקיימים נאמנים ונחמדים לעד ולעולמי עולמים, על אבותינו ועלינו, על בנינו ועל דורותינו, ועל כל דורות זרע ישראל“⁹.

אמנם „כשהרבתה השערוריה הרוחנית במערב אירופא להפיל חללים, לקצץ את נטיעותינו הטובות על פי נוסח אשכנזי במערכה של הציביליזציה, ושווי הזכויות שתחת כנפיה, אחר נפילות רבות ונוראות, התאוששו טובים וישרי לב, צדיקים וגדולים בתורה, לרכוש את הקולטור. הזמני, ולהתאימו לחיי היהדות כפי האפשרות. הצילו אמנם רק מעט מהרבה, אבל הם היו צריכים להתלבש בבגדים שאולים, למוד מדתם של ישראל בקו אשכנזי, על כן רק להחזיק להם טובה על אותו החיל אשר עשו אנחנו צריכים, ואין לנו להתפלל כלל, על מעוט ההצלחה שבתנועתם בפנים ידועות“. „אנחנו אמנם, הלא נשתנו עלינו הזמנים, לא בפילוסופיה אשכנזית אנחנו צריכים לבוא, כי אם בחפץ חיים עבריים, שמקורו האמיתי הוא מקור מים חיים של תורת ד' אשר עמנו“¹⁰.

ב. לכן משונה ומוזרה היא הקביעה הנוראה שנחלטה באותם דברים המובאים בפתח דברינו, בלי שום הוכחה על „השפעה של דעות שלא צמחו על קרקע היהדות“ לגבי הלך מחשבתו של מרן הרב קוק, — רחמנא ליצלן מדעה מזיקה זו הגובלת בזלוול תלמידי חכמים.

7 שם ב רז—רו.

8 שם א מז. דברים אלה לא היו מכוונים נגד הרב הירש ז"ל שאף הוא התנגד לתחליף לישיבות בצורת בית מדרש לרבנים.

9 אדר היקר כו.

10 שם נו—נח. לגבי יחסו מרן הרב קוק ליהדות החרדית בגרמניה וכן לגבי הגרש"ר הירש עיין עוד בחוברת „לשלשה באלולי“ ח"א סע' נב.

11 עקבי הצאן קט.

נכון שמרן הרב היה מכיר היטב את כל מהלכי המחשבה והרוח בדורו, ואף הדגיש כמה חיוני שכל בן תורה — אחרי שהתגדל לתלמיד חכם אמיתי — יהיה גם „איש יודע את המצב הכללי של החכמות בעולם ואת פעולתן על החיים, למען יכיר את הסגנון הכללי של צביון הרוח שבדורו, כדי שידע איך לפרנסו ולהטיבו“. אבל הוא בעצמו לימדנו שלא משם מקור מחשבותיו, חס ושלום.

כאשר הרב שמואל אלכסנדרוב חיבב למצוא אלו נקודות מגע בין דברי מרן הרב ובין קנט להבדיל, ומתוך כך ההיזן לקרוא לו אל עבר הניאו — קנטיאניות, השיב לו הרב שאמנם יתכן שיש אצל קנט כמה דברים טובים רפים, אבל לא מפיו אנו חיים, ו„מאז ומעולם ידענו, ולא הוצרכנו לקנט שיגלה לנו רז זה“ או אחר. וברור ש„השיבה אל קנט, אינה חובקת אפילו החלק היותר קטן מעוזם של ישראל“, על כן „לא לקנט נשוב, כי אם לים סוף, לסיני, לירושלים, לאברהם למשה לדוד לרבי עקיבא ולרבי שמעון בר יוחאי, ולכל אהובינו שהם חיינו ומשוש לבנו עדי עד“¹².

כמו כן כאשר פרסם הרב ד"ר קמינקא בשבועון הגרמני „ידישע פרססה“ את רשמי בקורו אצל הרב ז"ל ביפו וטען שבשיחותיו עמו מצא קרבה מסוימת בין מהלך מחשבותיו וזה של ברגסון להבדיל (אשר אגב הרב בעצמו ראה לנכון לברר את עומק התהום המבדיל בין תורת אמת ודעתו של ברגסון)¹³, — השיב לו מרן הרב „שמחתי להבחין... כי יקרו לו הגיונותי, והידיעה שאיש כמוני, שמקורות מחשבותיו מפכים רק מאהלי עב, מבארה של תורה בהגיגיה הפומביים והטמיריים, יוכלו לקחת גם את לב חושב מחשבות, אשר העולם הרחב של יפת גגלה לפניו בהמון שלל צבעיו, תוסיף לחזק את רוחי ולאמץ את השקפתי, כי יש כח רב בספרות המקורית שלנו, לאגד אלינו את כל הפזורים, אשר נפוצו מאתנו, בעטיה של יפירתו של יפת, שהתפרצה בפתע בשטף של זרם לתוך חוגנו“¹⁴. ברור ומובן שהתורה כוללת לא רק את הצד הנגלה „הפומבי“, אלא גם את הצד הנסתר ו„הטמיר“, אשר חוסר בקיאות בו, עלול להקשות על מציאת מקורותיו של מרן הרב ז"ל, — כפי שהעיר על כך מורי ורבי הרב צבי יהודה בנו הנאמן בכל ביתו¹⁵ — ואמנם הרב העיר על עצמו „אין שום דבר, מהדעות והמחשבות שלי, שאין לו מקור בכתבי האר"י ז"ל“¹⁶.

מכאן ההדרכה המדויקת והאזהרה הנוראה של מורי ורבי הרב צבי יהודה הכהן קוק מ„הקבלות ושואות בין ענינים ולשונות הנאמרים ונלמדים“. דברי הרב „לבין ענינים ולשונות של דבר מדע, ספרות ושירה של חול“.

12 אגרות הראיה א מז—מח.

13 אורות הקדש ב תקלב.

14 אגרות הראיה ב קלב.

15 עם תתימת שערי—התפילה הללו, בכיום עילת ראייה חיבב ד"ה ההערות.

16 לשלושה באלול, חלק א' אות מו.

„כניסה זו של חולין, ואין צריך אלא מעט של כסף וצדקה וטמאין, לאיזו כונה שהיא, ואפילו בהזכרת שם ורמיזא בעלמא, בעזרת־הכהונה הזאת של חכמת הקודש, מחשבתה ושירתה, מדעה וספרותה, יש בה סכנה של סתירה, אלא — יתר על כן מצד תסבוכת ההתנגשות הרוחנית של מין בשאינו מינו — אף אל בהירות ההבנה, העמקת עיונה והישרת בירורה, כשהיא לעצמה”¹⁷.

הכלל העולה, כדברי מו"ר הרב צבי יהודה, „הרב היה קבוע ביציבות החלטית בתוך קדש הקדשים פנימה”. כאמור בכהן הגדול „מן המקדש לא יצא” — מקדושתו לא יצא, „גם בכל מרחב ההתפשטות של שפע רוחו ומבע גפשו בכל עניני הדור וכל צדדי חיו, כפי מדתה הגדולה והקדושה של החסידות העליונה, המבוארת במסילת ישרים סוף פרק יט בהתאמה לתפקידו וערכו של הכהן הגדול”¹⁸.

17 לנתיבות ישראל ב קמב.

18 הפוסק תתרונו.

”עבירה מטמטמת לבו של אדם” (יומא לט, א) מצד שהיא עבירה, אם כן אין חילוק בין אכילת איסור או דברים בטלים וביטול תורה, מלבד שהיא עבירה, היא מטמטמת את הלב.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק:

מוסר אבין, פרק א, סעיף ד

שטת „תורה עם דרך ארץ” – מהי?

עקב פטירתו של רו"מ ר' יוסף ברייער ז"ל, הופיעו ב„המעין” מספר כתבות שדנו במהותה של שטת „תורה עם דרך ארץ”. חלק גדול מן הצבור עדיין מודד את הנאמנות לשטה זו במונחים של למוד באוניברסיטה והתמסרות למקצוע, ואמנם, לפי שיטה זו ידיעות במדעי הטבע ובטכנולוגיה יש בהן לתרום רבות להיי התורה, אבל אינן מהוות את עצם השטה. כך למדני רו"מ ז"ל: „תעד”א משמעותה: שחובתנו היא להשליט את התורה על העולם הרחב מסביב”.

לפי זה דברי הרב יונה מרצבך ז"ל ב„המעין” (טבת תשמ"א), שהראה אך עלינו להטביע את רצון התורה על החברה בארץ, הן בכלכלה, הן בטכנולוגיה, והן בתרבות – הריהם דברי תעד”א מובהקים. וכן דברי הרב שלמה וולבה שליט”א (בין ששת לעשור, עמ' ע-עא): „ישנם פוסקים מוסמכים ומוסכמים... שיכולים להתמודד עם כל הבעיות המודרניות, גם יהדות התורה יודעת כי מדינה צריכה צבא, כליתקשורת בין-לאומיים... אם ת”ח היו ממונים על מדיניות חוץ, היו מצליחים הרבה יותר מאשר הממונים עליהם עכשיו.” – גם אלו דברי תעד”א. (וכן רמו הוא בדבריו ב„המעין”, (תמוז תשמ"א) ששאב יסודות השקפתו התורנית מכתבי רש"ר הירש).

התקפות נגד השטה הזאת באות בעיקר משני כיוונים:

א. אלה שסוברים שרעיונות התורה זקוקים ח"ו לעידכון, למהילה ולהפרייה ברעיונות מעולם החלוני. החושבים כך הם בעיקר אנשי התנועות הקונסרבטיביות וחלק מאלה המזהים את עצמם „ניאוראורתודוקסים”.

ב. אלה שרוצים „לגרש ההלכה לתוך ד' אמותיה” (לשון הרב מרצבך, שם). כאלה נמצאים, מצד אחד, בתוך הצבור החילוני ומאידיד לדאבוננו גם בצבור החרדי ביותר נמצאים כאלה, דהיינו שאינם מתעניינים בחברה הכללית, אלא במדה והיא משפיעה על תפקוד מוסדותיהם.

אולי ישאל השואל: אם כך פני הדברים, איזה חידוש יש בשטת תעד”א? ואמנם צודקים; אין בה מן החידוש. וכמדומני שרש"ר הירש אף פעם לא חשב ליסד שטה חדשה. לא רצה אלא להחזיר העטרה לישנה, לנצל נפילת חומות הגיטו לרפא את היהדות שנדחקה מן העולם הרחב מידי מאות בשנים.

לגבי „תורה עם דרך ארץ” כהשקפת עולם, כמדומני אין חלוקי דעות בעולם התורה, כולם מודים שהעולם נברא ביסביל התורה („אלמלא תורה, לא נתקיימו שמים וארץ”, פסחים סח:), ויכתורה היתה התכנית שלפיה נברא העולם („הסתכל בתורה וברא את העולם”. בר”ר א, א). „שלא המדרש הוא העקר, אלא המעשה” (אבות א, יז) וגם לא שנוי במחלוקת המשנה (שם י): „אהוב את המלאכה”. לא נחלקו על כך שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה

וגוררת עון (שם ב, ב). וכן, „לא תמצא בשום הגדה שבעולם, לא בכבלי ולא בירושלמי ולא בשום מדרש, שגנו הם ז"ל שום חכמה"*.
וכל הנ"ל הריהו יסוד השקפת העולם של „תורה עם דרך ארץ". כל חלוקי דעות הם רק לגבי שטת חנוך: האם טוב יותר לחנך את הבנים מבודדים מן הסביבה החלונית או לחנכם להתמודד אתה. וחבל מאד שחלוקי דעות חנוכיים גרידא גרמו לבלבולי דעות לחשוב. כאלו יש מקום להטיל ספק בחשיבות העולם הזה ודרך הארץ בתוך השקפת העולם התורתית.

* לשון ר' יעקב פרוצנצאלי, שו"ת בדבר למוד החכמות בס' דברי חכמים (ע"י ר"א אשכנזי).
ר' יעקב היה בין נותני הסכמה לסי' האגור (ע"י האגור השלם עמ' יב).

וכל מעשיך בספר נכתבים (אבות ב, א) ולא ניתנו להשתכח, שאף הוא בעצמו מעיד עליהן וכותבן, שנאמר ביד כל אדם יחתום (איוב לז, ז)

מחזור ויטרי, אבות ב, א

הופיע

בית ישראל המשפחה היהודית

אנטולוגיה ספרותית – מסורתית בנושא המשפחה

ליקט וסידר: יחזקאל רוטנברג

שני כרכים. הוצאת נצח – בני ברק

התוכן:

היהדות והמשפחה	שער ראשון:
אם בישראל	שער שני:
טהרת ישראל	שער שלישי:
צניעות	שער רביעי:
נישואין	שער חמישי:
אוהל יעקב	שער שישי:
שלום בית	שער שביעי:
ברכת הילדים	שער שמיני:
חינוך	שער תשיעי:
מותרות (הסתפקות במועט)	שער עשירי:
מסירות נפש	שער אחד-עשר:
פנימים	שער שנים-עשר:
חד וחלק	שער שלושה-עשר:

יונה עמנואל

שאלות ותשובות אור שמח

שו"ת אור שמח מאת רבינו מאיר שמחה
הכהן אב"ד דזינסק. נערך ע"י הרב אוזבנד
והרב צבי לייטנר.
חלק ראשון ושני. מכון ירושלים. תשמ"א

שני מאורות גדולים ישבו לפני כשמונים שנה בעיר דווינסק, הגאון הרזוגצ'ובי ורבי מאיר שמחה. שני גדולים אלה הפתיעו את לומדי התורה בשליטתם הבלתי רגילה בבבלי ובירושלמי, ובכל מדרשי הלכה של חז"ל ומשם הגיעו לעיונים חדשים ומקיפים ב"יד החזקה". רבי מאיר שמחה כבש את מקומו המיוחד בעיקר הודות ספרו „אור שמח“ על הרמב"ם. אולי אפשר להגדיר את סוד יצירתו של בעל אור שמח בכך שהוא לא שם את הדגש על חיפוש מקורות לדברי הרמב"ם. ראשונים ואחרונים טרחו כבר בזה ואכן מצאו מקורות נאמנים לפסקי הרמב"ם. לא זו היתה דרכו העקרית של רבי מאיר שמחה, אם כי גם כאן כוחו גדול. חידושו בשטח אחר. הוא עיין וחקר, השהה והתעמק בסוגיות השונות בבבלי ובירושלמי ומתוך ניתוח הגיוני הוכיח את צדקת הרמב"ם. רבי מאיר שמחה לא הלך בדרך של „ברם“ או „שוב ראיתי“, אלא בדרך „מעתה נתבונן קצת“, „ומכיון שכן נתבאר לנו“, „ולכן הנני מפרש“, „ולמדנו כמה מילי מעליותא מירושלמי זה“. אין אלו מילים של מליצה, אלא חלק

1 פירושים חדשים על הירושלמי מפורדים בכל ספרי רבי מאיר שמחה, ובחלקם הופיעו כליקוט בשם „חדושי הגרמ"ש“ בספר השלמה לירושלמי (וילנא תרפ"ח). בעקבות בקיאותו בתלמוד ירושלמי הצטרף רבי מאיר שמחה לשוללים של המצאת ירושלמי לסדר קדשים, המצאה שרבים וטובים האמינו בה לפני כשמונים שנה. הרב דוב אריה ריטר, רבה של רוטרדם, הולנד היה בין הראשונים שטען שיש כאן זיוף מחוכם ורבי מאיר שמחה כתב לו מכתבים אחזים עם הוכחות נוספות לזיוף. אגב, יש עוד לברר היטב לפני איזה ראשונים היה תלמוד ירושלמי על קדשים. בהשגת הראב"ד, בכורים, פ"ב ה' ו' נזפס. והכי איתא בירושלמי במנחות, אך ראה מרכבת המשנה שם שמקורו של הראב"ד בירושלמי ביכורים ולכן הציע להגיה „דהכי איתא בירושלמי ובמנחות“. הראב"ד לא הזכיר בכל מאות השגותיו על הרמב"ם בעניני קרבנות את הירושלמי על קדשים, ונדמה שיש כאן הוכחה להצעת התקון של מרכבת המשנה. אך ראה שם הגדולים, ח"ב אות יו"ד ערך ירושלמי קדשים, וראה מראי מקומות ב-אוצר המשפט

של הבנין שבעל אור שמחה הקים להציל להבין את סוד עומקם של הרמב"ם וגדולי ראשונים אחרים.

כך הכרנו את רבי מאיר שמחה כבעל אור שמחה.

נוסף לזה היה רבי מאיר שמחה בעל מחשבה, פילוסוף חרדי שמעטים כמוהו. זה ראינו בספרו משך חכמה על התורה. כבר נכתב על ספר מיוחד זה ועוד יכתבו ויתעמקו בפרוש גדול זה, תרבות של פרשנות, עיון הלכתי וחקר רעיוני של תורת ה'.

כמוכן זכינו לחידושי ש"ס של רבי מאיר שמחה. בשנת תשכ"ז הופיעו שני חלקים של חידושי רבנו מאיר שמחה על הש"ס ע"י ר' יהודה דוד גרינוולד. בסוף חלק שני הופיעו מספר שאלות ותשובות והערות בענינים שונים מאת רבי מאיר שמחה, שנדפסו בספרים אחרים. חידושי רבי מאיר שמחה על הש"ס, חלק מהווים יסודי של תורת רבי מאיר שמחה. מעניין הדבר שר' יהודה דוד גרינוולד כתב בהקדמתו שאת חידושי הש"ס אלה מצא ב... ספריה הלאומית בירושלים. כנראה שראשי הספריה הלאומית בירושלים לא ידעו כלל על האוצר היקר הזה, עד שנודמן שם רב מארצות הברית וגילה מטמון יקר כזה בתוככי ירושלים.

כמו כן הופיעו חידושי ש"ס נוספים של רבי מאיר שמחה על מסכתות אחדות, כגון על פסחים וסוכה (ניו יורק תשל"ו).

והנה עכשיו זכינו לכיוון חדש בתורתו של רבי מאיר שמחה, — בעל אור שמח כפוסק, כמשיב הלכה לשואלים דבר ה' — זה הלכה. ונאמר גלויות: הסתפקנו בעבר איך נתאר לעצמנו את רבי מאיר שמחה כפוסק הלכה למעשה, האם המשיך רבי מאיר שמחה גם בתשובותיו את דרכו המיוחדת? האם חקירות בירושלמי ותוספתא וב"ד החזקה" לחוד ופסקי הלכה ע"פ שולחן ערוך לחוד? או אולי גם בתשובותיו הלכה למעשה הן יצירות מיוחדות כדוגמת „אור שמח" על הרמב"ם.

עם הופעת „שאלות ותשובות אור שמח" בהוצאת „מכון ירושלים" זכינו לאוצר תורני גדול ויקר, תשובות מאחד מגדולי אחרוני האחרונים, ארי-

עמ' 80, מס' 2105, 2106, 2144 וראה שם מס' 2117 על הודאת בעל דין על הניוף של ירושלמי קדשים.

2 חסרה ביבליוגרפיה של ספרי רבי מאיר שמחה וכתבי היד הידועים לנו. ראה סקירה חלקית של ר' זאב אריה רבינו בס' מרן רבינו מאיר שמחה הכהן זצ"ל (תל אביב תשכ"ז) עמ' גב ועמ' ט ובהקדמת ר' י"ד גרינוולד לחידושי רבנו מאיר שמחה על הש"ס (ירושלים תשכ"ז) עמ' 6—9. וראה „אישים ושיטות" לרשי זיון, עמ' 181: „כתבייד מרובים השאיר הגאון אחריו בתורת הידושי הש"ס. הכתבים נמצאים בריגא. אין ספק שגם שם — ואולי בעיקר שם — באו פירושים חדשים במספר עצום. חבל מאד, ששומרי הכתבים לא הסבילו בעוד מועד להעבירם לארץ ישראל (הציעו לפנהם וסרבו). מי יודע מה גורלם עכשיו. הרב זיון לא הזכיר כתיביד של שאלות ותשובות.

שבגדולי ליטא, גדול מרבני שמתר אמן, מתלמידי הרמב"ם מעל כל ספק, שרבי מאיר שמחה היה אחד ותורתו אחת. תשובותיו הן המשך דרכו ב, "אור שמח" על הרמב"ם, "משך חכמה" על התורה. ננסה לציין גרגרים אחדים מתשובותיו של רבי מאיר שמחה, אך לא פסק דין זה או אחר עיקר החידוש שראינו כעת. מתגלה לנו כאן האחידות והשלמות שבתורתו של בעל אור שמח. אין להפריד בין יצירותיו. רבי מאיר שמחה שב, "אור שמח" על הרמב"ם, רבי מאיר שמחה שב, "משך חכמה" ורבי מאיר שמחה שב, "שו"ת אור שמח", אחד הוא, דרך עקבית ומחושבת, אין סתירה ואין הגבלה, אלא שיטה עקבית בלימוד התורה. זה חידוש מפתיע למדי.

ראשי, "מכון ירושלים", הרב יוסף בוקסבוים והרב אברהם קבלקין ראויים להוקרה מיוחדת כאשר קבלו על עצמם להוציא ספר תשובות זה. ובצדק כתבו ראשי "מכון ירושלים" ב, "פתח דבר": "יומא טבא לרבנן ותלמידהון, אור ושמחה, בהגלות אור תורתו של מרן הגאון הגדול מופת הדור מאיר עיני חכמים בהלכה, רבינו מאיר שמחה הכהן זצ"ל מדווינסק, הוי ניהו ספר פסקיו ותשובותיו אשר השיב לשואליו הרבים".

את כתב היד של תשובות רבי מאיר שמחה, מצא הרב אברהם אוזבנד בספריית יו"א בניו-יורק. אין צורך בהוכחות שאכן רבי מאיר שמחה כתב תשובות אלו. פעמים רבות הסתמך הרב המשיב על חידושי על הרמב"ם ולפעמים אף על דבריו ב, "משך חכמה", עד שאין צל של ספק שאכן זכינו לספר שאלות ותשובות מרבי מאיר שמחה.

העיון בתשובות אלו אינו קל. אמנם הלשון ברורה, אך השאלות הן חמורות ומסובכות, בעיקר בדיני אבן העזר. כמעט כל תשובה בנין בפני עצמו. לפעמים ביקש לצרף שני רבנים, במיוחד כאשר מדובר באיסור אשת איש או היתר אשה שזינתה תחת בעלה. בהקשר זה ביקש הרב מאיר שמחה להתיר-אשה לבעלה אם הרב השואל יסכים, "והרב מהעיר אשר האשה היא מעירו" (סוף סי' ד). הוא לא הסתפק עם צירוף סתם של שני רבנים, אפילו הם גדולי תורה, אלא ביקש צירופם של מרא דאתרא של האיש וזה של האשה שגרה במקום אחר.

רוב התשובות הן ארוכות, אך ישנן תשובות קצרות, כגון, "הדלקה בספירט חמץ מפוגל בפסח" (חלק שני, סי' גה). "נשאלתי על השפירעט שלהדליק שמערבין בו סם ורעל מהממשלה, אם מותר להדליק בפסח". אמנם הספירט אינו ראוי לאכילת כלב, אך אין הדבר פשוט כל עיקר, שהרי "ע"י תערובות דברים אחרים ראויים לתקנו". רבי מאיר שמחה פסק לאיסור. חשיבותה של תשובה זו נעוצה בעובדה שפוסקים שונים הסתפקו בדבר זה. המהדיר של "שו"ת אור שמח ציין בהערה, "ראה בשו"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"א סי' קמ"ג". וראה עוד, "מקראי קודש" להרב צבי פסח פרנק. פסח, חלק א', סי' נד ושם פוסקים רבים שדנו בזה. וראה שו"ת זכר שמחה סי' נד ושם ציין המהדיר, הרב יצחק הלוי במברגר בשם בנו החימאי ר' יצחק דוב שאכן אפשר

להחזיר את הספירט לקדמותו, וא"כ אין כאן ספיקא לאיסור", כלומר הגנר
אתו דעת - מכללת הרצוג
נאסר³.

לא נאריך כאן על הקשר בין „אור שמח" על הרמב"ם ושו"ת אור שמח.
קשר זה בולט בתשובות רבות. בולט פחות הקשר בין „משך חכמה" ושו"ת
אור שמח. וגם כאן בא ספר שו"ת אור שמח וממשיך את הענין שב„משך
חכמה". בתשובה ארוכה (חלק ב סי' א) דן רבי מאיר שמחה על חיוב שמיטה
בזמן הזה. תשובה זו נכתבה בשנת תרמ"ט בעקבות הצעת היתר המכירה.
התשובה נכתבה „לכבוד הרבנים המאורות הגדולים, גאונים מפורסמים, מלאים
תורה ויראה חכמי וגדולי ירושלים עיר הקודש תובב"א". רבי מאיר שמחה
פתח וציין שאמנם טרחו בעלי התלמוד בזמנם למצוא היתרים אחדים בשמירת
השמיטה „ולא מצאנו להמון החכמים שיעקרו לגמרי או ימכרו לגויים, בטח לא
דבר נקל הוא לעקור כמו שחושבים רבני הזמן".

והנה, ב„משך חכמה", פרשת בהר הסביר רבי מאיר שמחה ע"פ דברי
ה„תורת כהנים" „כשם שנאמר בשבת בראשית שבת לד' כך גאמר בשביעית
שבת לד' — שיש הבדל בין שביעית ליובל. בשביעית נאמר „שבת לה' "
וכן נאמר לגבי שבת ושניהם אינם תלויים בקדושת ישראל, ואילו יובל כמו
יום טוב תלוי בקדושת ישראל, „שמיטה הוא קדוש בעצמותו ואפקעתא דמלכא
הוה ואינו תלוי בקדושת ישראל", אך גבי יובל נאמר „וקדשתם את שנת
החמישים", דהיינו „שאתם מקדישים אותו" וזה „כמו שכתוב גבי ימים טובים
מקרא קודש יהיה לכם". כך דברי בעל משך חכמה.

אם כך כונת התורת כהנים, יוצא ששמיטה אינה תלויה ביובל, כלומר
חיוב שמיטה אף בזמן הזה מן התורה. אך מסקנה זו לא כתב רבי מאיר שמחה
בס' משך חכמה, שהרי אין ספר זה מיועד לקביעת הלכה אלא לעיונים⁴.

לא כן בשו"ת אור שמח. כדרכו ב„משך חכמה" מדגיש רבי מאיר שמחה
את ההבדל בין שמיטה ליובל ע"פ תורת כהנים. אך בתשובה זו על חיוב
שמיטה בזמן הזה, הוסיף משפט אחד: „דמכל זה מורה דהתו"כ סבר דשביעית
בזמן הזה אם קדושת הארץ לא בטלה הוי דבר תורה". אכן, מה שרמז ב„משך
חכמה", גילה כאן בתשובתו.

תשובה זו על חיוב שמיטה בזמן הזה היא אופינית לדרכו של רבי מאיר
שמחה. אחרי שקבע שלפי תורת כהנים חיוב שמיטה בזמן הזה מן התורה,
המשיך לברר את שיטת הבבלי, ירושלמי, רמב"ם, תוספות ועוד. לפי דעתו
גם הרמב"ם סובר שחיוב שמיטה בזה"ז מן התורה, חוץ משמיתת כספים⁵,

3 והשוה ביאור הלכה, הלכות פסח, סי' תמב סעי' ט (דיה חמין שנתעפש) - דבר חמץ
ששפכו בתוכו דבר חריף ביותר ואינו יכול לאכול מחמת חריפותו דעבור זה לא יבטל
ממנו שם אוכלי, אך שם לא מדובר ברעל, וגם לא באפשרות להוציא את הרעל.

4 כותב שורות אלו ראה כאן לפני שנים רבות רמז לשיטה מחמירה על חיוב שמיטה
בזה"ז שאינה תלויה ביובל, אך לא מצא התייחסות לדברי משך חכמה אלה.

5 רבו הדיונים על חיוב שמיטה בזמן הזה לפי הרמב"ם, רוב הפוסקים סוברים שלפי

„אולם כ"ז לשיטת רבינו משה. אמנם דברי רבינו מהלקדמונים וכולם מהצרפתים סברי דשביעית בזה"ז דרבנן". בסיום התשובה חוזר רבי מאיר שמחה ומדגיש שחכמינו החמירו באיסור שביעית ולכן מן הראוי „לא להרים קול לעקור בלא טעם כל מסכת שביעית לחזק הישוב". ובסיום „ולכן אף כי דעתי איני נוחה מהחדשות שהמציאו רבני הזמן, תפסתי פלך השתיקה וגם עתה איני אומר לא איסור ולא היתר".

בתשובה זו העתיק רבי מאיר שמחה גם דברי הלכה משתי שמיטות קודמות, בענין קיום מצות ארבע מינים באתרוגי שמיטת תרל"ה, כאשר הרבנים אסרו אתרוגי קורפו והתירו רק אתרוגי ארץ ישראל. אז פקפק רבי מאיר שמחה אם שביעית נוהגת בשל נכרים ומשומר אסור בשל גוים, „לכן הוותי חותך בזה דהוי ספק מצוה דאורייתא, ולא פרסמנו הדבר, רק שמרגו בלב".

רבו התשובות בעניני שביעית בומנינו, אך תשובתו של רבי מאיר שמחה מהווה נופך חשוב שבדאי ידונו בה עוד רבות.

ספר שו"ת אור שמח יצא לאור בהידור רב. ראשי מכון ירושלים השקיעו כאן מאמץ רב. יעמוד על הברכה במיוחד הרב צבי יהושע לייטנר אשר עיטר את הספר בהערות קצרות ומראי מקומות נחוצים. אמנם ההערות קצרות, אך בלעדיהן אי אפשר להבין את תוכן התשובות. ברכה מיוחדת למראי מקומות לפירושים מקבילים ב„אור שמח" על הרמב"ם. בסוף הספר מופיע מפתח ענינים ומפתחות לפי סדר הש"ס, ראשונים וכו'. כל זה מיקל בלימוד התשובות. במקומות אחדים קיצר המהדיר יותר מדי. בחלק שני, סי' כט הזכיר רבי מאיר שמחה „אך כבר הרבו לדבר בזה הרב ותלמידו המה הגאון מוואלאזין בשו"ת שלו". מהדיר ציין שם בהערה 52, „סי' י", ומניח שכל בן תורה יודע שהכוונה לשו"ת חוט המשולש סי' י'. בחלק שני סי' מז הזכיר רבי מאיר שמחה „מה שנדפס בשם הגאון ההסיד ר"ח מוואלזין דעניי כל כולל הוי עניי עירך ועניי ארצך", אך המהדיר לא ציין כאן שום מקור. להלן בהערה 13 העתיק המהדיר את דברי רבי מאיר שמחה בתעודת המלצה לשיבה אחת בירושלים, אך שוב בלי ציון מקור. גם המפתח של „ספרי ראשונים ואחרונים" עמ' קצא—קצב לקוי בחסר. לפי המפתח מוזכר חכמת אדם רק פעם אחת ולא היא, ראה עמ' פ. וכן סי' דברי אמת, ראה עמ' קיא. וכן שו"ת צלעות הבית, ראה עמ' קכו. וכן השמטות רבות.⁷

הרמב"ם שמיטה בזה"ז דרבנן. אך ראה ערוך השלחן העתיד ה' שמיטה ויובל, סי' טו ה' י שלפי הרמב"ם שמיטה בזה"ז מן התורה, וזה כהכרעת רבי מאיר שמחה הנ"ל.

6 לא ברור, אם רבי מאיר שמחה ידע שהמנהג המקובל בירושלים לא לנהוג קדושת שביעית בפירות של גוי.

7 במפתח לא נזכר סי' גידולי טהרה, מובא בעמ' פא. וכן לא נזכר אור זרוע, ה' גדה, ראה עמ' עו. וכן שו"ת חתם סופר, אבה"ע ח"א סי' נא, ראה עמ' קיו. וכן שו"ת

עם הופעת שו"ת אור שמח זכינו להשלמת דיוקנו של ענק הרוח של גדולי
 ליטא-רוסיה. יש לקוות שנוכה לכתבי יד גוספים של רבי מאיר שמחה, אך
 הוצאת לאור של תשובות אלו העניקה לנו את אותו חלק של תורתו של רבי
 מאיר שמחה, שהיה חסר לנו. תשובות אלו אמנם לא נכתבו כולן בסגנון אחד
 ובשיטה אחת; יש ורבי מאיר שמחה מיעט בעיון בדברי אחרונים ויש
 שהרבה במשא ומתן בהם. האם יש כאן שיטה? ואולי יש בזה גילוי נוסף
 בתורתו: בדיון על בעיתו של יחיד, איסור אשת איש וכשרות של גט וכדומה,
 הרבה רבי מאיר שמחה בעיונים בבבלי וירושלמי ופירושי הראשונים כדי
 למצוא פתח היתר, — אך בדיונים על כשרות מקוואות, חציצה במקוה וכדומה
 הרבה בעיונים בדברי אחרונים, כמו ס' סדרי טהרה, חכמת אדם, חתם סופר
 וס' גידולי טהרה של ר' מגדל קרגוי, שהרי כאן מדובר באיסור והיתר של
 רבים, או ב„הלכות הרבים“ (ח"ב סי' יב). בדינים אלה „מנהג ישראל תורה“
 (ח"ב סי' ו) „ואין לגבב בזה אימרות משיטות דחיות“ (שם).
 ספר חשוב העניק לנו מכון ירושלים, ואולי זה הספר החשוב ביותר
 שהופיע בשנה החולפת.

רבי עקיבא איגר סי' קצד, ראה עמ' קמו. וכן פני יהושע, כתובות ט, א, ראה עמ' עז.
 כמו כן חסרים מראי מקומות לציונים בפירוש הראשונים, כגון פרושי המאירי, ראה
 עמ' קמא, קמב ועוד.

ואביתה תהלה מסרוחי מעש, משבעי רוגו, מעדורי אמת,
 מעמוסי בטן, והיא תהלתך.
 ואביתה תהלה מקרואי אין, מקוראי בתנף, מרחוקי אמת,
 מריקי צדק, והיא תהלתך.

דברי הפייטן צריכים לימוד. ואולי הם באו ללמד שיש לראות את נקודות האור גם
 בתופעות שליליות.

על פקחותו של רבי מאיר שמחה זצ"ל

כאשר הצבא הגרמני התקרב לעיר דוינסק במלחמת העולם הראשונה, סירב רבי מאיר שמחה לעזוב את העיר באמרו: כל הומן שנשארים עוד תשעה יהודים, אשלים את המנין. זה סיפור ידוע. פחות ידוע הוא הסיפור הבא:

בין החיילים הראשונים של הצבא הגרמני שנכנסו לדוינסק, היה חייל יהודי, שומר תורה ומצוות. חייל זה פגש ברחוב אדם בעל חזות יהודית. החייל שאל את האיש אם הוא יהודי. זה ענה בפחד גדול, שאכן הוא יהודי. החייל צוה עליו להביא אותו לביתו של רב המקום, רבי מאיר שמחה.

החייל, לבוש בגדי מלחמה ומזוין בכלי נשק, נכנס לבית הרב וביקש לדבר אתו ביחידות. תדהמה בכית הרב. גם הרב נבהל מאוד בראותו שמיד עם כניסת הצבא הגרמנית, פרץ חייל לביתו. בכל זאת נכנס הרב עם החייל האלמוני לחדר אחר. שם גילה החייל, שאכן הוא יהודי ומטרת ביקורו אינה אלא לשאול לרב, אם יש לו צורך בעזרה.

רבי מאיר שמחה נשם לרווחה בשמעו דברי החייל, אך הסתפק אם יש להאמין לחייל הזה, שהיה נראה ככל החיילים הגרמנים. אולי רוצים להכניס אותו במלכודת.

רבי מאיר שמחה שאל את החייל מאיזו עיר הוא בא. החייל ענה שבשנים האחרונות לפני התגייסותו לצבא, הוא היה גר בהלברשטט. רבי מאיר שמחה קם וניגש לארון הספרים, הוציא את ספר האשכול, ושאל את החייל: האם אתה מכיר ספר זה? בודאי, ענה החייל, ספר זה חיבר אחד מגדולי הראשונים וסבו של הרב הנוכחי של הלברשטט מצא את כתב היד והוציא את הספר עם פירוש „נחל אשכול“. החייל אף סיפר על השיעורים ששמע מרבה של הלברשטט, נכדו של בעל „נחל אשכול“.

רבי מאיר שמחה נרגע מתשובה זו, לחץ את ידו של החייל ואמר לו: אכן עכשיו אני יודע שרק אמת בפיד. סיפור זה שמעתי לפני כעשרים וחמש שנה, מפי החייל הנ"ל, דודק, ר' שלום גולדשמיט ז"ל.

י. ע.

דודק ר' שלום

הוא היה אחד מהחברים הראשונים של ה"אשכול" וכתב היד של הספר היה בידו. הוא סיפר לי על זה לפני כעשרים וחמש שנה. הוא היה גר בהלברשטט וכתב היד של הספר היה בידו. הוא סיפר לי על זה לפני כעשרים וחמש שנה.

הודעה למנויים בחוץ לארץ

אפשר להזמין את המעין עם משלוח בדואר אויר,

תמורת תוספת תשלום של - 8 §

מערכת המעין

המשתתפים בגליון זה:

הרב ג. רפאל אויערבך, שעלבים, ד"ג אילון

יעקב שטרנפלד, רח' מלצ'ט 5, חיפה

שמעון בולג, רח' הלר 10, ירושלים

אברהם הלוי שישא, London, 10, The Ridgeway

הרב אברהם נחשון (קופרמן), ישיבת הסדר, ימית

הרב שלמה חיים אבינר, בית אל

פרופ' יהודה לוי, רח' בית וגן 46, ירושלים

יונה עמנואל, רח' צפניה 26, ירושלים

תקון טעות

בגליון האחרון, תמוז תשמ"א נפל טעות במאמר על רבי שלמה העלמא, בעל מרכבת המשנה. בעמ' 40 התחלפו שתי שורות הראשונות עם שתי שורות האחרונות. ועם הקוראים הסליחה.

העורך האחראי: יונה עמנואל, רח' צפניה 26, ירושלים